

શ્રીકૃષ્ણઃ

પ્રાસ્તાવિક

શ્રીમદ્ભાગવત, એ અઢાર પુરાણમાંનું એક છે, એ જેટલું સત્ય છે; તેજ રીતે તે દર્શનશાસ્ત્રજ છે, વેદજ છે, વેદાર્થજ છે, વેદાર્થેનું રહસ્યજ છે એમ કહેવું કે માનવું મનાવવું, તેમ યુક્તિ અને ગમ્ભીર વિચાર પ્રમાણિકા દ્વારા સિદ્ધ કરવું; એ પણ તેટલુંજ સત્ય અને નિર્દોષ કાર્ય છે, અત્યન્ત વાસ્તવિક છે. એ ટુંકાણમાં કહેવું હોય તો વેદ પ્રભુનો શબ્દમય નિશ્વાસ છે અને ભાગવત પ્રભુનું સ્વરૂપજ છે; શબ્દાત્મક વેદનું એ આધિદેવિક રૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત છે. આ વિષયનો વિસ્તૃત વિચાર સાધક બાધક પ્રમાણે સાથે ઘણીવાર ઘણા વિદ્વાનોએ કર્યો છે અને મ્હોટા મ્હોટા ગ્રન્થો તૈયાર થયા છે. શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીમદ્ભાગવતનો અથ શ્રી સુખાધિનીજીમાં અને નિબંધમાં સખતધા પ્રકટ કરે છે; ત્યાંજ શ્રીકૃષ્ણ સંધિદાનન્દં દશલીલાયુતં સદા । સર્વમક્તસમુદ્ધારે વિસ્ફુરન્તં પરં ભુમઃ ઇત્યાદિ વાક્યોવડે શ્રીકૃષ્ણરૂપત્વજ શ્રીમદ્ભાગવતનું સિદ્ધ કરી આપે છે. અર્થે તસ્ય વિવેચિતું ન હિ વિભુર્વૈશ્વાનરાદ્વાકપતેરન્યસ્તત્ર વિધાય માનુષ-તનું માં વ્યાસવત્ શ્રીપતિઃ । દત્વાણાં ચ કૃપાવલોકનપટુર્યસ્માદતોહં મુદા ગૂઢાર્થં પ્રકટીકરોમિ बहुधा व्यासस्य विष्णोः प्रियम् ॥ ઇત્યાદિ વાક્યોમાં ભગવદ્ગાથીજ ભાગવતાર્થ પ્રકટ કરવામાં નિજ-પ્રવૃત્તિનું સૂચન કરે છે. શ્રીમદ્ભાગવત વ્યાસજીએ સમાધિમા

અનુભવ્યું તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે એ પરાત્પર તત્ત્વરૂપ છે. જો તેમ ન હોત તો સર્વજ્ઞ એવા વ્યાસને - કે જે વેદાર્થનું તત્ત્વ સમજનાર છે, વેદનો વિભાગ કરનાર છે, પુરાણોને વેદાર્થના વિસ્તાર માટે પ્રકટ કરનાર છે અને સાક્ષાત્ ભગવદ્વતાર છે; તેમને પણ સમાધિદ્વારા તેનો અનુભવ કરવાની જરૂર નજ હોઈ શકે. *इतोदं द्वादशस्कन्धं पुराणं हरितेव सः धृत्यादि वाक्येभાં શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રીકૃષ્ણાભિજ્ઞત્વ સિદ્ધજ છે. ભાવબ્યુત્પત્ત પ્રમાણ શબ્દનું વિવેચન કરતાં શબ્દમાં દશવિધલીલાનો વિચાર પશ્ચિમપુરન્દર શ્રીમત્પુરુષોત્તમજી મહારાજે કર્યો છે. એ દશ-વિધત્વનું જ્ઞાન શ્રીમદ્ભાગવત વિના અન્યતઃ થતું નથી. અતએવ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીકૃષ્ણનુંજ સ્વરૂપ છે અને વેદનુંય એ આધિદૈવિક સ્વરૂપ છે. વેદ ત્રૈગુણ્ય છે. ભાગવત નિર્ગુણ છે. વેદાર્થનું રહસ્ય ભક્તિ છે. શ્રીમદ્ભાગવતજ ભક્તિ છે, ભક્તિનો પર્યાય છે, ભક્તિ ભાગવત છે, ભાગવત ભક્તિ છે, શ્રીકૃષ્ણ ભાગવત છે, શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ છે, ભક્તિ શ્રીકૃષ્ણ છે, ભાગવત છે. એ ખીજું શું શું છે તે કહેવાય નહિ માત્ર ભાગ્યવાન્થી અનુભવાયજ. આથીજ શ્રીમદ્ભાગવત નિગમકલ્પતરુ છે. તેમાં નિગમનો ફલરૂપ અર્થ તે તે અધિકારીને અનુસરતોજ પ્રાપ્ત થાય.*

શ્રીમદ્ભાગવતનો આધુનિક પદ્ધતિ મુજબ કાલનિર્ણય અને તેની આન્તર-બાહ્ય વિવેચનાઓના વિષયમાં મેં શ્રીમુખોદ્ધિની જન્મ પ્રકરણની પ્રેસ્તાવનામાં ઘણા વિસ્તાર માથે લખ્યું છે. અહીં તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. માત્ર આટલુંજ કહીશ કે શ્રીમદ્ભાગવતના વિષયમાં કાલનિર્ણય કે અન્ય પ્રકારની વિવેચનાઓ ત્યારેજ થઈ શકે, કે જો પરબ્રહ્મનો કાલ-નિર્ણય કે તુલનાત્મક રીતિએ વિવેચના શક્ય હોય. જે લોકો

આવી ભાંજગડમા પડે છે, તેમનો પ્રયાસ જલમન્થનનીજ પેઠેજ ફેલેઆછી થતો નથી.

શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર શાસ્ત્રકર, રામાનુજ, માધ્વ, નિમ્બાર્ક, ચૈતન્યાદિ સમ્પ્રદાયોને અનુસરીને ઘણી વિસ્તૃત ટીકાઓ, ટિપ્પણીઓ, વિવૃત્તિઓ ઇત્યાદિ લખાઈ છે. જે આ બધું મુદ્રિત અમુદ્રિત સાહિત્ય એકત્ર કરવામા આવે તો મહાન્ પર્વતાકારે જોઈ શકાય. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સમ્પ્રદાયમાં કેવલ ટીકાગ્રન્થોજ લખાયા નથી, પણ શ્રીમદ્ભાગવતગ્રોક્ત વિષયો, વિષયાંશો, વાક્યો અને વાક્યાંશો ઉપર પણ સ્વતંત્ર રીતે ગમ્ભીર વિચાર રજુ કરનારા ગ્રન્થો ઉપરાંત પ્રકરણ ગ્રન્થો અને વાદગ્રન્થો પણ લખાયા છે.

વિદ્યાવતાં ભાગવતે પરીક્ષા આ લોકોક્તિ અક્ષરશઃ યથાર્થ છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે, તે સહસ્ર-મય ભગવદ્દીક્ષાજ છે, તેથી વિદ્વાન્ની પરીક્ષા ભાગવતમાંજ કાઠાન્તે પહોંચે છે. બીજું મર્મ એ છે કે વિદ્યા એટલે જ્ઞાન, જ્ઞાની કયી કક્ષાએ પહોંચ્યો છે, તેની પરીક્ષા ભાગવતથીજ થાય. જે ભાગવતોક્ત વસ્તુને યથાર્થ રીતે કળી શકે તોજ તે ખરે જ્ઞાની હોઈ શકે. કારણ કે જ્ઞાનમાર્ગની પરિસમાપ્તિ (પરિપૂર્ણતા) જ્યાં થાય, ત્યાંથીજ ભક્તિમાર્ગની-ભાગવતપ્રતિપાદિત-વસ્તુની-શરૂઆત થાય છે. ખરી રીતે તો પ્રભુનો જે પૂર્ણ કૃપા-પાત્ર હોય તેજ ભાગવતોક્ત વસ્તુ કળી શકે.

શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીનાથજીનું સ્વરૂપ છે. નીચેના કેાષ્ટક ઉપરથી તે વાસ્તવિક રીતે સમજા શકાય છે.

શ્રીઅંગનું નામ.	સ્કન્ધ.	લીલા.	સર્ગોદિ લીલાનો વ્યાખ્યા.
૧ હસિણ ચરણારવિદ	પ્રથમ સ્કન્ધ	અધિકાર લીલા.	
૨ વામચરણારવિન્દ	દ્વિતીય સ્કન્ધ	જ્ઞાન લીલા	
૩ હસિણ બાહુ	તૃતીય સ્કન્ધ	સર્ગ લીલા ૧	પ્રજ્ઞાની પાસેથી સર્વાદિ શુદ્ધના વૈષમ્યથી, પંચમહાભૂત, પંચ-તન્માત્રા, ઇન્દ્રિયો અને અન્ત કરણની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર સર્ગ-શબ્દ-વાચ્ય છે.
૪ વામ બાહુ	ચતુર્થ સ્કન્ધ	વિસર્ગ લીલા ૨	પ્રજ્ઞાજીની પાસેથી ચરાચરની ઉત્પત્તિ વિસર્ગ કહેવાય છે.
૫ હસિણ સક્રિય	૫ વામ સ્કન્ધ	સ્થાન લીલા ૩	ભગવાનનો વિજય-સર્જોલા ભગતનું મર્યાદાપૂર્વક પાલનજ ઉત્કર્ષ છે. આને સ્થાનલીલા કહે છે.
૬ વામ સક્રિય	૬ વામ સ્કન્ધ	પોષણ લીલા ૪	નિજભક્તોઉપર પ્રભુનો અનુગ્રહ પોષણ કે પ્રેરિ છે.

૭ દક્ષિણશ્રી હસ્ત	સપ્તમ સ્કન્ધ	ભૂતિ લીલા ૫	કર્મવટે વૃદ્ધિ પામે તે કર્મવાસના, ભૂત લીલા કહેવાય છે.
૮ દક્ષિણ સ્તન	અષ્ટમ સ્કન્ધ	મન્વન્તર લીલા ૬	ભગવાનથી આનુગૃહીત મન્વન્તરાધિપતિયોનો ધર્મ તે મન્વન્તર લીલા કહેવાય.
૯ વામસ્તન	નવમ સ્કન્ધ	ઇશાનુકથા લીલા ૭	અવતારોનું ચરિત્ર અને ભગવાનને અનુસરનારા રાજાઓનું ચરિત્ર ઇશાનુકથા છે.
૧૦ હૃદય	દશમ સ્કન્ધ	નિરોધ લીલા ૮	મધ્ય વિદ્યાતપૂર્વક ભગવદ્વાસન્નિરોધ છે. (વિશેષને માટે ભૂતો જન્મ પ્રકરણ સુબોધિનીબ્દોનો અનુવાદ અને તે ઉપરનાં વિવેચનો).
૧૧ શ્રીમ- સ્તક	એકાદશ્ય સ્કન્ધ	સુક્તિ લીલા ૯	અન્યથા સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી સ્વસ્વરૂપમાં અવસ્થિતિ એજ સુક્તિ.
૧૨ વામ શ્રીહસ્ત	દ્વાદશ સ્કન્ધ	આશ્રય લીલા ૧૦	જગત્તો આર્વિર્ભાવ, નિરોધ અને પ્રલય જે વડે બાધી શકાય તે આશ્રય.

‘ઉપરના કોષ્ટકથી શ્રીમદ્ભાગવતના બારરક્ત્ત્વ અને શ્રીનાથજીના બાર શ્રીઅંગોનું એકચ સમજી શકાય છે; તેથીજ શ્રીમદ્ભાગવત સાક્ષાત્ શ્રીનાથજીનુંજ સ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધજ છે.

શ્રીમદ્ભાગવતનું યથાર્થ રીતે રહસ્ય સ્વકીય જન સમજી શકે તેમાટે તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધ અને શ્રીસુખાધિનીજી શ્રીમદ્ભાગવતજીએ પ્રકટ કર્યાં. આ બે ગ્રન્થો મળીને શ્રીમદ્ભાગવતના સાત અર્થો પ્રકટ કરે છે. ૧ શાસ્ત્રાર્થ, ૨ રક્ત્ત્વાર્થ, ૩ પ્રકરણાર્થ, ૪ અધ્યાયાર્થ, ૫ વાક્યાર્થ, ૬ પદાર્થ અને ૭ અક્ષરાર્થ. એ સાતે અર્થોનો અલોહાનુભવ થાય, સાતેની એકવાક્યતા કરી જાણે તે મુક્ત થાય.

૧ શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણ છે.

૨ શ્રીમદ્ભાગવતના બાર રક્ત્ત્વોનો અર્થ અનુક્રમે—

અધિકાર, જ્ઞાન, સર્ગ, વિમર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ભૂતિ, મન્વન્તર, ઇશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ આશ્રય છે. એ બાર રક્ત્ત્વોના અર્થની એકવાક્યતાથી પ્રાપ્ત “શાસ્ત્રાર્થ” ને “શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીનાથજી” તેમના બાર શ્રીઅંગરૂપે હોવાથી થાય છે.

૩ પ્રકરણાર્થ—પ્રત્યેક રક્ત્ત્વમાં જુદાં જુદાં પ્રકરણો તે તે રક્ત્ત્વના મૂળ અર્થ સાથે એકવાક્યતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તેનું વર્ણન પ્રકરણવિભાગાદિ ગ્રન્થોમાં અને પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં પણ ભાગવતાર્થનિબન્ધને અનુસરીને કર્યું છે. જેમકે:—

૧ પ્રથમરક્ત્ત્વમાં ત્રણ પ્રકરણો છે. (૧) હીનાધિકાર-પ્રકરણ, (૨) મધ્યમાધિકારપ્રકરણ અને (૩) ઉત્તમાધિકાર-પ્રકરણ. પહેલું પ્રકરણ ત્રણ અધ્યાયનું, બીજું ત્રણ ત્રણ અધ્યાયનું અને ત્રીજું તેર અધ્યાયનું.

તે તે પ્રકારના અધિકારનું વર્ણન તે તે પ્રકરણોમાં છે, તે પ્રકરણોની એકવાક્યતા રકન્ધાર્થ અધિકારલીલા સાથે કરી શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણસાથે કરવાની છે. એ રીતે ૧૯ અધ્યાયનો પ્રથમ રકન્ધ છે.

૨ દ્વિતીયરકન્ધમાં ચાર પ્રકરણો છે. (૧) તત્ત્વધ્યાન-પ્રકરણ, (૨) હૃત્પ્રસાદપ્રકરણ, (૩) ઉત્પત્તિથી વિમર્શપ્રકરણ અને (૪) ઉપપત્તિથી વિમર્શપ્રકરણ. તે અનુક્રમે, ૧, ૨, ૩ અને ૪ અધ્યાયોનાં છે. ચારે પ્રકરણો જ્ઞાનલીલાનું પ્રતિપાદન કરે છે. જ્ઞાનરૂપ રકન્ધાર્થ, કૃષ્ણરૂપ શાસ્ત્રાર્થસાથે એકવાક્યતા ધરાવે છે.

૩ તૃતીયરકન્ધમાં ત્રણ પ્રકરણો છે. (૧) અધિકાર, (૨) બન્ધસૂષ્ટિપ્રકરણ, અને (૩) મોક્ષસૂષ્ટિપ્રકરણ. બન્ધ-સૂષ્ટિપ્રકરણ અને મોક્ષસૂષ્ટિપ્રકરણમાં અવાન્તર પ્રકરણો પણ છે. બન્ધસૂષ્ટિપ્રકરણમાં, (૧) ગુણાતીતસૂષ્ટિપ્રકરણ, (૨) સગુણસૂષ્ટિપ્રકરણ, (૩) કાલસૂષ્ટિપ્રકરણ અને (૪) જીવસૂષ્ટિ-પ્રકરણ એમ ચાર અવાન્તર પ્રકરણો છે. એજ રીતે મોક્ષસૂષ્ટિ-પ્રકરણમાં ય (૧) નૈર્ગુણ્યમોક્ષમૂષ્ટિપ્રકરણ, (૨) તત્ત્વમુક્તિ-પ્રકરણ, (૩) કાલમુક્તિપ્રકરણ, (૪) સાંખ્યજ્ઞાનથી મુક્તિ-પ્રકરણ, (૫) સાંખ્યના સાધન અને પ્રમાણનું પ્રકરણ, (૬) સગુણ મુક્તિપ્રકરણ, (૭) જીવમુક્તિપ્રકરણ, (૮) સર્ગોગ સર્વ નિર્ધાર અને (૯) સર્ગ કલ પ્રકરણ એમ પ્રકરણ, અન્ત-ર્ગત પ્રકરણ અને પ્રત્યંગ પ્રકરણો મળી ૧૭ પ્રકરણો છે. તેમાં અનુક્રમે ૪, ૨, ૩, ૨, ૮, ૧, ૪, ૧, ૧, ૧, ૧, ૩, ૧, ૧. એમ ૩૩ અધ્યાય છે. તે બધાં પ્રકરણો જુદી જુદી દૃષ્ટિએ અને રીતિએ સર્ગનું નિરૂપણ કરે છે. તે સર્વની એકવાક્યતા રકન્ધાર્થ સર્ગ અને શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણની સાથે કરી આપી છે.

૪ ચતુર્થસ્કન્ધમાં ચાર પ્રકરણ છે. (૧) ધર્મપ્રકરણ, (૨) અર્થપ્રકરણ, (૩) કામપ્રકરણ અને (૪) મોક્ષપ્રકરણ. તેમાં અનુક્રમે સાત, પાંચ, અગ્યાર અને આઠ અધ્યાયો છે. આ ચારે પ્રકરણોનો અર્થ રક્ત્ત્વધર્મ વિસર્ગલીલા અને શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણ સાથે એકત્ર ધરાવે છે.

૫ પચ્ચમસ્કન્ધમાં પાંચ પ્રકરણો છે. (૧) શ્રીકૃષ્ણવડે સ્વરૂપ સ્થિતિ પ્રકરણ, (૨) યોગવડે સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રકરણ, (૩) જ્ઞાનવડે સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રકરણ, (૪) પુનઃ યોગવડે સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રકરણ અને (૫) દેશવડે સ્થિતિપ્રકરણ તેમાં અનુક્રમે છ, સાત, એક, એક, અને અગ્યાર અધ્યાયો છે. એ બધાં મળી છવીશ અધ્યાય થાય. આ પ્રકરણો જુદા જુદા પુનઃકલ્પથી સ્થાપનલીલા કે જે રક્ત્ત્વધર્મ છે, તેનું વર્ણન કરી, મુખ્ય શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણ સાથે સમન્વય સાધે છે.

૬ ષષ્ઠસ્કન્ધમાં ત્રણ પ્રકરણો છે. (૧) નામ, (૨) રૂપ, અને (૩) ક્રિયા. નામ પ્રકરણમાં ત્રણ, રૂપ પ્રકરણમાં ચૌદ અને ક્રિયા પ્રકરણમાં બે એમ બધા મળી એગણીશ અધ્યાય છે. એ ત્રણે પ્રકરણો પોષણલીલા-પુનઃકલ્પલીલાથી રક્ત્ત્વધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે અને તે દ્વારા શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણ સાથે એકત્ર વાક્યતા ધરાવે છે.

૭ સપ્તમસ્કન્ધમાં ત્રણ પ્રકરણો છે. (૧) અસદ્વાસના પ્રકરણ, (૨) સદ્વાસના પ્રકરણ અને (૩) મિથ્યાવાસના પ્રકરણ. એ ત્રણે પ્રકરણો કર્મવાસનાનું નિરૂપણ કરી ઊત્તિ લીલારૂપ રક્ત્ત્વધર્મ સાથે એકવાક્યતા કરે છે. દરેક પ્રકરણ પાંચ પાંચ અધ્યાયોનું છે. પંદરે અધ્યાય ઊત્તિલીલાનું જ નિરૂપણ કરી શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણ સાથે સમન્વિત થાય છે.

૮ અષ્ટમસ્કન્ધમાં મન્વન્તરનું વર્ણન છે. તેમાં ચાર પ્રકરણ છે. (૧) આપત્તિમાં પ્રભુનું સ્મરણ, (૨) સમ્પત્તિમાં પ્રભુનું સ્મરણ; (૩) સ્વોક્ત્તિનીવાહન ઝંઝૂ (૪) ધર્મકથન. તેમાં અનુક્રમે ચાર, દશ, નવ, અને એક અધ્યાયો છે. આ ચાર પ્રકરણ મળીને સદ્ધર્મનું જ નિરૂપણ કરે છે. એ રીતે સ્કન્ધાર્થ અને અધ્યાયાર્થની એકવાક્યતા થાય છે અને તેદ્વારા શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણ સાથે અભેદ પામે છે.

૯ નવમસ્કન્ધમાં ઇશકથા સ્કન્ધાર્થ છે. તેમાં (૧) સૂર્યસોમવંશપ્રકરણ, (૨) સૂર્યવંશપ્રકરણ; (સૂર્યવંશપ્રકરણમાં પણ આદ્યકક્ષાનિરૂપણ, મધ્યમકક્ષાનિરૂપણ, ઉત્તમકક્ષાનિરૂપણ, ઇશકથામસંગ, જ્ઞાનમિશ્રલક્ષિતની મુખ્યતાનું બોધન એ અવાન્તર પ્રકરણો છે.) અને સોમવંશ પ્રકરણ (તેમાં આદ્યકક્ષા, મધ્યમકક્ષા, ઉત્તમકક્ષા, એ અવાન્તર પ્રકરણો છે.) આ સ્કન્ધમાં ત્રણે પ્રકરણો મળી ચોવીસ અધ્યાય આવે છે. તે બધાજ જુદી જુદી રીતે ઇશકથાકૃપી સ્કન્ધાર્થદ્વારા શ્રીકૃષ્ણાર્થક શાસ્ત્રની સાથે સમન્વય પામે છે.

૧૦ દશમસ્કન્ધ નિરોધ વાચક છે. તેમાં મુખ્ય પાંચ પ્રકરણો છે, (૧) જન્મપ્રકરણ, (૨) તામસપ્રકરણ, (૩) રાજસપ્રકરણ, (૪) સાર્વિકપ્રકરણ, અને શુભપ્રકરણ, જન્મપ્રકરણમાં (૧) હેતુ, (૨) ઉદય, (૩) પ્રાકટ્ય અને ઉપગૂહન એમ ચાર અધ્યાય છે. તામસ અને રાજસ પ્રકરણોમાં સાત સાત અધ્યાયોના પ્રમાણ, પ્રમેય, માધન અને ફલ બેરે ચાર ચાર પ્રકરણો છે. તે દરેકમાં ઐશ્વર્ય, વીર્ય યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, અને ધર્મ એમ સાત સાત અધ્યાયો છે. એ રીતે તામસ અને રાજસ પ્રકરણો અઠાવીસ અઠાવીસ અધ્યાયનાં છે. સાર્વિક પ્રકરણમાં પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રમાણ વિનાની

એય ત્રણ પ્રકરણો સાત સાત અધ્યાયનાં છે એટલે કે તેમાં એકવીશજ અધ્યાય છે. ચુલુપ્રકરણ છ અધ્યાયનું છે. એ રીતે ચાર, અઠ્ઠાવીશ, અઠ્ઠાવીશ, એકવીશ, અને છ મળી સિત્તાશી અધ્યાય થાય છે. ત્રણ અધ્યાય પ્રક્ષિપ્ત હોવાથી ૯૦ અધ્યાયને દશમસ્કન્ધ પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રત્યેકમાં નિરોધ સ્કન્ધાર્થ અને શ્રીકૃષ્ણ શાસ્ત્રાર્થ સાથે, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થની એક-વાક્યતા સિદ્ધ છે.

૧૧ એકાદશસ્કન્ધમાં મુક્તિનુ નિરૂપણ છે. તેમાં ત્રણ મુખ્ય પ્રકરણો છે. (૧) જ્ઞાનવડે બ્રહ્મલાભ પ્રકરણ, (૨) ભક્તિવડે સાયુજ્ય પ્રકરણ અને (૩) ઇચ્છાવડે બ્રહ્મમુક્તિ પ્રકરણ-તેમાં અનુક્રમે છ, ત્રેવીશ અને બે મળી એકત્રીશ અધ્યાય છે. એ સર્વજ મુક્તિરૂપ સ્કન્ધાર્થનું નિરૂપણ કરી શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ કરે છે.

૧૨ દ્વાદશસ્કન્ધમાં આશ્રયનું પ્રતિપાદન કરેલું છે (૧) હરિ-આશ્રય, (૨) જગદાશ્રય, (૨) સર્વાન્તગાશ્રય અને (૪) પરમાશ્રય એમ ચાર પ્રકરણો તેમાં આવે છે. અનુક્રમે ત્રણ, ચાર, ત્રણ અને ત્રણ અધ્યાયો તેમાં છે. બધા મળી તેર અધ્યાય આશ્રયનું પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી સ્કન્ધાર્થદ્વારા શાસ્ત્રાર્થ શ્રીકૃષ્ણમાથે સમન્વય પ્રાપ્ત કરે છે.

એ રીતે શ્રીમદ્ભાગવત એટલે શ્રીકૃષ્ણ, તેના બારસ્કન્ધ અને ત્રણસો જત્રીશ (પ્રક્ષિપ્તઅધ્યાય સાથે પાંત્રીશ) અધ્યાયના અર્થનો અવિરોધ-સમન્વય થાય છે.

વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ વિસ્તૃતરીતે શ્રીમુખો-ધિનીજીમાં અવિરોધ સાધીને વર્ણવેલો છે. અર્થાત્ જ શ્રીભાગ-વત શ્રીહરિજ છે.

વાક્યાર્થ; પદાર્થ અને અક્ષરાર્થનું ઐક્ય આ સ્થળે અતિથલ્લા વિસ્તારના લાયકી વર્ણવી શકાય તેમ નથી. તદર્થે “શ્રીમદ્ભાગવત વિચાર” મથળાવાળો મારો સ્વતંત્ર નિબંધ તૈયાર છે. ભગવદ્વિગ્ધા હશે ત્યારે તે પ્રકટ થશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ તત્વાર્થદીપ-નિબંધના ભાગવતાર્થ પ્રકરણને અનુસરી પ્રત્યેક અધ્યાયનો અર્થ જણાવ્યો છે અને તેજ અર્થ ખરાબર છે, એમ સમજાવવામાટે તે તે અધ્યાયમાં આવેલી કથાઓમાંથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે તે અનુક્રમે પ્રકરણાર્થ, રકન્ધાર્થ અને શાસ્ત્રાર્થની સાથે ઐક્ય શાથી (શા હેતુથી) પ્રાપ્ત કરે છે તે વ્યવસ્થિતપણે ગ્રંથકારે માર્મિક રીતે બતાવી આવ્યું છે. આથીજ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં હેતુવાચક પદોજ દષ્ટિગોચર થાય છે.

આ ગ્રંથના કતા શ્રીગોકુલરાયજી છે. એમના જીવનવિષે હું કંઈ પણ જાણતો નથી, તેમજ તપાસ કરતાં મને કંઈ પણ જાણવા મળ્યું નથી. તથાપિ આ ગ્રંથના મનનથી હું આટલું તો જાણી શક્યો છું, કે પ્રસ્તુત ગ્રંથકાર એક ઉત્તમ દાર્શનિક-વિદ્વાન હોઈ શ્રીમદ્ભાગવત, ટીકાગ્રંથો અને પ્રકરણગ્રંથોના સારમાં સારા અભ્યાસી હતા. પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રત્યેક વાક્યમાં અને વાક્યાંશમાં હેતુવાચક પદોનોજ સમાવેશ કર્યો છે અને વિશેષજ્ઞાની વચ્ચે વિશેષજ્ઞો ગોઠાવ્યા છે તેથી તે દાર્શનિક વિદ્વાન છે. વાક્યમાં સરસતાકયાંય જોવામાં આવતી નથી એ પણ તેની દાર્શનિકતાનું એક નિદર્શનજ હોઈ શકે.

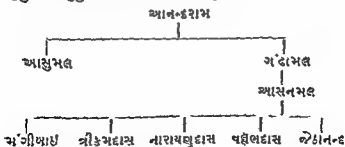
શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રનું મનનકરનાર અને પ્રવચનકરનારને આ ગ્રંથ ધણો ઉપયોગી થશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ ગોલોકવાસી વૈષ્ણવ નારાયણદાસ તથા જોડાનંદ આસનમલના દસ્તક્રંડમાંથી મુદ્રિત થયો છે.

મૂલત્રય ભગવદ્ભૂષણાય ભૂષણાય મંગળદાસભાઈએ શોધ્યો છે. એ તેનું ચથામતિ ભાષાન્તર માત્ર કર્યું છે. હેતુ બાહુલ્યવાળી વાક્યરચનાથી ભાષાન્તર શુદ્ધ અને સુદૂરવર્તી પદ પદાર્થોથી અનિવૃત્ત વાક્યવાળું જ થયું છે. બની શક્યું ત્યાં સુધી પૃથક્કરણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જીવજીવિ સુલભ રખતન હશે તે માટે વિવદાનોની ક્ષમા માગી લઉં છું.

ભગવદ્દીય નારાયણદાસ તથા જોડાનંદ આસનમલના દેવી દ્રવ્યનો આ પ્રકારે સદુપયોગ થયો નોંધ પ્રત્યેક વૈષ્ણવને ખરેખર આનંદ થશેજ. નામસેવામાં દ્રવ્યનો હ મેશ માટે ઉપયોગ થઈ શકે તેવી યોજના તેમણે કરી છે. અહીં એમનો અને એમના કુટુંબનો ટુંકો પરિચય આપવો અસ્થાને નથી.

ગોલોકવાસી શેઠ નારાયણદાસનું કુટુંબ કરાચી પાસે ઠકા (નગર ઠકા) માં રહેતું હતું. તેઓ જ્ઞાતિએ લોહાણા સૈન્યવ કુળા. હાલપણ એ કુટુંબ ત્યાં ગંડામલના કુટુંબને નામે ઓળખાય છે. ગંડામલ, નારાયણદાસના દાદાનું નામ હતું. આ કુટુંબની વંશાવલી નીચે મુજબ છે.

ગો. શેઠ નારાયણદાસની જીવનરેખા આંકતા પહેલાં તેમના પૂર્વજોનો પણ રહેજ પરિચય કરાવવાની જરૂર છે. શેઠ

નારાયણદાસજીના પિતાશ્રી તદ્દન સાદું જીવન ગુજારતા હતા અને તેમના દાદાશેઠ ગંઢામલ મીરોને ત્યાં પ્રાયમિનિસ્ટર હતા. સિન્ધમાં તેમણે મીરોને ત્યાં ઉચ્ચપ્રકારની હકુમત તથા ઐશ્વર્ય લોગબંધુ હતા. તેઓ સ્વાભિમાની અને અહંગ દેડીલા હતા. સિન્ધમાં મુસલમાનોનું જોર વિશેષ હોવા છતાં પોતે સત્તાનો દરજ્જો મીરોને ત્યાં સારીરીતે સાચવતા અને હિન્દુઓનું સ્વમાન સચવાઈ રહે તે માટે પુઠ્ઠળ કાળજી રાખતા હતા. એકવાર ન ઇચ્છવા યોગ્ય પ્રસંગ ઉભો થતાં તુરતજ પોતે રાજીનામું આપ્યું હતું.

તેમના ભાઈ આસુમલ ઉદાર હૃદયના હતા. તે જે આપતા તે ગુપ્ત રીતેજ આપતા. શેઠ આસુમલે દ્રવ્ય સમ્પાદન કરવા માટે અરણસ્થાન તરફ પ્રસ્થાન કર્યું હતું. નિજ કાર્યકુશળતાથી અરણસ્થાનમાંથી બહુસાર દ્રવ્ય સમ્પાદન કરી, લાંબા હતા અને લોકમાં સારામાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. પોતે પરમ વૈષ્ણવ હતા તેની છાપ સારાય કુટુંબ ઉપર પડતાં આખું કુટુંબ વૈષ્ણવધર્મમાં ચુકા બન્યું હતું. શેઠ આસુમલના સમયમાં એક એવો પ્રસંગ બન્યો હતો કે જેથી તેમની પ્રતિભા હંમેશા માટે યાદગાર બની. ઠકામાં મુસલમાનોની સંખ્યા વધારે હોવાથી ઘણાં ખરાં પાણીનાં સાધનો તેમના કબજામાં હતાં, તેથી હિન્દુઓ પાસેથી પાણીના ઘડા પાછળ તેઓ ત્રણપાછ લેવા લાગ્યા હતા જે હિન્દુઓમાટે ત્રાસદાયક અપમાન હતું. આ ત્રાસના નિવારણમાટે શેઠ ઠકાના વિધાની કુટુંબના ભાઈ ફરસરામ પાસેથી જમીન લઈ તેમાં એક રાતમાંજ તળાવ ખોદાવ્યું જે હાલપણ નાનાબાગના નામે ઓળખાય છે.

શેઠ નારાયણદાસને એક જોહન મંગીભાઈ નામે હતા. તે બાળવિધવા હોવાથી કેવળ ભગવત્સમરણ અને સેવામાંજ પરા-

પણ રહેતાં. થોડાક સમય પહેલાંજ તે પ્રભુના ચરણરાવિન્દમાં પહોંચી ગયાછે. નારાયણદાસના ભાઈ ત્રીકમદાસ અવેરાતના ધંધામાં બાહોશ હતા; પરંતુ તે પણ ૪૨ વર્ષનીજ યુવાન અવસ્થામાં પ્રભુચરણમાં સિધાવ્યા હતા. ત્યાર બાદ તેમના ન્હાના ભાઈ વડલભદાસ પણ પોતાની ૨૪ વર્ષની ભરપૂર વયસ્થામાંજ પોતાના વતન તરફ પ્રયાણ કરતાં દરિયાઈ મુસાફરીમાં સમુદ્રમાં અકસ્માત નડવાથી વહાણ ડુબી જતાં પ્રભુચરણમાં પહોંચી ગયા.

શેઠ ત્રીકમદાસ પોતાની પાછળ વિધવાપત્નીને મૂકી ગયા છે, તે પણ હાલ કેવલ પ્રભુસેવા અને લગવત્તામમાંજ દિન-નિર્ગમેન કરે છે.

શેઠ નારાયણદાસે પોતાની બાહોશીથી પુષ્કળ દ્રવ્ય સંપાદન કરી ઉદાર સંખાવતો કરી દેવી દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરનારમાં અત્રપ કિત્તમાં સ્થાન મેળવ્યું છે, તેઓ જ્યારે પ્રથમવારજ મુંબઈમાં આવ્યા ત્યારે રૂ. ૮ માસિકની ભાડાની ઓરડીમાં ગો. શ્રી ચીમનલાલજી મહારાજના મંદિરમાં રહેતા હતા. એમણે અવેરાતના ધંધામાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. અવેરાતની દલાલીમાંથી તેમજ વ્યાપારમાંથી તેમણે વીલાયતમાંથી પણ ઘણું દ્રવ્ય મેળવ્યું હતું. પોતે સાદાઈથી રહેતા અને કરકસરથી સન્માર્ગેજ દ્રવ્ય વાપરતા. પુષ્ટિમાર્ગના તેઓ દૃઢ અનુયાયી હતા. પોતાની લોહાણા જ્ઞાતિ પ્રત્યે તેમને ઘણી મમતા હતી. અણીને વખતે તેમણે જ્ઞાતિને પણ ઘણી સારી મદદ કરી હતી. સંવત્ ૧૯૬૪ ને ૭૦ ની સાલમાં નાણાની હાડમારીના વખતમાં તેમણે મુલતાની ભાઈઓની સારી સેવા બજાવી હતી. ઠકાની જ્ઞાતિમાં તેઓ એક આગેવાન પુરુષ હતા. જ્ઞાતિમાં તેમજ ઠકાના અન્યજનોમાં તેમણે સાડે માત્ર મેળવ્યું હતું.

शेठ नारायणदास आसनमल.

जन्म - संवत् १९२० श्रावण शुद्ध ७.

अवस्थान:- संवत् १९८४ श्रावण पक्ष ७,
इ. स. १९२८ ता. ६ घी मण्डेर.

અંબઈમાં ઝવેરાતનો ધંધો તથા દલાલી કરતા, તેથી મોટા મોટા અમલદારો, આગેવાન ગૃહસ્થો તેમજ યુરોપીયન સમુદાયમાં પણ તેઓ સારી રીતે જ્ઞાતિ થયા હતા.

પોતાના ક્ષણભંશુર દેહનો વિશ્વાસ ન રાખતાં પોતાની હયાતીમાંજ એમણે મોટી સખાવતો બહાર કરી હતી, જે હાલ પણ તેમના દ્રસ્ટ મુજબ આવે છે. તે પૈકીની એક સખાવત સંવત ૧૯૭૦ માં ઠૂંકાની પાંજરાપોળને સારી રકમના ચેર આપીને કરી હતી. બીજી ઉદ્ધવકુંડમાં ગોશાળા સ્થાપી હતી; તે હાલ પણ ચાલુ છે. ત્રીજી ઠૂંકામાં શેઠ ત્રીકમદાસ આસનમલ ધર્મોદા આયુર્વેદિક ઔષધાલય માટે સખાવત કરી. ચોથી મોટી સખાવત એક લાખ રૂપીઆ પુષ્ટિમાર્ગના પ્રચારાર્થે જુદા રાખી કરી હતી. તેના બાજમાંથી પુષ્ટિમાર્ગનો બહોળો ફલાવો થાય એવી આશા તેમણે સેવી હતી. તેને અંગે કરાચીમાં એક પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય સ્થાપવામાં આવ્યું છે, તેમજ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. જેના ફલસ્વરૂપે બેરોશિસાપત્ર, વૃત્રાસુર ચતુઃશ્લોકી અને પ્રસ્તુત ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયા છે. અને શ્રીવલ્લભ વંશાવલી, સહસ્રલાવના તેમજ અલુલાખ્ય ઉપરનું શ્રીગિરિધરજી મહારાજ કૃત વિવરણ પ્રેસમાં છપાય છે. બીજા પણ કેટલાક પુસ્તકોનું કાર્ય દ્રસ્ટીઓએ હાથે ધર્યું છે, જેનું લિસ્ટ આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયું છે. પાંચમું કાર્ય મળમાં પવિત્ર કુંડોના લુણીદારનું કાર્ય પણ ચાલુ છે. તે માટે પણ એક લાખ રૂપીઆ જુદા કાઢી મુક્યા છે. છઠું કાર્ય નગરઠૂંકા સ્કુલને માટે કાઢેલા છે. સાતમું કાર્ય ઘરના શ્રીકાકુરજીને માટે મંદિર બાંધી તેમાં શ્રીકાકુરજીને પધરાવી સેવાને માટે એક લાખ રૂપીઆ કાઢેલા છે. આ બધી સખાવતોનું કાર્ય એક દ્રસ્ટદારા થાય છે. જે હાઇકોર્ટથી મંજૂર કરાવી દ્રસ્ટીઓ તે સંસ્થાઓ સારી રીતે

જલાવે છે. શ્રીકાકુરળને માટે મંદિર બાંધવાની યોજના ચાલુ છે. તેમજ નગરઠ્ઠામાં હાઈસ્કુલ ચાલુ કરવાની પણ યોજના અમલમાં મૂકાઈ છે. દરમીયાન તે ખાતામાંથી વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ પણ અપાય છે.

શેઠ નારાયણ દાસનાં ધર્મપત્ની તેમની હયાતીમાંજ શ્રી શરણુ ધયાં હતાં. પોતાને કાંઈ પણ સંતાન ન હોવા છતાં દ્વિતીય લગ્ન કરવાનો વિચાર સરખો તેમણે કર્યો નહિ. પોતાના કનિષ્ઠ બન્ધુ જોડાનન્દ પ્રત્યે તેઓ વાતસલ્યભાવ ધરાવતા હતા. બંને બાઈઓમાં અલૌકિક સ્નેહ હતો.

શેઠ નારાયણદાસ સામાન્ય સ્થિતિમાં ઉછરેલા અને સામાન્ય કેળવણી પામેલા હતા, છતાં તેમનામાં ધર્મભાવના અને નીતિ રીતિ તેમજ વેપારી કુનેહ ઉચ્ચ પ્રકારની જોવામાં આવતી હતી. તેથીજ તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય સંપાદન કરી શક્યા અને આવી ઉત્તમ સંભાવતા કરીને નામ અમર કરી શક્યા. તેઓ ૬૦ વર્ષની અવસ્થામાં સં. ૧૯૮૪ ના આવણ વદિ ૭ શુક્રવારે હરિશરણુ ધયા.

તેમની પછી તેમના ન્હાના ભાઈ જોડાનન્દ આસનમહે વહિવટ પોતાના હાથમાં લીધો. શેઠ જોડાનન્દનાં પ્રથમ પત્ની હરિશરણુ ધવાથી તેમનું બીજું લગ્ન કર્યું હતું. પણ પ્રભુની માયા અકળ છે. તેમને ત્યાં સંતતિ થઈ નહિ અને જ્યેષ્ઠ બન્ધુ નારાયણદાસની પાછળ ચોડાજ સમયમાં ૧૯૮૫ ના પૌષ વદિ ૧૨ ને દિને હરિશરણુ ધયા. તેમની પાછળ તેઓ વિધવા મૂઢી ગયા અને પોતાની પાછળ ખર્ચની અમુક રકમો અપાઈ ગયા પછી અવશેષ રહે તે ધર્માંદા વીલમાં ભહેર કરી ગયા છે.

ઉપર જણાવેલા નગરઠ્ઠાના ગંદામલ કુટુંબના અવશેષો તરીકે હાલમાં શેઠ ત્રીકમદાસનાં પત્ની મયુરાબાઈ તથા શેઠ

જેઠાનન્દનાં પત્ની ગોમતીબાઈ વિદ્યમાન છે અને બંને પ્રભુ-
સ્તેવામાંજ સમયનો સદુપયોગ કરે છે અને યાત્રાઓમાં દિવસ
નિર્ગમન કરે છે.

એ રીતે પ્રસ્તુત ગ્રંથની પ્રસિદ્ધિનું સર્વ પ્રકારનું શ્રેય
ઉક્ત શેઠ નારાયણદાસ તથા શેઠ જેઠાનન્દને તથા તેમણે
ચેજેલા દ્રુટીઓને છે. શ્રેયાંસિ વહુ વિદ્વાન્સિ એ ન્યાયે જો
પ્રતિબંધ નહ્યા હોય તો તે પણ ભવિષ્યમાં ઉન્નતિને માટેજ છે.

અંથ પ્રકાશનના કાર્યમાં દ્રુટીઓને શ્રીયુત ધીરજલાલ-
ભાઈ સાંકળીઆ તથા પંડીત શ્રી ગદુલાલજીની સંસ્થા તરફથી
આ પુસ્તકક છપાવવામાટે દ્રુટીઓને આપવામાટે દ્રુટીઓ
તેઓને આભાર માને છે.

સંશોધનમાં જીવદષ્ટિ સુલભ દોષ સમ્ય ગણી ગુણગ્રાહી
થવા માટે પણ પ્રાર્થના છે.

निरक्षीरविवेके हंतालस्यं स्वमेव तनुपे चेत् ।

विश्वस्मिन्नधुनान्यः कुलघतं पालयिष्यति कः ॥

આ પશ્ચિંતરાજ જગન્નાથની ઉક્તિ વિદ્વજ્જનો સમક્ષ
નજી કરી વિરમું છું.

મુંબઈ,
જન્માષ્ટમી,
સંવત ૧૯૬૬.

}

વિદ્વજ્જનો અને વૈષ્ણવોનો
અનુગ્રહ ઇચ્છતો,
હરિશંકર ઓંકારજી શાસ્ત્રી.

शेठ जेठानंद आमनमल.

जन्म सद्यत् १९२८ फाल्गुन वद्य ११

अवसान-संवत् १९८५ पौष वद्य १२

इ स १९२९ ता ६ वीं फेब्रुवारी.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

श्रीभागवतार्थनिबन्धानुसारी श्रीगोकुलरायकृतोऽध्यायार्थः ।

श्रीकृष्णाय नमः । अथ श्रीभागवते निबन्धानुसारेण प्रथमाद्विस्कन्धानामध्यायार्था लिख्यन्ते । प्रथमस्कन्धे । हीनाधिकारप्रकरणे प्रश्ननिरूपणमुखेन श्रोतुर्जिज्ञासुत्वस्य वक्तुः सम्प्रदायेन सन्मुखाच्च छुतभागवतत्वस्य च निरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

हीनाधिकारप्रकरणे कर्मज्ञानप्रश्नयोरुत्तरेण भगवदवतार-प्रयोजनलीलाप्रश्नयोश्चोत्तरेण श्रोतुरमात्सर्यस्य वक्तुश्चातुर्यस्य च निरूपणं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

हीनाधिकारप्रकरणे रूपात्मकानां भगवदवताराणां निरूपणेन च श्रोतुः श्रवणादरवत्त्वस्य वक्तुर्गुह्यज्ञानस्य निरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

मध्याधिकारप्रकरणे प्रेरणहेतुभूतप्रसङ्गनिरूपणेन व्याप्ते भगवन्मनोविचारितभगवदीयत्वनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

मध्याधिकारप्रकरणे उत्तरस्य कृतेन निरूपणेन व्यास-
नारदयोः साधनरूपभगवच्छरीरसम्पादितभगवदीयत्वनिरूपणं
पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

मध्याधिकारप्रकरणे नारदस्य फलनिरूपणेन नारदे भगव-
द्वाचिकभगवदीयत्वनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणेऽर्जुने परतो दुःखनिवारणेन भगवतः
परमकृपानिरूपणेन परीक्षित्याधिकारिणि पुरुषपारम्पर्यकृतदोषा-
भावनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे कुन्तीस्तुतिनिरूपणेन कुन्त्यां ब्रह्म-
स्वरूपाज्ञानजदुःखनिवृत्त्या भगवतः परमकृपानिरूपणेन
क्षीपारम्पर्यकृतदोषाभावनिरूपणमष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे युधिष्ठिरे भीष्मोपदेशेन जीवस्वरूपा-
ज्ञानजनितदुःखनिवृत्त्या भगवतः परमकृपानिरूपणेन शेषकान्त-
शुद्धिनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे सम्बन्धिनां श्रीमादीनां भगवत्परता-
पुरःसरमध्यायारम्भे सामान्यतः सुखप्राप्तिनिरूपणेन भगवतः
परमकृपानिरूपणेन सांस्मिकदोषाभावनिरूपणं दशमेऽध्याये १०

उत्तमाधिकारप्रकरणे भगवतः कार्यसमाप्त्या सुखस्थित्या
पार्थेष्वपि भगवत्सुखेनैव सुखप्राप्त्याऽऽगन्तुकदोषाभावनिरू-
पणमेकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे भगवद्रक्षितपुत्रसम्पत्त्या पार्थेषु विशे-
षेण सुखप्राप्त्याऽधिकारिणि स्वतः कालतश्च परमकृपानिरूपणं
द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे धृतराष्ट्रमुज्या चीजमुक्तिनिरूपणं त्रयो-
दशेऽध्याये ॥ १३ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे चीजमुक्तिकार्यभूतपाण्डवनिर्गमहेतुभूत-
वैराग्यनिरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे वैराग्यनिर्गमनफलीभूतपाण्डवमुक्ति-
निरूपणं पञ्चदशेऽध्याये, अधिकारिणः पूर्वजकृतप्रतिबन्धाभावाय
तन्मुक्तिनिरूपणम् ॥ १५ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे परीक्षितद्राज्यनिरूपणे सर्वपृथ्वीजयेन
लौकिकसामर्थ्यनिरूपणं षोडशेऽध्यायः ॥ १६ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे परीक्षितद्राज्यनिरूपणे धरणीधर्मयोरर्थे
कलिनिग्रहकथनेनालौकिकसामर्थ्यनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये,
लौकिकालौकिकसामर्थ्येन कालप्रतिबन्धानिगृह्यतिः ॥ १७ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे त्यागनिरूपणे त्यागकारणीभूतवैराग्य-
हेतुभूतशापनिरूपणेन धर्मोन्नतिनिरूपणमष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

उत्तमाधिकारप्रकरणे त्यागनिरूपणे त्यागसत्सङ्गसम्पत्तौ
प्रश्नान्ताधिकारनिरूपणमेकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

इति अधिकारनिरूपणे प्रथमस्कन्धः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्कन्धे तत्त्वध्यानप्रकरणे स्थूलध्याननिरूपणं
प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

तत्त्वध्यानप्रकरणे सूक्ष्मध्याननिरूपणं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

हृत्प्रसादप्रकरणे श्रोत्रश्रद्धानिरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

हृत्प्रसादप्रकरणे वक्तृश्रद्धानिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

उत्पत्तितो विमर्शप्रकरणे चतुर्दशलोकरचनायं अनित्यानां
महदादिब्रह्माण्डहेतुरूपाणां जनननिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

उत्पत्तितो विमर्शप्रकरणे परिच्छिन्नानां जीवानां नित्यानां
ब्रह्माण्डे तत्तत्स्थानेषु समागमनिरूपणं पुरुषसूक्तार्थकथनेन
जीवानां सर्वफलसाधकभगवद्भजननिरूपणं च षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

उत्पत्तितो विमर्शप्रकरणे मूलमक्त्या भजनसिद्धयर्थं नित्या-
परिच्छिन्नस्य भगवतः प्राकट्यनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

उपपत्तितो विमर्शप्रकरणे उक्तेऽर्थे अनुपपत्तिरूपाऽऽशङ्का-
निरूपणमष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

उपपत्तितो विमर्शप्रकरणे जीवब्रह्मणोर्देहसम्बन्धे जातशङ्का-
परिहारकथनेन उत्तरनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

उपपत्तितो विमर्शप्रकरणे शङ्कोचराभ्यां सिद्धस्य फलस्य
श्रीभागवतश्रवणकर्तव्यतारूपस्य निरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

इति श्रवणाङ्गनिरूपणे द्वितीयस्कन्धः ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्कन्धे । अधिकारप्रकरणे प्रतिबन्धनिवृत्तिपूर्वकं
तीर्थसेवया बाह्यशुद्धिनिरूपणं सत्सङ्गप्रीत्या भगवत्प्रभञ्जय-
करणनिरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

अधिकारप्रकरणे भगवत्कथाश्रुत्या कृताऽऽर्थिकभगव-
न्माहात्म्यज्ञानेन आभ्यन्तरशुद्धिनिरूपणं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

अधिकारप्रकरणे केवलचरित्रश्रवणेनान्तरज्ञानरूपभगवद्गुण-
प्रादुर्भावनिरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

अधिकारप्रकरणे भगवत्प्रयाणसमयेऽधिकारिणि उद्धवे विद्यमाने अविद्यमाने विदुरे च भगवत्प्रसादनिरूपणं विदुरमैत्रेय-समागमनिरूपणं च चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतगुणातीतसृष्टिप्रकरणे ब्रह्माण्डकारणी-भूतमहदादितत्त्वोत्पत्तिस्तुतिनिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतगुणातीतसृष्टिप्रकरणे तत्त्वकार्यभूत-ब्रह्माण्डशरीरोत्पत्तिवर्णिनां कर्मनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतसगुणसृष्टिप्रकरणे शङ्कोत्तरनिरूपणेन सृष्टिभगवतोर्मध्ये मतान्तरभाषया गुणप्रवेशनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतसगुणसृष्टिप्रकरणे सगुणाद् ब्रह्मणो 'जगत्कारणरूपहृदिजातभगवद्दर्शनचतुर्मुखब्रह्मोत्पत्तिनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतसगुणसृष्टिप्रकरणेऽवश्यंभाविजग-दुत्पत्तिफलकब्रह्मस्तोत्रनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतकालसृष्टिप्रकरणे दशविधसर्गरूप-कार्यतः कालजन्मनिरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतकालसृष्टिप्रकरणे परमाण्वादिद्विपरा-र्थान्तकालोपाधिवशात् कालजन्मनिरूपणं एकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे लोकातीतलौकिक-मुक्तजीवसृष्टिनिरूपणं तच्छेषभूतनामसृष्टिनिरूपणं च द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे सर्वतत्त्वाधारभूत-
भूम्युद्धारार्थं वराहकल्पकथनेन मुक्तजीवोत्पत्तौ सङ्क्षेपत
उपपत्तिनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

अग्रिमैः पद्भिः विस्तरेणोपपत्तिकथनं जन्ममरणात्मक-
संसारकथनं च ।

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे सन्ध्यायां कामेन आसुरबीजजनन-
निरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे ब्रह्मशापेन वैकुण्ठस्थयोरासुरबीजे
समागमनिरूपणं पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे भगवद्वाक्येन ब्राह्मणसान्त्वनजय-
विजयपातनेन तत्र भगवद्भिभृत्यावेशनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे अतिशयितोत्कर्षकथनेन नाश-
बीजनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे दैत्यस्य भगवता सह युद्धकथनेन
विनश्यत्तानिरूपणं अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

बन्धसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवसृष्टिप्रकरणे मुक्तजीवानामुत्पत्तौ
विस्तरेणोपपत्तिकथनप्रस्तावे दैत्यविनाशनिरूपणं एकोनविंशेऽ
ध्याये ॥ १९ ॥

इति बन्धसृष्टिप्रकरणम् ।

मोक्षसृष्टिप्रकरणे नवमेदमिन्नैर्गुण्यनिर्गुण्यवस्थारूपज्ञान-
भगवच्चिन्तनात्मकस्वभावभेदद्वयनिरूपणेन मोक्षोपपत्तिनिरूपणं
विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गततत्त्वमुक्तिप्रकरणे भोगादिसंयुतमुक्ति-
कथनप्रस्तावे कर्दमस्य मनोश्च धर्मसिद्धिनिरूपणं एकविंशेऽ-
ध्याये ॥ २१ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गततत्त्वमुक्तिप्रकरणे भोगादिसंयुतमुक्ति-
कथनप्रस्तावे ऐहिकामुष्मिकोत्कर्षयुक्तस्य मनोः कन्यालाभेन
कर्दमस्यार्थसिद्धिनिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गततत्त्वमुक्तिप्रकरणे भोगादिसंयुतमुक्ति-
कथनप्रस्तावे कर्दमस्य कामसिद्धिनिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गततत्त्वमुक्तिप्रकरणे भोगादिसंयुतमुक्ति-
कथनप्रस्तावे कर्दमस्य साङ्ख्यफलरूपमोक्षनिरूपणं चतुर्विंशेऽ-
ध्याये ॥ २४ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणे कालस्य मुक्तिलीलारूपमुख्यभक्तिनिरूपणं
पञ्चविंशेऽध्याये ॥ २५ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गतगुणातीतमुक्तिप्रकरणे साङ्ख्येन
उत्पत्त्या उपपत्त्या चात्मनः सर्वभिन्नत्वनिरूपणं षड्विंशेऽ-
ध्याये ॥ २६ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गतगुणातीतमुक्तिलीलाप्रकरणे साङ्ख्येन
ज्ञानतत्साधनोपपत्तीनां निरूपणं सप्तविंशेऽध्याये ॥ २७ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणे सगुणमुक्तिलीलारूपससाधनाष्टाङ्गयोग-
निरूपणं अष्टाविंशेऽध्याये ॥ २८ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवमुक्तिप्रकरणे सर्वसाधनरूप-
चतुर्विधभक्तिवैराग्यहेतुभयहेतोः कालस्य माहात्म्यनिरूपणं
ऊनत्रिंशेऽध्याये ॥ २९ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवमुक्तिप्रकरणे भयहेतुकवैराग्य-
बोधकमृत्युना दोषनिरूपणं त्रिंशेऽध्याये ॥ ३० ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणान्तर्गतजीवमुक्तिप्रकरणे भयहेतुकवैराग्य-
बोधकजन्मना दोषनिरूपणं एकत्रिंशेऽध्याये ॥ ३१ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणे सर्वशेषसर्वनिर्धारणं द्वात्रिंशेऽध्याये ॥ ३२ ॥

मोक्षसृष्टिप्रकरणे सग्रेफलबोधकयोगकलात्मकदेवहूतिमोक्ष-
निरूपणं त्रयस्त्रिंशेऽध्याये ॥ ३३ ॥

॥ इति सग्रेनिरूपणे तृतीयस्कन्धः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्कन्धः । धर्मप्रकरणे सतीसम्बन्धरूपानर्थप्रसङ्ग-
निरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

धर्मप्रकरणे प्रसङ्गस्य कार्यभूतशापकथारूपानर्थहेतुनिरूपणं
द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

धर्मप्रकरणे द्वेषस्थिरीकरणरूपानर्थसम्भूतिनिरूपणं तृतीयेऽ-
ध्याये ॥ ३ ॥

धर्मप्रकरणे सतीभरणरूपद्वेषावान्तरव्यापारनिरूपणं चतुर्थऽ-
ध्याये ॥ ४ ॥

धर्मप्रकरणेऽनर्थफलरूपयज्ञनाशनिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

धर्मप्रकरणे रुद्रभागकल्पनेन रुद्रानुनयरूपयज्ञसिद्धिपूर्वाङ्ग-
निरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

धर्मप्रकरणे प्रभुरूपेण प्रकटस्य विष्णोः स्तोत्रेण भगवतीव
यज्ञसंसिद्धिनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

अर्थप्रकरणे ध्रुवस्य अत्युग्रतपोभगवत्परिचर्यादिसाधन-
निरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

अर्थप्रकरणे भगवत्प्रादुर्भाववरादिसाध्यनिरूपणं नवमेऽ-
ध्याये ॥ ९ ॥

अर्थप्रकरणे क्रोधावेशयुद्धादिराज्यदोषनिरूपणं दशमेऽ-
ध्याये ॥ १० ॥

अर्थप्रकरणे मनुवाक्ये दोषहानिनिरूपणं एकादशेऽध्याये ॥
॥ ११ ॥

अर्थप्रकरणे ध्रुवस्य भगवत्पदप्राप्तिरूपफलनिरूपणं द्वादशेऽ-
ध्याये ॥ १२ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामेन जात इति प्रस्तावे रसकाभाव-
रूपकामहेतुनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामेन जात इति प्रस्तावे रसकाभाव-
रूपहेतोरधर्मस्थापनलोकोपद्रवरूपकार्यनिरूपणं चतुर्दशेऽध्याये
॥ १४ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामेन जात इति प्रस्तावे पृथोः राज्या-
त्मकगुणनिरूपणं पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामेन जात इति प्रस्तावे पृथो आत्रिष्ट-
भगवद्गुणनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामस्य साधक इति प्रस्तावे शर-
सन्धानेन भूमित्रासतस्तुतिरूपसर्वकामपूरणार्थक्रियानिरूपणं
सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

कामप्रकरणे सर्वेषां कामस्य साधक इति प्रस्तावे भूमि-
दोहनेन सर्वकामपूरणरूपफलनिरूपणं अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

कामप्रकरणे स्वकामसम्पादनप्रस्तावे श्रुताश्रमेधजशुद्धि-
निरूपणं एकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

कामप्रकरणे स्वकामसम्पादनप्रस्तावे पृथौ कृष्णप्रसाद-
निरूपणं विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

कामप्रकरणे स्वकामसम्पादनप्रस्तावे यज्ञरक्षोपदेशरूप-
स्वधर्मनिरूपणं एकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

कामप्रकरणे स्वकामसम्पादनप्रस्तावे सप्रसादज्ञाननिरूपणं
द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

कामप्रकरणे स्वकामसम्पादनप्रस्तावे योगेन वैकुण्ठोद्घाटन-
रूपमोक्षनिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

मोक्षप्रकरणे रत्नगीतस्तोत्रात्मकसायुज्यसाधननिरूपणं चतु-
र्विंशेऽध्याये ॥ २४ ॥

मोक्षप्रकरणे सायुज्यप्रकरणान्तर्गतब्रह्मभावप्रकरणे जाग्र-
दवस्थया सर्ववस्तुविवेककथनेन जीवस्य संसारमार्गे गमन-
सामग्रीनिरूपणं पञ्चविंशेऽध्याये ॥ २५ ॥

मोक्षप्रकरणे सायुज्यान्तर्गतब्रह्मभावप्रकरणे स्वभावस्थया
सर्ववस्तुविवेककथनेन जीवस्य संसारमार्गे गमनसामग्री-
निरूपणं षड्विंशेऽध्याये ॥ २६ ॥

मोक्षप्रकरणे सायुज्यान्तर्गतब्रह्मभावप्रकरणे विनश्यत्तया सर्ववस्तुविवेककथनेन जीवस्य संसारमार्गे गमनसामग्री-
निरूपणं सप्तविंशेऽध्याये ॥ २७ ॥

मोक्षप्रकरणे सायुज्यान्तर्गतब्रह्मभावप्रकरणे सार्धकविनाशेन सर्ववस्तुविवेककथनेन जीवस्य मुक्तिमार्गे गमनसामग्रीनिरूपणं
अष्टाविंशेऽध्याये ॥ २८ ॥

मोक्षप्रकरणे सायुज्यान्तर्गतब्रह्मभावप्रकरणे सर्वसन्देह-
राहित्यपूर्वकफलनिरूपणं ऊनत्रिंशेऽध्याये ॥ २९ ॥

मोक्षप्रकरणे परममोक्षरूपकृष्णसायुज्यकथने प्रचेतसां
भगवत्प्रसादनिरूपणं त्रिंशेऽध्याये ॥ ३० ॥

मोक्षप्रकरणे परममोक्षरूपकृष्णसायुज्यकथने प्रचेतसां
परमफलनिरूपणं एकत्रिंशेऽध्याये ॥ ३१ ॥

इति पिसर्गेनिरूपणे चतुर्थस्कन्धः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमस्कन्धः । कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे प्रियत्रयस्य
स्वरूपे स्थापकऐश्वर्यवीर्यनिरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे आग्नीध्रस्य स्वरूपे स्थापक-
श्रीनिरूपणं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे नाभेः स्वरूपे स्थापक-
यशोनिरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे प्रजानां स्वरूपे स्थापक-
धर्मिरूपरूपभावतारनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे ऋषभपुत्राणां स्वरूपे स्थापक-
ज्ञाननिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

कृष्णेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे योगिप्रभृतिसर्वलोकानां स्वरूपे
स्थापकवैराग्यनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे भरतस्य प्रजापालनादियमै-
योगसाधनमक्तिनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे प्रारब्धादिवशात् योगविधाते
मुमुक्षोरितरसर्वसाधनसम्पन्नस्यापि भरतस्य मनसश्चाञ्चत्यप्रवाह-
पतितत्वहरिभक्तेर्ज्ञानदातृत्वनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे मनःस्थैर्यमगवत्प्राप्तियोग्य-
ब्राह्मणदेहेपि तत्प्रतिबन्धकाध्यापनद्वयलहस्तमरणादितो हरि-
भक्तेर्भोचकत्वनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे मर्यादायां कर्माङ्गीनां संबंधा
बलिष्ठत्वज्ञापनाय ज्ञानवतोपि भरतस्य जन्मान्तरं जातमिति-
ज्ञापनार्थं राजजन्मनि जातज्ञानबोधकोपदेशनिरूपणप्रस्तावे
रहगणस्य गुरौ शिष्यप्रकारेण नतिप्रश्ननिरूपणं दशमेऽध्याये
॥ १० ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे पूर्वजन्मनि जातज्ञानबोधकोप-
देशनिरूपणप्रस्तावे योगानुसारिविज्ञानमनोनिग्रहनिरूपणं एका-
दशेऽध्याये ॥ ११ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे पूर्वजन्मनि जातज्ञानबोधकोप-
देशनिरूपणप्रस्तावे भगवदतिरिक्तपदार्थानामवस्तुत्वकथनेनो-
त्कृष्टवैराग्यनिरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे पूर्वेजन्मनि जातज्ञानबोधकोप-
देशनिरूपणप्रस्तावे अधिकारिपरीक्षकपरोक्षकथने भगवदन्य-
पदार्थानां दुःखदत्वकथनेनोत्कृष्टवैराग्यनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये
॥ १३ ॥

ज्ञानेन स्वरूपस्थितिकथने ज्ञानमार्गीयपरोक्षकथनावोधेन
परीक्षिति भक्तिमार्गीयोत्कर्षनिरूपणं ' स्वरूपकपरोक्षकथा-
व्याख्यानरूपज्ञाननिरूपणं भरतपूर्वजन्मद्वयसार्थत्वनिरूपणं
चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

योगेन स्वरूपस्थितिप्रकरणे भरतवंशस्योत्तमत्वनिरूपणं
पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

देशस्थितिप्रकरणे भूमिस्थाननिरूपणप्रस्तावे भूमेः परिमाण-
स्वरूपनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

देशस्थितिप्रकरणे भूमिस्थाननिरूपणप्रस्तावे खण्डेषु गङ्गा-
जलसम्बन्धेनागन्तुकधर्मकृतोत्कर्षनिरूपणं हरिपूजया इलावृत्तो-
त्कर्षनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

देशस्थितिप्रकरणे भूमिस्थाननिरूपणप्रस्तावे हरिपूजया
भद्राधादिपद्मवर्षोत्कर्षनिरूपणं अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

देशस्थितिप्रकरणे भूमिस्थाननिरूपणप्रस्तावे गुणमार्गेण
हरिपूजायामुत्तरोत्तरोत्कर्षनिरूपणाद् वर्षद्वये हरिपूजया पर्वतो-
द्भूतनद्यादिजलेन च कर्मभूमित्वेन सर्वोपजीव्यतया देवस्तुत्या
च भरतखण्डे परमोत्कर्षनिरूपणं एकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

देशस्थितिप्रकरणे भूमिस्थाननिरूपणप्रस्तावे शुभदीपादीनां
प्रमाणलक्षणादिनिरूपणं विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

देशस्थितिप्रकरणे द्युमर्यादानिरूपणप्रस्तावे सूर्यमर्यादा-
निरूपणं एकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

देशस्थितिप्रकरणे द्युमर्यादानिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

देशस्थितिप्रकरणे द्युमर्यादानिरूपणप्रस्तावे शिशुमार-
संस्थाननिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

देशस्थितिप्रकरणे अधोमर्यादानिरूपणं चतुर्विंशेऽध्याये ॥ २४ ॥

देशस्थितिप्रकरणे अधोमर्यादानिरूपणप्रस्तावे धःस्थानां
सुखहेतुशेषनिरूपणं पञ्चविंशेऽध्याये ॥ २५ ॥

देशस्थितिप्रकरणे अधोमर्यादानिरूपणप्रस्तावे प्रतिपिद्धकर्म-
फलभूतनरकमर्यादानिरूपणं षड्विंशेऽध्याये ॥ २६ ॥

इति स्थाननिरूपणे पञ्चमस्कन्धः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठः स्कन्धः । नामप्रकरणे सङ्केतितनामोच्चारणमहिम्ना
अजामिलस्य यमदूतादिमुखेन वृत्तान्तश्रवणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

नामप्रकरणे विष्णुदूतमुखेन कीर्तनशंसनतत्फलनिरूपणं
द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

नामप्रकरणे सर्वेषां नामस्मरणकारणाय यमोक्तसिद्धान्त-
निरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

रूपप्रकरणे दशे तपसा भौतिककेवलसान्विकप्रसादनिरूपणं
चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

रूपप्रकरणे ज्ञानेन दसपुत्रेषु तमोमिश्रसान्विकभौतिकप्रसाद-
निरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

रूपप्रकरणे दक्षकन्यासु जगद्धृत्यै रजोमिश्रसात्त्विकभौतिक-
प्रसादनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रप्रसादायं विश्वरूपे पौरोहित्ये तदेव भाव-
बृहस्पतिसमज्ञानतपस्यारूपाऽऽध्यात्मिकप्रसादनिरूपणं सप्तमेऽ-
ध्याये ॥ ७ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रप्रसादायं कवचोपदेशेन विश्वरूपे वैष्णवत्व-
रूपाऽऽध्यात्मिकप्रसादनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रप्रसादायं कर्मिणो विश्वरूपस्य अन्यथा-
यज्ञकरणेन दैत्यभावादिन्द्रप्रसादप्रतिबन्धकत्वाद् बधनिरूपणं
भाक्तस्यापि वृत्रस्य देवद्रोहेण वर्तमानस्य दैत्यभावादिन्द्रप्रसाद-
प्रतिबन्धकत्वाद् बधत्यनिरूपणं ज्ञानिनोपि दधीचेर्दैत्यत्याभावेपि
तज्जीवनस्येन्द्रप्रसादप्रतिबन्धकत्वनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

इन्द्रप्रसादप्रतिबन्धकानां कर्मिज्ञानिभक्तानां बधबध्यत्व-
निरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

रूपप्रकरणे वृत्रे आधिदैविकप्रसादरूपज्ञाननिरूपणं दशमेऽ-
ध्याये ॥ १० ॥

सेनापलायनरूपे विपादकारणे उपस्थितेष्वविषण्णत्वेन
श्लोकद्वयेन सैनिकान् प्रति उपदेशकथनेनाप्रतिरुद्धं ज्ञानम् । १० ।

रूपप्रकरणे वृत्रे आधिदैविकप्रसादरूपभक्तिनिरूपणं एकादशेऽ-
ध्याये ॥ ११ ॥

स्वपराक्रमदर्शनेन विषण्णोपीन्द्रे स्वबधोपायज्ञापनेन भगव-
दतिरिक्ते रागाभाव अतिदैन्येन स्तुतिश्च तत्र माहात्म्यज्ञान-
स्नेहयोर्लक्षणम् ॥ ११ ॥

रूपप्रकरणे वृत्रे आधिदैविकप्रसादरूपबलनिरूपणं इन्द्र-
प्रसादज्ञापकवृत्रवधनिरूपणं च द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

च्युतवज्रस्य विलज्जितस्येन्द्रस्य ज्ञाननीत्पुपदेशेन वज्र-
ग्राहणं तेन युद्धं क्षीणायुधेन कृचबाहुनापि सवाहेनेन्द्रनिगरणं
बललक्षणम् ॥ १२ ॥

रूपप्रकरणे वृत्रहत्याया अपि आधिदैविकत्वेन रूपिणीत्वाद्
तत्कृतेन्द्रकेशनिरूपणं ऋतम्भरमगवद्धधानेन तत्पापनिवृत्ति-
निरूपणं रुद्रेण तत्पापपराभवनिरूपणं लक्ष्म्येन्द्ररक्षया ध्यानप्रति-
बन्धाभावनिरूपणं अश्वमेधेन महेन्द्रत्वनिरूपणं च त्रयोदशे-
ऽध्याये ॥ १३ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रे प्रदानार्थं भक्तिमार्गीयभक्तानुपयोगि-
मतान्तरसिद्धवैराग्यनिरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रे प्रदानार्थं भक्तिमार्गीयभक्तानुपयोगि-
मतान्तरसिद्धज्ञाननिरूपणं पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

रूपप्रकरणे इन्द्रे प्रदानार्थं भक्तिमार्गीयभक्तानुपयोगि-
मतान्तरसिद्धभक्तिप्रसादनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

रूपप्रकरणे मुख्यभक्तेर्दोषयुतत्वाभावाच्च दोषस्य शापकृतत्वेन
आगन्तुकत्वज्ञापनाय भक्तिमार्गीयभक्तेऽसम्भारिवमतान्तर-
सिद्धशापनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

क्रियाप्रकरणे बाह्यपूजया बाह्यासुरत्वनिवृत्तिनिरूपणं अष्टादशे-
ऽध्याये ॥ १८ ॥

क्रियाप्रकरणे आन्तरपूजया आन्तरासुरत्वनिवृत्तिनिरूपणं
एकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

॥ इति पुष्टिनिरूपणे पण्डितः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमस्कन्धे । असद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यरूपवैकुण्ठे
सनकाद्यतिक्रमरूपौद्धत्यनिरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

असद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यभूतसर्वलोकपीडानिरूपणं द्वितीयेऽ-
ध्याये ॥ २ ॥

असद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यभूततपोरूपस्वपीडानिरूपणं तृतीये-
ऽध्याये ॥ ३ ॥

असद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यरूपाऽत्यन्तभोगसम्पत्तावपि अतृप्ति-
रूपाऽनिर्दृष्टिनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

असद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यरूपभगवद्भक्तपीडानिरूपणं पञ्चमे-
ऽध्याये ॥ ५ ॥

सद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यरूपसर्वमोचकज्ञानहेतुदयानिरूपणं
षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

सद्वासनाप्रकरणे तत्कार्यरूपसर्वमोचकक्रियाहेतुसानुभाव-
महत्कृपानिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

सद्वासनाप्रकरणे अतिदुःखहेतुनाशकभगवत्प्रादुर्भावानुकूल-
क्रियानिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

सद्वासनाप्रकरणे जीवस्य सर्वथा भगवत्साम्मुख्यनिरूपणं
नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

सद्वासनाप्रकरणे सप्रसादसफलकायवाङ्मनोभावनिरूपणं
सद्वासनामूलस्य हरेर्दुर्वासनामूलत्रिपुरनाशकत्वनिरूपणं च
दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

मित्रवासनावतो जीवस्यासद्वासनानिर्वर्तककर्मप्रकरणे
साधारणसर्वधर्मनिरूपणं एकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

मिश्रवासनावतो जीवस्यासद्वासनानिवर्तककर्मप्रकरणे
ब्रह्मचारिवनस्थधर्मनिरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

मिश्रवासनावतो जीवस्यासद्वासनानिवर्तककर्मप्रकरणे
संन्यासिधर्मनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

मिश्रवासनावतो जीवस्यासद्वासनानिवर्तककर्मप्रकरणे गृहस्थ-
धर्मनिरूपणप्रस्तावे देशकालादिनिर्णयपूर्वकवाह्यदोषनिवर्तक-
धर्मनिरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

मिश्रवासनावतो जीवस्यासद्वासनानिवर्तककर्मप्रकरणे गृहस्थ-
धर्मनिरूपणप्रस्तावे अन्तःकरणदोषनाशकनिर्णीतसाधननिरूपणं
पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

इति ऊतिनिरूपणे सप्तमस्कन्ध ॥ ७ ॥

अथ अष्टमस्कन्धे । आपत्सु हरिसंस्मरणप्रकरणे मनोरूप-
निपदर्थानुसन्धानरूपभगवत्स्मृत्यैव भगवत्कृतेन प्रतिबन्ध-
निवारणेन तपोरूपधर्मसिद्धिनिरूपणं धर्मबाधेऽप्येकः स्यादिति
ज्ञापनार्थं गजेन्द्रकथाप्रक्षेपतत्प्रश्ननिरूपणं च प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

आपत्सु हरिसंस्मरणप्रकरणे गजेन्द्रस्य पूर्वजन्मधर्महेतुक-
हरिस्मृतिसाधनलेशकारणीभूतसकामार्थसिद्धिनिरूपणं द्वितीयेऽ-
ध्याये ॥ २ ॥

आपत्सु हरिसंस्मरणप्रकरणे गजेन्द्रस्य पूर्वजन्मशिक्षित-
स्तोत्रेण भगवत्प्रपत्तिरूपपरसाफल्यमुख्यकामसिद्धिनिरूपणं
तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

• आपत्सु हरिसंस्मरणप्रकरणे स्मृतिप्रपत्तिरूपभक्त्या तुष्टेन हरिणा गजेन्द्रस्य मोक्षसिद्धिनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

• सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानहेतुनिरूपणप्रस्तावे हेतुत्वेन साधनभगवान्निरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

• सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानहेतुनिरूपणप्रस्तावे हेतुत्वेन साधनवर्गदेवासुरनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

• सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानहेतुनिरूपणप्रस्तावे हेतुत्वेन प्रतिबन्धनिवर्तकशिवनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानरूपनिरूपणप्रस्तावे सर्वरत्नात्मकदेयोत्पत्तिनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

• सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानरूपनिरूपणप्रस्तावे भगवता अपात्रदैत्यवञ्चनेन पात्रदेवेभ्योऽमृतदानकर्मनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानरूपनिरूपणप्रस्तावे मोक्षाध्यात्मिकरूपस्य चेतनस्यामृतस्य देवोपकारकजीर्णतानिरूपणं दशमेऽध्याये । भगवदुपकारास्मरणात् स्वाहङ्कारेण युद्धप्रवृत्तौ अमृतस्य चेतनत्वाद् देवेषु कृतघ्नताशङ्कोत्पत्त्याऽजीर्णत्वेन देवानां पराजये जातेऽहङ्कारनिवृत्त्या भगवदुपकारंस्मरणाद् दैन्येन भगवद्ध्याने प्रादुर्भूय भगवता दैत्यहननेऽमृतस्थापि कृतघ्नताशङ्कानिवृत्त्या जीर्णत्वं देवजयहेतुः ॥ १० ॥

• सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावेऽमृतपातृदेवसाधितदैत्यहननस्वर्गप्राप्तिरूपफलनिरूपणं एकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावे स्वाश्रित-
दैत्येयृषायान्तर्गेषदेशेन देवानां पुनरुपद्रवामावायामृतदातृभग-
वत्तृप्तमहादेवसम्भोहनरूपफलनिरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावे सप्तमा-
धष्टमन्यन्तरनिरूपणेन पीतामृतानां देवानां सर्वमन्वन्तरेष्यानेशा-
दमृतकृतासयत्परूपफलनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

सम्पत्सु सर्वदानप्रकरणे मनुमनुपुत्राङ्गीपणकर्मनिरूपणेन
पञ्चानां भगवदधीनत्वकथनात् भगवतैव सर्वदानादिधर्मसिद्धि-
निरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे सत्यवाक्यहेतुनिरूपणप्रस्तावे विप्र-
प्रसादेन कारणेन धर्मेदातुः पुनः स्वर्गजयरूपदानसामर्थ्य-
निरूपणं पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे सत्यवाक्यहेतुनिरूपणप्रस्तावे भगवतो
याचनार्थं प्रसङ्गनिरूपणप्रस्तावे च अदित्या भगवत्तोषहेतु-
पयोत्रतरूपकर्मप्रसादनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे सत्यवाक्यहेतुनिरूपणप्रस्तावे भगवतो
याचनार्थं प्रसङ्गनिरूपणप्रस्तावे च अदित्यां व्रतसन्तुष्टस्य
भगवतः प्रसादनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे भगवतो याचनार्थं प्रसङ्गनिरूपण-
प्रस्तावे दाननिरूपणप्रस्तावे च प्रसन्नस्य भगवतोऽदित्यामवतीर्य
छलेन वदुवामनरूपं गृहीत्वा बलियज्ञे गमननिरूपणं बलेर्वामने
भगवत्चाज्ञाननिरूपणं च अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे दाननिरूपणप्रस्तावे भगवतो दातुः प्रशंसापूर्वकयाचननिरूपणं भृशुवाक्यैर्वामने बलेर्भगवत्त्वज्ञान-निरूपणं च एकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे दाननिरूपणप्रस्तावे भृशुणा दैत्यवैरि-त्वेन सर्वस्वहारकभगवत्त्वज्ञापनेपि धैर्यमवलम्ब्य गुरुवाक्यमति-क्रम्य तच्छापमप्यङ्गीकृत्य स्वविचारेण सत्यवाक्यनिर्वाहार्थं विधिरूपवपुषा भगवताङ्गीकारान्तस्य बलिकृतस्य दानस्य निरू-पणं विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावे अन्यथा-करणाद् बलेर्धन्यनिरूपणं एकाविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

साक्षात्कृते भगवति आत्मादिसर्वपदार्थस्य भगवदीयत्वेन तस्मिन् समर्पणस्यैवोचितत्वेपि तदकृत्या आत्मादिसर्ववस्तुषु अहन्तां ममतां च स्थाप्य स्वाहङ्कारेण सत्यवाक्यनिर्वाहार्थं भगवत्त्वे ज्ञातेपि तस्मै दानमन्यथाकरणं, भगवांस्तु तत्सैनिक-कृतोपद्रवं, लोकसिद्धमपराधं निमिचीकृत्य तस्मिन् दैन्येन भगवदीयत्वसम्पादनायाहङ्कारादिनिवर्तकं दण्डात्मकानुग्रहरूपं बन्धनं चकार, दानादिलौकिकधर्मैः स्वर्गादिप्राप्तिरूपं फलमपि बन्धरूपमेवेतिज्ञापनायापि दानफलत्वेन बन्धनमेव चकार, इदमेव फलम् ॥ २२ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावे यथार्थकरणात् बलेर्भोचनसुदुर्लभवरप्राप्तिनिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

भगवति असूयामकृत्वा दण्डमनुग्रहं मत्वा दैन्येनात्मसमर्पणं शरणागतिश्च यथार्थकरणं, संसारादपि भोचनं, आधिग्याधि-

राहित्यं उपसर्गोभावः सुखं लोकेशकृतपराभवाभावः चक्षेण
आजोहृद्द्विदित्यनाशनं भगवत्कृता रक्षा सदा भगवद्दर्शनं
आसुरभावनिरुद्धिश्च मुदुर्लभा वराः ॥ २२ ॥

स्वोक्तनिर्वाहप्रकरणे दानफलनिरूपणप्रस्तावे सावर्णिमन्व-
न्तरे अभीप्सितार्थस्वर्गसिद्धयर्थं बलेः सुतलस्थापननिरूपणं
यज्ञरूपस्य पूर्वार्थस्यापि संसिद्धिनिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये । २३ ।

धर्मवक्तृप्रकरणे त्रिविधधर्मवर्तुमत्स्यावतारनिरूपणं चतुर्विंशे-
ऽध्याये ॥ २४ ॥

॥ इति सद्धर्मेनिरूपणे भट्टमस्त्रन्ध ॥ ८ ॥

अथ नवमस्कन्धे ॥ सूर्यसोमवंशप्रकरणे आद्यकक्षानिरूपण-
प्रस्तावे सुद्युम्ने ब्रह्मविष्णुशिवकृतस्त्रीपुंस्त्वोभयत्वनिरूपणेन देव-
प्रसादयुक्तभक्तनिरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे आद्यकक्षानिरूपणप्रस्तावे पृषध्रादिसप्तमनु-
पुत्रचरित्रवंशनिरूपणमुखेन भगवन्द्वाच्यानां धर्माणां धर्मिणश्च
भगवतो निरूपणात् लम्बुपादेव्या भजननिरूपणेन च देवरूप-
भक्तनिरूपणं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे आद्यकक्षानिरूपणप्रस्तावे शर्यानेः अङ्गिरसां
सत्रे द्वितीयदिनकार्यप्रवृत्तत्वेन स्वतो यज्ञप्रवर्तकत्वाद् यज्ञप्रवर्त-
कानां च्यवनानीनामिन्द्रभृजस्तम्भनं कृत्वा रुमस्याधिनप्रदस्य
प्रवर्तनसमर्थानां मुकुन्त्यादानादिना सर्वकामप्रपूरकत्वाद्
ब्रह्मयाज्येन तद्दृशीयकन्याया बलदेवे दानान् च देवपोषकभक्त-
निरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे मध्यमकक्षानिरूपणप्रस्तावे नाभागे मन्त्र-
द्रष्टृत्वेन सत्यपरत्वेन च शम्भुपरितोषणात् शम्भुसमभक्तनिरूपणं
अम्बरीषे च सर्वात्मभावेन सर्वेन्द्रियैर्भगवद्भजनात् तदितरत्रा-
रागात् तद्भक्तेः सानुभावत्वज्ञापनार्थं कायिकब्रह्मशापास्पर्शाद्
भगवतो भक्तवश्यत्वेन तादृशभक्ते कृतापराधस्य भगवताप्यरक्ष-
णाद् भगवत्समभक्तनिरूपणं सर्वत्र भक्तेषु बन्धमोक्षव्यवस्था-
ज्ञापनाय मध्यमानां मध्यमेऽम्बरीषे बन्धरूपगृहस्थितिनिरूपणं
चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे मध्यमकक्षानिरूपणप्रस्तावे दुर्वाससाम्बरीष-
पादग्रहणे अम्बरीषस्य लज्जितत्वेन स्वयं पादग्रहणेन दुर्वाससः
प्रसादनेन ब्रह्मण्यतानिरूपणात् चक्रस्तुत्या गर्वाभावनिरूपणात्
कृतापराधस्य भगवताप्यरक्षितस्य रक्षानिरूपणात् च भक्तौ
भगवतोऽमृत्युत्वेन भक्तस्यैव मृत्युत्वेन ब्रह्मभावाद् भक्तेः श्रेष्ठत्व-
निरूपणं बन्धमोक्षव्यवस्थाज्ञापनायाम्बरीषस्य गृहत्यागरूप-
मोक्षनिरूपणं च पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे मध्यमकक्षानिरूपणप्रस्तावे शशादपितु-
रिष्वाकोः गुरुवाक्यात् कर्मणि पुत्रापराधज्ञाने तत्त्यागेन संसार-
निरपेक्षत्वकथनात् याजकेन सह संवादेन तद्भक्तेः कर्मतः
श्रेष्ठकथनात्, शशादपुत्रस्येन्द्रारुढस्य देवकार्यकारिणो भगव-
त्तेजसा व्यापितत्वेन हरेर्निवेदनकथनात्, तदंशे उत्पन्नस्य कुबलया-
श्चस्यातिदुःसहपुत्रमरणमप्यङ्गीकृत्य ऋषिकार्यकारित्वेन विप्र-
परत्वकथनात्, युवनाथभार्याणां बन्ध्यात्वेपि पुंसवनजलपानतः

स्वस्यैव पुत्रलाभेन श्रयिप्रसादकथनात्, स्वस्य पुत्रस्य च जीवनेन देवप्रसादकथनादैहिकामुष्मिकोत्कर्षवति सौभरिवाहणे प्राप्तप्रतिष्ठस्य मान्धातुश्च कथनात्, शशादे सर्वगुणज्ञापनाद् ब्रह्मसमभक्तनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे भक्त्यैव निवृत्त्यर्थं प्राक्तनदोषेण जातचाण्डालत्वस्य ज्ञापयितुं हरिश्चन्द्रद्वारा मोचनेन हरिश्चन्द्रभक्तेरन्योद्धारकत्वेन प्रशस्तत्वाद् लोकापवादशान्त्यर्थं श्रणत्रयनिवृत्त्यर्थं च वरुणप्रार्थनाप्राप्तस्य पुत्रस्य मरणाभ्यनु-ज्ञायामपि भगवता पुत्ररक्षया तत्कृपाद्योतनाद् धर्मपरीक्षक-चाण्डालदासत्वदशायां स्वामिकार्यार्थमतिसाहसकर्तृत्वाद् धैर्य-मवलम्ब्य सत्येन विश्वामित्रप्रसादनाच् च धैर्ययुक्तलोकोद्धार-प्रयत्नभक्तनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे समरेण मर्यादा-विरोधितालजद्वपादिहननेन तत्पुत्रैः सागरकरणेन मर्यादा-रक्षणात् कर्मज्ञानादिना महत्त्वरूपापनाच् च स्थिरकार्यकर्तृलोको-द्धारप्रयत्नभक्तनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे भगीरथेन सर्व-लोकोद्धारकगङ्गानयननिरूपणात् तद्वंशीये सौदासे स्त्रीप्राधान्येन भक्तिमुख्यत्वकथनाद् ब्रह्मबीजाद् वंशकथया ज्ञानयुक्तत्वकथ-नात् खट्वाङ्गे तदुभयस्य फलितत्वात् क्षणात् कृष्णस्मृतौ अनपायिन्या मुक्तेः कथनाच् च भक्तिमार्गस्य परमकाष्ठापन्न-लोकोद्धारप्रयत्नभक्तनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे ईशकथाप्रस्तावे माहात्म्यज्ञापकवीर्यप्रकाशक-
चरित्रानिरूपणेन ईशस्य क्रियाशक्तिनिरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

सूर्यवंशप्रकरणे ईशकथाप्रस्तावे ईशेन रामेण सर्ववेदयज्ञे
सर्वस्वज्ञानदानादिना वैदिकेषु ग्राह्यणेषु प्रीतिजननात्
निरपराधसीतानिःसारणप्रयोजकलोकवार्ताश्रवणेन लौकिक-
धर्माङ्गीकारेण लौकिकेषु प्रीतिजननात् कपिसख्येन स्वामि-
धर्मस्य सुकृतज्ञत्वस्य ज्ञापनेन तिर्यग्योनिष्वपि प्रीतिजननात्
कोशलोद्धारेण अलौकिकमाहात्म्यबोधनात् भ्रातृसौख्येन
सर्वलोकसन्माननेन लौकिकमाहात्म्यबोधनात् च भक्तिनिष्ठा-
निरूपणं एकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे ईशकथाप्रस्तावे ईशस्य ज्ञानशक्तिरूपवंश-
निरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

सूर्यवंशप्रकरणे ज्ञानमिश्रभक्तेर्मुख्यत्वबोधने निमेर्गुरुशापेन
ज्ञानमुख्यत्वबोधनात् गुरोर्निमिश्रापेन निमेर्भक्तिमुख्यत्वबोध-
नात् देवप्रसादकथनादपि तादृशस्यैव तद्वंशस्य कथनात् ज्ञान-
निष्ठभक्तनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

सोमवंशप्रकरणे आद्यकक्षानिरूपणप्रस्तावे चन्द्रमसोऽत्रिनेत्र-
सम्भृतस्य ज्ञानांशत्वेन यज्ञरूपत्वेन च जन्मकर्मशुद्धत्वात्
पुत्रस्य बुधस्य लोकदृष्ट्या जारजातत्वेपि सर्वदेवसम्मत्या गुरु-
स्पृहया विष्णुरूपत्वबुद्धिसम्पन्नत्वनिर्व्यलीकत्वरूपानुभावज्ञाप-
नात् वंशस्य सरसकरणार्थं तारायां लक्ष्म्यावेशस्य चन्द्रे भगव-
दावेशस्यानुभावस्य बोधनात् ऐले च लोकदृष्ट्या सौणत्वेपि

नारायणादुत्पन्नायामुर्वक्ष्यां मित्रावरुणशापेन भोगरहितायां
भक्तिरूपायामासक्तहृदयत्वेन भक्तिसामर्थ्यादेव वेदोद्गमहेतुभूत-
ग्रन्थावेशरूपानुभावबोधनाच्च च सानुभावपुष्टभक्तनिरूपणं
चतुर्दशोऽध्याये ॥ १४ ॥

सोमवंशप्रकरणे ईशकथाप्रस्तावे हविर्नाशेन निमित्तेन
सदोपत्रिगुणहनननिरूपणं पञ्चदशोऽध्याये ॥ १५ ॥

सोमवंशप्रकरणे ईशकथाप्रस्तावे मन्वनाशेन निमित्तेन
सदोपत्रिगुणहनननिरूपणं षोडशोऽध्याये ॥ १६ ॥

सोमवंशप्रकरणे आद्यकृतानिरूपणप्रस्तावे अवैदिकानां
त्रिगुणानां रामेण हननादुर्वरितानां वैदिकत्वान् निर्गुणत्वात्
धन्वन्तरिजन्मना शुद्धत्वबोधनादलर्कस्य भोगयुक्तस्यापि मोक्ष-
प्रयोजकत्वाद् रजेश्वरैरपराभूतत्वेन देवकार्यसाधकत्वात्
रजिपुत्राणां सामर्थ्यवत्त्वेपि वेदग्राह्यत्वे इन्द्रेण हननात् भोग-
युक्तवैदिकभक्तनिरूपणं सप्तदशोऽध्याये ॥ १७ ॥

सोमवंशप्रकरणे मध्यमकृतानिरूपणप्रस्तावे पुष्टिभक्तेन्द्रपद-
स्थिते सर्ववस्तुषु प्रमाणभूतशुद्धान्तःकरणपित्राज्ञापरायणभक्त-
निरूपणं सर्वत्र भक्तेषु बन्धमोक्षव्यवस्थाज्ञापनाय मध्यमानां
मध्यमस्य ययातेर्वन्धरूपगृहस्थितिनिरूपणं च अष्टादशोऽ-
ध्याये ॥ १८ ॥

सोमवंशप्रकरणे मध्यमकृतानिरूपणप्रस्तावे मध्यमानां
मध्यमस्य ययातेर्जातवैराग्यस्य मोक्षरूपगृहत्यागनिरूपणं
एकोनविंशोऽध्याये ॥ १९ ॥

सोमवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे दौष्यन्तेर्भरतस्य
कथाया अतिसामर्थ्यवद्भक्तनिरूपणं विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

सोमवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे रन्तिदेवादि-
कथाया अतिधैर्ययुक्तभक्तिनिरूपणं एकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

सोमवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे सामर्थ्यधैर्यो-
भययुक्तभक्तिनिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

सोमवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे यदुर्वंशकथाया
परमकाष्ठापन्नभक्तिमद्भक्तनिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

सोमवंशप्रकरणे उत्तमकक्षानिरूपणप्रस्तावे भक्तिफलरूप-
भगवत्प्रादुर्भावनिरूपणं चतुर्विंशेऽध्याये ॥ २४ ॥

इति ईशालोकथानिरूपणे नवमस्कन्धः ॥ ९ ॥

अथ दशमस्कन्धे । जन्मप्रकरणे भक्तानां भूम्यादीनां
कालादिभ्यस्त्रिधा दुःखस्य कथनात् तस्यैव भगवदवतारहेतु-
त्वात् प्रश्नस्य कथनहेतुत्वाच्चतुर्था हेतुनिरूपणं देवक्यादि-
मृत्युवारणसामर्थ्यस्य वासुदेवस्य वसुदेवहृदि प्राकट्यनिरूपणं
च प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

जन्मप्रकरणे बलमायारूपाणां विहारसामग्रीभूतानां कथ-
नात् सर्वदेवस्तुत्या मयाभावस्य च सामग्रीरूपस्य कथनाच्च-
तुर्था भगवत् उद्यमनिरूपणं गर्भसङ्कर्षणेन दैत्यघातकसङ्कर्षण-
प्राकट्यनिरूपणं च द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

लौकिककाले मूलकालप्रादुर्भावेन वसुदेवस्तुत्या देवकी-
स्तुत्या भगवद्वचनैश्च रूपबोधनादग्रे शिशुत्वभवनाच् चतुर्था
रूपान्तरस्वीकरणनिरूपणं तस्यैव वंशसम्बन्धित्वात् प्रद्युम्न-
प्राकट्यनिरूपणं च तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

जन्मप्रकरणे देवक्या उपगृह्णरोदनयाचनैरन्यकन्यात्व-
गोपनात् माययापि स्फुटं अकथनात् कंसभये विद्यमानेपि
वसुदेवेन मथुरायां स्थित्या कंसवञ्चनात् कंसकर्मण एव
कंसवधहेतुत्वार्थं ब्रह्मर्हिताया हितत्वज्ञापनेन भगवतापि कंस-
वञ्चनाच् चतुर्था कायव्यनिरूपणं सर्वमोचकानिरुद्धप्राकट्य-
निरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पितृगेहादन्यत्र गतस्यापि
कृष्णस्य उत्सवकर्तृत्वकथनादैश्वर्यनिरूपणं वसुदेवप्रमाणप्रमिते
नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे उत्सवसहकृतेन स्वमार्गे बाधकबाहुल्य-
निर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहा-
त्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पूतनामारणरूपवीर्यनिरू-
पणं नन्दप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे भयसहकृतेन
भगवत् एव बाधकबाहुल्यनिवारकत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीला-
कर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दा-
दीनां स्नेहनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे शकटवृणावर्तभङ्गेन यशो-
दया पुत्रभावेन लालनेन यशोदामोहनेन च आधारोत्कर्षा-

धायकसर्वजनाह्लादकगुणवत्त्वात् यशोनिरूपणं बालकैः स्त्रीभिश्च प्रमाणैः प्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे कौतुकसहकृतेन सकल-जनार्थसाधकत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःख-निवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे नामकरणलीलया सर्वा-पत्तिनिवारकत्वात् श्रीनिरूपणं गर्गप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बाल-रूपे कृष्णे गर्गवाक्यमुग्धभावसहकृतेन भक्तिप्रदत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे रज्जुन्यूनतया व्यापक-त्वकथनेन च ब्रह्मत्वबोधनात्मकज्ञाननिरूपणं यशोदाप्रमाण-प्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे अत्याश्चर्यसहकृतेन भक्तवश्यत्व-निर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहा-त्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे यमुलार्जुनयोर्मुक्तिदानेन लीलायामस्थापनात् भक्तितरेष्वनासक्तिरूपवैराग्यनिरूपणं नल-कूबरमणिग्रीवप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे यमुलार्जुन-भङ्गसहकृतेन सर्वोद्धारप्रयत्नत्वसर्वेषांसर्वदोषनिवारकत्वनिर्ण-येन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्य-द्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे मोचनादिलीलाभिः पद्मगुणयुक्तस्वरूपबोधनात् धर्मिनिरूपणं उपनन्दप्रमाणप्रमिते

लौकिककाले मूलकालप्रादुर्भावेन वसुदेवस्तुत्या देवकी-
स्तुत्या भगवद्बचनैश्च रूपबोधनादग्रे शिशुत्वभवनाच् चतुर्धा
रूपान्तरस्वीकरणनिरूपणं तस्यैव वंशसम्बन्धित्वात् प्रद्युम्न-
प्राकट्यानिरूपणं च तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

जन्मप्रकरणे देवक्या उपगूहनरोदनयाचनैरन्यकन्यात्व-
गोपनात् माययापि स्फुटं अकथनात् कंसमये विद्यमानेपि
चसुदेवेन मथुरायां स्थित्या कंसवञ्चनात् कंसकर्मण एव
कंसवधहेतुत्वार्थं ग्रहहिंसाया हितत्वज्ञापनेन भगवतापि कंस-
वञ्चनाच् चतुर्धा कापट्यानिरूपणं सर्वमोचकानिरुद्धप्राकट्य-
निरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पितृगेहादन्यत्र गतस्यापि
कृष्णस्य उत्सवकर्तृत्वकथनादर्थ्यनिरूपणं वसुदेवप्रमाणप्रमिते
नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे उत्सवसहकृतेन स्वमार्गे बाधकबाहुल्य-
निर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहा-
त्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पूतनामारणरूपवीर्यनिरू-
पणं नन्दप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे भयसहकृतेन
भगवत् एव बाधकबाहुल्यनिवारकत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीला-
कर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दा-
दीनां स्नेहनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे शकटतृणावर्तमङ्गेन यशो-
दया पुत्रभावेन लालनेन यशोदामोहनेन च आधारोत्कर्षा-

धायकसर्वजनाह्लादकगुणवत्त्वात् यशोनिरूपणं बालकैः स्त्रीभिश्च प्रमाणैः प्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे कौतुकसहकृतेन सकल-जनार्थसाधकत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःख-निवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे नामकरणलीलया सर्वा-पत्तिनिवारकत्वात् श्रीनिरूपणं गर्गप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बाल-रूपे कृष्णे गर्गवाक्यमुग्धभावसहकृतेन भक्तिप्रदत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं अष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे रज्जुन्यूनतया व्यापक-त्वकथनेन च ब्रह्मत्वबोधनात्मकज्ञाननिरूपणं यशोदाप्रमाण-प्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे अत्यार्थसहकृतेन भक्तवश्यत्व-निर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहा-त्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे यमुलार्जुनयोर्भुक्तिदानेन लीलायामस्थापनात् भक्तेतरेष्वनासक्तिरूपवैराग्यनिरूपणं नल-कूबरमणिग्रीवप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे यमुलार्जुन-भङ्गसहकृतेन सर्वोद्धारप्रयत्नत्वसर्वेषां सर्वदोषनिवारकत्वनिर्ण-येन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्य-द्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे मोचनादिलीलाभिः पङ्गुणयुक्तस्वरूपबोधनात् धर्मिनिरूपणं उपनन्दप्रमाणप्रमिते

लौकिककाले मूलकालप्रादुर्भावेन वसुदेवस्तुत्या देवकी-
स्तुत्या भगवद्वचनैश्च रूपबोधनादग्रे शिशुत्वभवनाच् चतुर्धा
रूपान्तरस्वीकरणनिरूपणं तस्यैव वंशसम्बन्धित्वात् प्रद्युम्न-
प्राकट्यनिरूपणं च तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

जन्मप्रकरणे देवक्या उपगृह्णरोदनयाचनैरन्यकन्यात्व-
गोपनात् माययापि स्फुटं अकथनात् कंसमये विद्यमानेपि
वसुदेवेन मथुरायां स्थित्या कंसवञ्चनात् कंसकर्मण एव
कंसवधहेतुत्वार्थं ब्रह्महिंसाया हितत्वज्ञापनेन भगवतापि कंस-
वञ्चनाच् चतुर्धा फापट्यनिरूपणं सर्वमोचकानिरुद्धप्राकट्य-
निरूपणं चतुर्थऽध्याये ॥ ४ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पितृगेहादन्यत्र गतस्यापि
कृष्णस्य उत्सवकर्तृत्वकथनादैश्वर्यनिरूपणं वसुदेवप्रमाणप्रमिते
नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे उत्सवसहकृतेन स्वमार्गे बाधकबाहुल्य-
निर्णयेन अतिमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहा-
त्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे पृतनामारणरूपवीर्यनिरू-
पणं नन्दप्रमाणप्रमिते नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे भयसहकृतेन
भगवत एव बाधकबाहुल्यनिवारकत्वनिर्णयेन अतिमानुपलीला-
कर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारणमाहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दा-
दीनां स्नेहनिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे शकटवृणावर्तभङ्गेन यशो-
दया पुत्रभावेन लालनेन यशोदामोहनेन च आधारोत्कर्षा-

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे चर्पोशरद्वतुवर्णनेन काल-
गुणैरेव सर्वेषां दुःखनिवारणेन दृढासत्तयुत्पादनात् स्वस्य
तादस्थ्यात् प्रमेयान्तर्गतवैराम्यनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे वेषुनादेन गोपीनां दृढा-
सक्तेः स्थिरीकरणात् गोपीभिश्च रसरूपपङ्गुणयुक्तस्वरूप-
निरूपणाच्च च धर्मिनिरूपणं अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे कुमारिकाभिर्हरिप्राप्त्यै
व्यसनबोधकव्रतकरणात् ततो भगवदाज्ञया लौकिकभावपरि-
त्यागेन यथोक्तकरणात् तुष्टेन भगवता ताभ्यो वरदानस्येश्वर-
धर्मत्वादीश्वरे मत्सरादेरनर्थहेतुत्वेन तरुस्तुत्या ज्ञानोपदेशेन
गोपेषु मात्सर्यनिवारणस्याप्यैश्वर्यबोधकत्वादैश्वर्यनिरूपणं एको-
नविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे भगवतेऽन्नदानार्थमाग-
स्तानां यज्ञपत्नीनां तत्पत्यादिभिरन्यपरत्ये ज्ञातेपि भगवद्वाक्येन
देवानुमत्या पत्यादीनाममूयाद्यभावस्य वीर्यबोधकत्वात् पत्नी-
द्वारा विप्रबोधनस्यापि वीर्यकार्यत्वाद् वीर्यनिरूपणं विंशेऽ-
ध्याये ॥ २० ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे हेतुनिराकरणेन पारम्प-
र्यागतस्येन्द्रयागस्य त्याजनाद् वैष्णवयागकारणाच्च च स्वधर्म-
योजनात्मकगशोनिरूपणं एकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे गोवर्धनधारणेनेन्द्रकृतो-
पद्रवरूपापत्तिनिवारकत्वात् श्रीनिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

नन्दपुत्रे बालरूपे कृष्णे वक्रघातादिसहकृतेन परमानन्ददायित्व-
निर्णयेन अविमानुपलीलाकर्तृत्वात् सकलदुःखनिवारण-
माहात्म्यद्वारा तामसानां नन्दादीनां स्नेहनिरूपणं एकादशेऽ-
ध्याये ॥ ११ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे सौन्दर्यानुभवेन स्त्रीप्रास-
त्पुत्पादकस्य स्वरूपस्य पुमर्थचतुष्टयदशरसात्मकचतुर्दशगुण-
वत्त्वकथनात् वचनद्वारा बलभद्रे स्वधर्मस्थापनात् लोकेषु
ज्ञापनार्थं बलभद्रेणैव धेनुकमारणात् प्रमेयान्तर्गतैश्वर्यनिरूपणं
द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे आसक्तिपरीक्षार्थं कालिय-
दमनक्रियया स्त्रीगोबालवशीकरणात् प्रमेयान्तर्गतवीर्यनिरूपणं
त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे बहिरागत्य मिलनेन सर्वेष्ट-
दानेन सर्ववशीकरणात् दावाग्नेर्मोचनेन माहात्म्यबोधनात्
प्रमेयान्तर्गतयशोनिरूपणं चतुर्दशेऽध्याये ॥ १४ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे कालदुःखनिवारणेन क्री-
डायां परिवृढत्वेन प्रलम्बघातनेन च बालानां दृढासत्पुत्पाद-
नात् प्रमेयान्तर्गतव्रीहिनिरूपणं पञ्चदशेऽध्याये ॥ १५ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे दावाग्निपानजमाहात्म्य-
द्वारा स्वरूपज्ञानसम्पादनेन गवां दृढासत्पुत्पादनात् प्रमेया-
न्तर्गतज्ञाननिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे वर्णशरद्वर्णनेन काल-
गुणैरेव सर्वेषां दुःखनिवारणेन दृढासत्तत्प्रादनात् स्वस्य
तादस्थ्यात् प्रमेयान्तर्गतवैराग्यनिरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे वेणुनादेन गोपीनां दृढा-
सक्तेः स्थिरीकरणात् गोपीमिश्र रसरूपपद्मगुणयुक्तस्वरूप-
निरूपणाच्च धर्मिनिरूपणं अष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे कुमारिकाभिर्हरिप्राप्त्यै
व्यसनबोधकव्रतकरणात् ततो भगवदाज्ञया लौकिकभावपरि-
त्यागेन यथोक्तकरणात् तुष्टेन भगवता ताभ्यो वरदानस्येश्वर-
धर्मत्वादीधरे मत्सरादेरनर्थहेतुत्वेन तत्स्तुत्या ज्ञानोपदेशेन
गोपेषु मात्सर्यनिवारणस्याप्यैश्वर्यबोधकत्वादौश्वर्यनिरूपणं एको-
नविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे भगवतेऽन्नदानार्थमाग-
त्तानां यज्ञपत्नीनां तत्पत्यादिभिरन्यपरत्वे ज्ञातेपि भगवद्वाक्येन
देवानुमत्या पत्यादीनाममूयाद्यभावस्य वीर्यबोधकत्वात् पत्नी-
द्वारा विप्रबोधनस्यापि वीर्यकार्यत्वाद् वीर्यनिरूपणं विंशेऽ-
ध्याये ॥ २० ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे हेतुनिराकरणेन पारम्प-
र्यागतस्येन्द्रयागस्य त्याजनाद् वैष्णवयागकारणाच्च स्वधर्म-
योजनात्मकयशोनिरूपणं एकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे गोवर्चनधारणेनेन्द्रकृतो-
पद्रवरूपापचिनिवारकत्वात् श्रीनिरूपणं द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे पुनर्वर्षान्तरेपीन्द्रयागा-
भावाय वैष्णवयागकारणार्थं गर्गवास्यैर्भगवद्विषयकाशङ्का-
निवारणात् ज्ञाननिरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे कृतापराधेपीन्द्रे प्रसादात्
मदस्याजनेन दोषस्थैव दूरीकरणात् वैराग्यनिरूपणं चतुर्विंशेऽ-
ध्याये ॥ २४ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे गोकुलवासिनां वैकुण्ठ-
प्राणात् भजनानन्ददानार्थं तत उद्धरणाच्च च धर्मिनिरूपणं
पञ्चविंशेऽध्याये ॥ २५ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे ध्वनिना आह्वानं कर्तुं
समर्थत्वात् गमनबोधकवाक्यैर्गमनं अकर्तुं समर्थत्वात् प्रभु-
वाक्योल्लङ्घनदोषं शुणं कर्तुं समर्थत्वात् गर्वेऽन्तर्धानेनापि
अन्यथाकर्तुं समर्थत्वादैश्वर्यनिरूपणं षड्विंशेऽध्याये ॥ २६ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे बाह्याभ्यन्तरमेदन भगव-
त्सम्बन्धानां भक्तानां दोषेपि भगवता परित्यागाभावस्य सर्वो-
त्कृष्टस्य भगवन्मार्गस्य ज्ञापनार्थं कायेन रमणाभावे मनसा
वाचा वापि रमयेदिति ज्ञापनार्थं परोक्षेणापि शतिकरणात् धीर्य-
निरूपणं सप्तविंशेऽध्याये ॥ २७ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे वचसा रमणज्ञापकगोपिका-
वचनैर्यशोनिरूपणं अष्टाविंशेऽध्याये ॥ २८ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सकृद्भोगनिवारणार्थं आवि-
र्भावकरणाद् भक्तान्तःकरणसन्तोषार्थं वाक्यकथनाच्च च तत
एव मरणरूपापत्तिनिवारणात् श्रीनिरूपणं ऊनत्रिंशेऽध्याये ॥ २९ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे षड्गुणरूपाभिः स्वामिनीभी
रसरूपेण स्वरूपेण रमणात् धर्मिनिरूपणं त्रिंशेऽध्याये ॥ ३० ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे कौतुकेनापि कृतानां अ-
वैष्णवकर्मणां दुःखहेतुत्वेन तत्र भगवत औदासीन्यभावबोधनात्
तत्रापि भक्तवत्सलेन भगवतैव मोचने भक्तैस्तत्कर्मपरित्यागात्
मर्यादारमणेपि शङ्खचूडसम्बन्धकधनेन भगवत औदासीन्य-
भावबोधनाद् वैराग्यनिरूपणं एकत्रिंशेऽध्याये ॥ ३१ ॥

तामसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे विरहे गुणगानस्य ज्ञान-
रूपत्वात् ज्ञाननिरूपणं द्वित्रिंशेऽध्याये ॥ ३२ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे गोकुलस्थानां विरहे
जीवनसम्पादकभगवदाविर्भावहेतुभक्तिप्रतिबन्धकस्यारिष्टस्य वधं
कर्तुं शक्तत्वात् नारदेन भगवति वसुदेवपुत्रत्वे ज्ञापिते वसुदेव-
वधाय कंसो उद्युक्तेपि वसुदेववध अशक्तत्वाद् भगवदर्थं कंस-
चिन्तितानां उपायानां कंसवधहेतुत्वकरणेन अन्यथाकर्तुं
शक्तत्वाद्वैश्वर्यनिरूपणं त्रयस्त्रिंशेऽध्याये ॥ ३३ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे गोकुलस्थानां राजसत्व-
भवने हेतुज्ञानप्रतिबन्धकस्य केशिनः परोक्षे सुखहेतुलीलाप्रति-
बन्धकस्य फलहेतुकर्मप्रतिबन्धकस्य च व्योमासुरस्य हननात्
भक्तदुःखे हेतुकर्तृत्वेन भीतेन नारदेन भगवत्प्रबोधनस्यापि
वीर्यकार्यत्वात् वीर्यनिरूपणं चतुस्त्रिंशेऽध्याये ॥ ३४ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे भगवता भक्तिज्ञानकर्म-
प्रतिबन्धकनिवारणेऽदूरे वैकुण्ठे स्थापनाय त्रितयसिद्धयर्थं मध्ये

मागं भक्तिज्ञानकर्माण्योगिमिर्माहात्म्यानिज्ञानस्वरूपमोधमनो-
रथैः कृष्णरामनन्दानां प्रसादकथनाद् यशोनिरूपणं पञ्चत्रिंशोऽ-
ध्याये ॥ ३५ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे विरहे भक्तानां हृदि
प्रादुर्भावेन प्राणममनापन्निरारक्तत्वात् अदूरे वैकुण्ठप्रदर्शनेन
सर्वसम्पत्त्या सर्वभक्तापन्निरारक्तप्ररोधनात् श्रीनिरूपणं पद-
त्रिंशोऽध्याये ॥ ३६ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे भगवद्भानेनैवाद्दूरेण
स्तुतिकरणात् ज्ञाननिरूपणं सप्तत्रिंशोऽध्याये ॥ ३७ ॥

यत्र तात्कालिकज्ञानेन स्तुतिस्तत्र ज्ञानं अध्यायार्थः । यत्र
पूर्वसिद्धज्ञानेन स्तुतिस्तत्र यशोऽध्यायार्थ इति विभेदः ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे अदूरस्य गृहे प्रेपणेनौ-
दासीन्यमोधनात् रजके वायके मालाकरे च कर्महेतुरुदण्ड-
प्रसादाभ्यां स्वस्यौदासीन्यमोधनाच्च चैराग्यनिरूपणं अष्ट-
त्रिंशोऽध्याये ॥ ३८ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमाणप्रकरणे कुञ्जारूपकरणेन स्त्रीषु
कृपास्वस्य स्वरूपधर्मस्य मोधनात् धनुर्भेदस्य स्थावरनिग्रहस्य
रक्षकवधस्य जङ्गमनिग्रहस्य कर्महेतुकत्वाभावेन भक्तानां
दुःखनिवारकमाहात्म्यमोधनार्थकत्वेन धर्मिकार्यत्वात् धर्मि-
निरूपणं एकोनचत्वारिंशोऽध्याये ॥ ३९ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे भक्तानामासक्तिप्रतिबन्ध-
कप्राप्तमयनिवारणार्थं कृतस्य कुवल्यापीडवधस्य गजदन्तवरायु-

यार्धकत्वेनैश्वर्यबोधकत्वात् दशविधरसविशिष्टस्वरूपप्रदर्शन-
स्यापि ऐश्वर्यबोधकत्वाद् दर्शनमात्रेण प्रबुद्धसंस्कारैः लोकैः
परस्परतद्गुणप्रकाशकवार्ताकरणस्यापि ऐश्वर्यबोधकत्वादैश्वर्य-
निरूपणं चत्वारिंशोऽध्याये ॥ ४० ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे भक्तानामासक्तिप्रतिबन्ध-
क-आन्तरभयानिवारणार्थं कृतस्य महत्कंसादिवधस्य केवलवीर्य-
बोधकत्वाद्विभिन्ननिरूपणमेकचत्वारिंशोऽध्याये ॥ ४१ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे मातापित्रोर्विमोचनस्य
उग्रसेनराज्यदानस्य सर्वयादवप्रत्यानयनस्य नन्दादिप्रतियाप-
नस्य लब्धसंस्कारत्वस्य यशोबोधकत्वात् कालभयस्य भगव-
दासक्तिहेतुत्वेन आसक्तेषु यादवेषु कालगुणजरानिष्टर्तुर्गुरोर्मृत-
पुत्रानयनेन सासात्कालनिवृत्तेश्च यशोबोधकत्वाद् यशोनिरूपणं
द्विचत्वारिंशोऽध्याये ॥ ४२ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे आसक्तिप्रतिबन्धाभावाय
स्निग्धानां सान्त्वननिरूपणप्रस्तावे भगवतो ब्रजस्थप्राणगमन-
रूपापत्तिनिवारणोद्योगकथनाद् ब्रजं गतस्योद्धवस्यापि श्रीमन्ध-
कथनाद् ब्रजवर्णेनस्यापि श्रीनिरूपकत्वादुद्धवसमागमे नन्देन
दावाभ्यादिमृत्युभ्यो रक्षित्वस्य स्मरणात्, उद्धवेनापि अन्त-
र्मुखत्वे भगवत्स्थितिवोधनात्, लौकिकसम्बन्धनिराकरणाद्
भगवतः सर्वरूपत्वकथनाच्चान्ते भगवच्छ्रीरूपाणां गोपिकानां
निरूपणाच्च श्रीनिरूपणं त्रिचत्वारिंशोऽध्याये ॥ ४३ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे आसक्तिप्रतिबन्धाभावाय
स्निग्धानां सान्त्वननिरूपणप्रस्तावे भगवति मानासूयादि-

दोषाणां ज्ञाननिवर्त्यत्वेन पूर्वं दोषनिरूपणस्य ज्ञानोपयोगित्वाद्
उद्धवे भगवदुपदिष्टज्ञानस्य विद्यमानत्वेन गोपिकोक्तदोषाणां
गुणत्वेनैव ज्ञानाद् उद्धवेनोपदेशे वियोगाभावसर्वाश्रयत्वज्ञान-
मयात्मत्वबोधनाद् 'यत्तद्' मित्यादिना विरहसामयिक-
भगवदभिप्रायबोधनाच्च निरन्तरं ब्रजभक्तसङ्गेन तादृग्भक्ति-
कारणस्य भक्तभावज्ञानस्य उद्धवेपि जातस्य उद्धवोक्तवचनै-
र्गोपीनमस्कारान्तैरवगमाद् ज्ञाननिरूपणं चतुश्चत्वारिंशेध्याये ॥
॥ ४४ ॥ एवं तामसानां सान्त्वनम् ।

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे आसक्तिप्रतिबन्धाभावाय
स्निग्धानां सान्त्वननिरूपणप्रस्तावे कुञ्जासमागमस्य कामहेतु-
कत्वेन तस्यै कामवरप्रदानेन औदासीन्यबोधनात्, अक्रूरसमा-
गमस्यापि अन्यत्र प्रेपणार्थकत्वेन औदासीन्यबोधकत्वात्,
अक्रूरस्तुतौ मायानिष्ठैर्वैराग्यकार्यस्य प्रार्थनाच्च वैराग्यनिरू-
पणं पञ्चचत्वारिंशेध्याये ॥ ४५ ॥ एवं राजसानां सान्त्वनम् ।

राजसप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे आसक्तिप्रतिबन्धाभावाय
स्निग्धानां सान्त्वननिरूपणप्रस्तावे कुन्तीस्तुतौ भक्तशरणत्वस्य
स्वरूपधर्मस्य बोधनात्, अक्रूरविदुराभ्यां कुन्तीपाण्डवसान्त्वना-
नन्तरं अक्रूरोपदिष्टेन धृतराष्ट्रेण पाण्डवरक्षाया अकरणस्य भूभार-
हरणहेतुत्वेन धर्मिकार्यत्वात् धर्मिनिरूपणं षट्चत्वारिंशेध्याये
॥ ४६ ॥ एवं सात्त्विकानां सान्त्वनमिति दशमे पूर्वार्धम् ।

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे कृष्णव्यसनित्वस्य फल-
प्राप्तौ प्रयोजकत्वाल्लौकिकव्यसनप्राप्तौ तन्निराकरणस्यैव कृष्ण-

व्यसनसाधनत्वेन प्रजापतिप्रसूतस्य राजसभावापन्नस्य जरा-
सन्धस्य सप्तदशवारं व्यसनकर्तुः केवलपौरुषेण तावद्वारनिरा-
करणार्थं ध्यायति कृष्णेऽलौकिकरथायुधाद्यागमनस्यैश्वर्यकार्य-
त्वात्, पुनर्विप्रप्रसादपुष्टतामसयवनकृते, शिवप्रसादपुष्टसान्त्विक-
भावापन्नजरासन्धकृते च दुःखे तन्निवारणस्य प्रकारान्तर-
साध्यत्वेन तदर्थं द्वारकानिर्माणादेरैश्वर्यकार्यत्वादैश्वर्यनिरूपणं
सप्तचत्वारिंशेऽध्याये ॥ ४७ ॥

एवं शत्रुकृतभीतिकदुःखनिवारणेन लौकिकानां कृष्ण-
व्यसनसिद्धिः ।

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे यवनदूषिते स्थाने
नित्याया मथुरायाः स्थित्यभावात् कृतानामपि वैदिककर्मणां
फलसाधकत्वाभावात् वैदिकानां तद्रूपाध्यात्मिकदुःखे प्राप्ते
तन्निवृत्त्यर्थं मुचुकुन्दद्वारा यवनहननस्य बुद्धिवीर्यरूपत्वान्निद्रया
साधनाभावरूपाध्यात्मिकदुःखिनो मुचुकुन्दस्यापि स्तुतिः, तुष्टेन
भगवता स्वसामर्थ्यदानेन मुक्तिसाधने सामर्थ्यप्रापणस्य
वीर्यरूपत्वाद्वीर्यनिरूपणमष्टचत्वारिंशेऽध्याये ॥ ४८ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे नित्यदा वर्षावता प्रवर्षणे-
नाग्निप्रार्थनायां स्वयं सर्वजीवनाशकाग्निदानस्य यशोविरुद्ध-
त्वेन रुक्मिणीप्रतिबन्धाभावाय पराजयहेतुपापोद्भवार्थं यवन-
द्रव्यग्रहणतो नष्टबुद्धिभिर्दुष्टैरग्निदापनस्य यशोरूपत्वात् नारदा-
दिभ्यः श्रुतभगवद्गुणाया रुक्मिण्या दुष्टकृतप्रतिबन्धेन भगवद्दर-
णाभावरूपाध्यात्मिकदुःखे प्राप्ते तन्निवारणार्थं प्रेषितविप्र-

सम्माननस्य यशोरूपत्वात् रुक्मिणीप्रेषितपत्रिकाया भगवता श्रवणेन रुक्मिणीवाचोऽन्यसंबन्धित्वरूपवाचिकदुःखनिवृत्तौ पत्रिकायां यशसः स्थितत्वाद्यशोनिरूपणमेकोनपञ्चाशत्तमाध्याये ॥ ४९ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे विदर्भपुरे सर्वलोकरञ्जनार्थं स्वरूपशोभाप्रदर्शनस्य श्रीप्रयुक्तत्वात् रुक्मिणीकायस्य अन्यसंबन्धित्वरूपकायिकदुःखनिवारणार्थं साक्षाच्छ्रीरूपाया एव रुक्मिण्या हरणात् श्रीनिरूपणं पञ्चाशत्तमेऽध्याये ॥ ५० ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे कृष्णेन हुतामपि मां प्रबला दुष्टाः प्रतिनेप्यन्तीत्याकारकरुक्मिणीमानसदुःखनिवारणार्थं सर्वराज्ञां परामवे कृतेऽतिसाहसेन समागतस्य रुक्मिणोऽपि परामवे मुण्डने च कृते बद्धा द्वारकां नीयमानस्य रुक्मिणो रामेण मोचने रुक्मिणीविचारितभङ्गात् जातस्य वैमनस्यस्य रामोपदिष्टज्ञानेन निवारणात् ज्ञाननिरूपणमेकपञ्चाशत्तमाध्याये ॥ ५१ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे स्वपुत्रस्य प्रद्युम्नस्य सृष्टिकायहात् शम्भरेण हरणे भगवत उदासीनत्वात् कामस्य सर्वलोकदुःखहेतुत्वाद्भगवता दुःखनिवारणे क्रियमाणे कामादेर्दुःखदानेऽशक्तत्वज्ञापनार्थं कामस्यैव देहनाशभार्याहरणादेर्दुःखस्य निरूपितत्वात् स्मृतदुःखेन विरक्तेन कामेन सर्वत्र दुःखदानाभावाय स्वपुत्रस्यैव तस्य दुःखदापनात्, भक्तेषु दुःखहेतुत्वाभावाय स्वसंबन्धिदेहेन कामनिरोधाच्च वैराग्यनिरूपणं द्विपञ्चाशत्तमाध्याये । एवं भगवति कामाभावः ॥ ५२ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे लोके ख्यातानां मण्या-
दीनामपि दुःखनिवारकत्वे भगवतो दुःखनिवारकस्वनियमभङ्गे
प्राप्ते तन्नियमदाढ्यार्थं भगवद्भक्तेषु निरोधरहितेषु मणिहेतुक-
दुःखनिरूपणाय मणिकथाप्रस्तावे सर्वलोकेषु भगवति मणिहार-
कत्वरूपदोषारोपस्य मायाकृतस्य सर्वदुःखमूलस्याधिदैविक-
दुःखस्य, भगवति दोषारोपे च भक्तानां हृदये जातस्याधिदैविक-
दुःखस्य च निवारणार्थं मणिप्रत्यानयनस्य धर्मिकार्यत्वात्,
लक्ष्मीसरस्वतीरूपजाम्बवतीसत्यभामापरिणयस्यापि धर्मिकार्य-
त्वात्, विले बहुकालस्थित्या राजसानां निरोधपरीक्षायाः भक्तेन
जाम्बवता युद्धस्य जाम्बवतः स्वरूपनिष्ठत्वकरणस्य च धर्मि-
कार्यत्वाद्धार्मिकनिरूपणं त्रिपञ्चाशत्तमेऽध्याये । मिथ्याभिज्ञापेपि
जाते मण्यानयनेन निवारणाद् भगवति क्रोधाभावः ॥ ५३ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे मणिकथाप्रस्तावे अभक्त-
सत्राजिह्वातकत्वेन प्रियाय शतधन्वने कृष्णभयदशार्था कृतवर्मा-
शूराभ्यां लौकिकालौकिकप्रबोधवतः मर्यादारूपबलदेवचित्सम्भ-
तावपि मुक्तिरूपा लौकिकफलप्रदानस्य केवलैश्वर्यमूलत्वात् मणि-
हर्तुरकूरस्य काशीतः प्रत्याकारितस्य धर्मसंयुतार्थफलसिद्धयै
तस्मै सर्वलोकदृष्टमणिप्रत्यर्पणस्याप्यैश्वर्यबोधकत्वादैश्वर्यनिरू-
पणं चतुःपञ्चाशत्तमेऽध्याये । एवं मणिप्रत्यर्पणेन भगवति
लोभाभावः ॥ ५४ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे पाण्डवेषु स्वर्गयै दत्त्वा
सभागाण्डीवनगरनिर्माणैर्धर्मार्थकामफलदानात्, यादवेषु विद्या-

पर्वजफलदानार्थं विद्यापर्वस्वरूपाणां पञ्चनायिकानां कामफल-
सिद्धयर्थं वीर्यशुल्केन परिणयात्, पर्वात्मकनायिकानां भगव-
च्छक्तिरूपत्वेन नायिकासम्बन्धिष्यपि भगवच्छक्तिरूपधर्मद्वारा
कृष्णसम्बन्धफलदानाद्वीर्यनिरूपणं पञ्चपञ्चाशत्तमेऽध्याये ॥ ५५ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे विरक्तेषु भक्तिसंयुतेषु भक्तेषु
भगवत्सम्बन्धिसुखस्य ऐहिकामुष्मिकविलक्षणत्वज्ञापनार्थं अन-
न्तत्वज्ञापनार्थं चाविद्याकार्यरूपाहंममात्मकं मुरं निहत्य ऐहिक-
सुखरूपं नरकं च निहत्य इन्द्रादिदेवांश्च परिभूय कामसुखहेतु-
मनोमहिष्योरेकादशेन्द्रियपञ्चविपयात्मकपोडशकलयोः सहस्र-
वृत्तिरूपाणां षोडशसहस्रनायिकानां परिणयेन यादवेषु तादृश-
सुखरूपफलप्रदानस्य यशोरूपत्वाद् दैत्यवधेन देवकार्यसाधनस्य
देवपराभवेन भक्तमनोरथपूरणस्य च यशोरूपत्वाद् भूमिप्रार्थ-
नया तत्प्रीतिभयदानस्य च यशोरूपत्वाद् यशोनिरूपणं पद्मपञ्चा-
शत्तमेऽध्याये ॥ ५६ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सर्वभक्तानां दोषं निवारयन्
फलभोगे सामर्थ्यं फलं च यच्छतीति ज्ञापनार्थं श्रीरूपाया
रुक्मिण्यास्तदतिदेशेन च सर्वासां श्रीरूपाणां मध्यमाधिका-
रित्वात् 'परिहासत्वात् परिहासोक्तिरूपवाचिकतिरोधाने-
नाभिमानादिदोषान् निवार्य दाल्घ्यं सम्पाद्य दृढभगवत्सम्बन्ध-
सम्पादनात् श्रीनिरूपणं सप्तपञ्चाशत्तमेऽध्याये ॥ ५७ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे भगवत्पत्न्यो रमणकर्तुर्भग-
वतो मनो वशीकर्तुं न समर्था इति निरूपणस्य ज्ञानरोधकत्वात्

भगवत्सम्बद्धैर्मर्तेर्मगवत्कार्यवत् भगवद्दशविस्तारोपि कर्तव्य
इति बोधनार्थं लोकवेदप्रकारेण श्रुत्यर्थप्रतिपादकदशपुत्रपौत्राद्यु-
त्पत्तिरपि ज्ञानकार्यरूपत्वात् श्रुतौ ज्ञानिनां पापं तद्द्वेषिषु सञ्च-
रतीति निरूपणात्, अत्रापि प्रद्युम्नानिरुद्धयोरधमोद्वाहजपापस्य
बलभद्रकृतबधेन ज्ञापितस्य कृष्णादिसर्वयाद्वद्वेषिणि रुक्मिणि
सञ्चारेण ज्ञानलीलाया निरूपणात् ज्ञाननिरूपणमष्टपञ्चाशत्तमेऽ
ध्याये ॥ ५८ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे लोकानां लौकिकेषु सर्व-
भावेन प्रपञ्चस्यैव स्वप्नमनोरथादिप्रयोजकत्वात् प्रपञ्चाद्वैतवत्
भक्तानां यादवानां कृष्णकृतोपकारजनितेन कृष्णे सर्वभावेन
कृष्णस्यैव स्वप्नमनोरथादिप्रयोजकत्वात् कृष्णाद्वैतफलज्ञानज्ञाप-
नार्थमूपाख्याननिरूपणप्रस्तावे अनिरुद्धकार्यसिद्धयर्थमूपाया
द्वारकातोऽनिरुद्धहरणे जानतोऽपि भगवतः स्वधर्मोपसंहारेण
तूष्णीभाषस्य वैराग्यबोधकत्वाद् वैराग्यनिरूपणमेकोनपष्टि-
तमेऽध्याये ॥ ५९ ॥

राजसप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे महादेवादिदेवाः स्वभक्तेभ्यो
वरं दत्त्वा युद्धज्वराद्युपायसहस्रैरपि वरपालनेऽशक्ता इति ज्ञाप-
नार्थं चाणभुजकृन्तनस्य धर्मिकार्यत्वात्, भगवांस्तु स्वभक्तेभ्यो
वरं दत्त्वा तत्पालने शक्त इति ज्ञापनार्थं शिवस्तुत्या शिवाद्
श्रेष्ठत्वं ज्ञापयित्वा युद्धेपि चाणरक्षणस्य च धर्मिकार्यत्वात् महा-
देवस्तुतौ च धर्मिस्वरूपनिरूपणात् भक्तकार्यसाधनेन भक्तपक्ष-
पातस्यापि धर्मिबोधकत्वाद् धर्मिनिरूपणं पष्टितमेऽध्याये ॥ ६० ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे भक्तेन भगवदाज्ञया भगवदिच्छां च ज्ञात्वैव सर्वं कर्तव्यम्, अविचार्य धर्मादिष्वत्यन्तमाग्रहो न कर्तव्यः, धर्मादिमार्गेषु ब्राह्मणादीनां क्षोभोपि न कर्तव्य इति त्रयज्ञापनार्थं पूर्वतनभक्तस्य भगवदिच्छाज्ञानाभावेनाविचारेण दानाग्रहवतो ब्राह्मणक्षोभात् प्राप्तदुर्जरघ्नस्वापहारदोषफलं भुञ्जतो नृगस्य कर्मक्षयाभासेपि निजैश्वर्येण प्रमेयवलेन दोषनिवारणपूर्वकमोचनादैश्वर्यनिरूपणमेकपटितमेऽध्याये ॥ ६१ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे बलभद्रे स्वगुणानाधाय तद्द्वारा पश्चात् जातानां गोपीनां रमणेन निरोधनस्य वीर्यबोधकत्वात्, भगवदीयगोपीषु उद्धवोपदेशेन निवृत्तस्यापि भगवति कृतगतादिदोषारोपदोषस्य संस्कारमात्रेण स्थितस्य बलदेवसान्त्वनेन निवृत्तेः प्रमेयरूपभगवद्दीर्घबोधकत्वात्, सर्वे प्राणुकल्पस्य सानुभावत्वबोधनार्थं वरुणप्रेषितमधुधारया देवसम्मतरमणकान्तिसन्माननाभ्यां बोधितभगवदावेशेन बलदेवेन, यान्धवक्षोभेण भगवत्प्राप्तिरूपार्थरहिताया यमुनाया जलक्रीडार्थमाकर्षणेन भगवत्प्राप्तिप्रतिबन्धकदोषनिवारणास्यापि प्रमेयरूपभगवद्दीर्घबोधकत्वाद्वीर्यनिरूपणं द्विपटितमेऽध्याये ॥ ६२ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे मात्सर्येण निजरूपधारकस्यापि पीण्डकस्य तदोषनिवारणेन मुक्तिदानस्य यशोनिरूपकत्वात्, सुदक्षिणग्रहिताभिचारप्रतिधातहेतुब्रह्मण्यत्वस्यापि यशोरूपत्वाद् यशोनिरूपणं त्रिपटितमेऽध्याये ॥ ६३ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे बलदेवरमणस्य श्रीप्रयु-
क्तत्वात् द्विविदमुक्तिप्रतिबन्धकदोषनिवारणेन तदापत्तिनिवार-
णस्य तद्वधेन ऋष्यादिसर्वलोकापत्तिनिवारणस्य च श्रीकार्यत्वात्
श्रीनिरूपणं चतुःपदितमेऽध्याये ॥ ६४ ॥

अत्राध्यायचतुष्टये किञ्चिदधिकं लिख्यते ।

नृगस्य सूर्येयंशोद्भवत्वेन भक्तत्वं सात्त्विकत्वं च । परं धर्म-
व्यसनेत्वात् ब्राह्मणभोगात् प्राप्तब्रह्मस्वापहारदोषेण धर्मो न
सिद्धः, अधर्मश्च सिद्धः, अत एव धर्मफलाभावोऽधर्मफलभोगश्च,
परं भक्तत्वात् द्वारकापतितत्वात् भगवतैव प्रमेयबलेन दोष-
निवारणे धर्मः सिद्धः, ततो देवगतिर्मुक्तिश्च ॥ ६१ ॥

यमुनाया अपि सूर्यपुत्रीत्वेन भक्तत्वं सात्त्विकत्वं च । इयं च
यमुना न लीलामध्यपातिनी, तस्यां दोषसंभावनाऽभावात्,
किन्तु कालिन्दीरूपा, तस्याश्च पतित्वेन भगवत्प्राप्तिरूपार्थव्यस-
नेत्वात् बान्धवयमसोमेण बान्धवैर्विष्णवेऽदानात् भगवत्प्राप्ति-
रूपोऽर्थो न सिद्धः । अत एव तपश्चरणम्, 'भक्त इत्यापगा'
मित्यनेन बलदेवाविष्टभगवदज्ञानम्, बलदेवेनाकर्षणम्, भर्त्सनं
च, परं भक्तत्वात् तत्र जलक्रीडायां बलदेवाविष्टभगवता प्रमेय-
बलेन तदोपनिवारणे पश्चादिन्द्रप्रस्थं गतस्यार्जुनस्य सख्युर्भगवतः
पतित्वेन प्राप्तिः । अत्र दशमस्कन्धे कृष्णकृतानां लीलानां न
क्रमेण निरूपणम्, किन्तु निरोधस्यैवोत्तरोत्तरमुत्कृष्टस्य क्रमेण
निरूपणम् । तत्र क्रमेण निरोधे निरूप्यमाणे यासां लीलानां
यत्रोपयोगः, तासां तत्र निरूपणमित्यदोषः ॥ ६२ ॥

पौण्ड्रकस्यापि कुरुपाधिपतित्वेन पष्ठमनुषुत्रस्य कुरुपस्य
वंशे उत्पन्नस्य मूर्त्यवंशीयत्वेन भक्तत्वं सान्त्विकत्वं च । तस्यापि
वासुदेवत्वेन लोकप्रतिष्ठारूपकामव्यसनित्वात् काशीराजादि-
दुष्टसङ्गेन वासुदेवस्वरूपे कृष्णे मात्सर्यदोषेण वासुदेवात्मक-
कृष्णक्षोभात् लोकप्रतिष्ठारूपः कामो न सिद्धः, परं भक्तत्वात्
निरन्तरं भगवत्स्मरणाच्च भगवतैव प्रमेयबलेन हननेन तदोप-
निवारणे जाते वासुदेवस्वरूपत्वे वैकुण्ठे प्रतिष्ठारूपः कामः
सिद्धः, काशिराजस्य न किञ्चित् सिद्धम्, अमक्तत्वात् ॥ ६३ ॥

द्विवेदस्यापि रामावतारे सुग्रीवसचिवत्वेन भक्तत्वम्, देवां-
शत्वेन सान्त्विकत्वं च । तस्य मोक्षव्यसनित्वेपि विषयसुखात्मक-
नरकासुरसख्येन ईश्वरस्य वेदस्य क्षोभात् जगद्यतिकरावह-
त्वदोषाच्च रामावतारे मोक्षः सिद्धः । बलदेवाविष्टभगवतैव
प्रमेयबलेन तदोपनिवारणे पञ्चान्मोक्षः सिद्धः ॥ ६४ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे लक्ष्मणाहरणप्रसङ्गे
पाण्डवानां कौरवाणां सकृष्णेषु यादवेषु हीनत्वभावनारूपं दोषं
निवार्य बलदेवाविष्टभगवता प्रमेयबलेन ज्ञानजननात् ज्ञान-
निरूपणं पञ्चपटितमेऽध्याये ॥ ६५ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे वैष्णवमुख्यस्य नारदस्य
सर्वगेहेष्वेकरूपेण वर्तमानत्वप्रदर्शनेन प्रमेयबलेनाज्ञानदोषं
निवार्य निर्लिप्ततया लोकशिक्षार्थं गृहस्थधर्माचरणकथनाद्वैराग्य-
निरूपणं षट्पटितमेऽध्याये ॥ ६६ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतप्रमेयप्रकरणे 'अथोपस्युपट्टाया'मि-
त्यादिना निरूपितस्य ग्रन्थहकारित्वस्य स्त्रीणां दोषस्य स्वयं

धर्माचरणेन निवारणात् स्त्रीषु कृपावत्त्वस्य स्वरूपधर्मत्वेन धर्मिबोधकत्वात्, अग्रे राजसभाप्रवेशे उद्धवे ग्रभनिरूपणात् यादवानां भगवदिच्छाविरुद्धस्य जरासन्धजिगीषुत्वस्य दोषस्य निवारणात् भक्त्युधिष्ठिरपक्षपातस्य स्वरूपधर्मत्वात् धर्मि-
निरूपणं सप्तपष्ठितमेऽध्याये ॥ ६७ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे नीतिपूर्वं जानता समर्थेनापि भगवद्वाङ्मां साहाय्यं वा लब्धव्यं जनोद्योगे भगवता आगत्य हिते उपदिष्टे कृते च तदनुसारेणैव कृतस्य वैदिक-
कर्मणो यज्ञादेः साधनत्वं ज्ञापयितुं युधिष्ठिरप्रार्थनया तन्मनः-
प्रीणनार्थं सर्वसैन्यसाहित्येनेन्द्रप्रस्थं गतस्य भगवतो युधिष्ठिरा-
दिकृतपूजादेरैश्वर्यबोधकत्वाद्वैश्वर्यनिरूपणमष्टपष्ठितमेऽध्याये
॥ ६८ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे युधिष्ठिरेण यज्ञार्थं
स्वमनोविचारितनिवेदने भगवता च यज्ञायाज्ञप्ते तद्भाट्टभ्यः
स्वसामर्थ्यं दत्त्वा तैर्द्रिग्भिजयस्य पुनर्ध्यायति युधिष्ठिरे
उद्धवोक्तप्रकारमुपत्वा भीमे स्वसामर्थ्यं दत्त्वा तेन जरासन्धवधस्य
च वीर्यकार्यत्वाद्वीर्यनिरूपणमेकोनसप्ततितमेऽध्याये ॥ ६९ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे जरासन्धरुद्धराज्ञां
मोचनस्य तत्कृतसत्कृतेस्तेषां स्वाज्ञप्तलौकिकवैदिकसाधनकरणस्य
च यशोरूपत्वाद् यशोनिरूपणं सप्ततितमेऽध्याये ॥ ७० ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे साधनरूपयज्ञसंसिद्धेः
श्रीकार्यत्वाद् यज्ञे शिशुपालादिदैत्यसाचिधौ देवानां निःशङ्क-

मागमनहविर्ग्रहणाद्यसंभवाद्देवशङ्कानितृच्युपाये भगवत्पूजने कृते
 दैत्यानां मनिसोभात् कृष्णगुणवर्णनज्ञातमन्युना शिशुपालेन
 स्वपीठादुत्थाय प्रकटतया दैत्यस्वरूपे दर्शिते भगवन्निन्दने च
 कृते भगवता शिशुपालवधेन तच्छापरूपापत्तिनिवारणस्य च
 श्रीकार्यत्वात् श्रीनिरूपणमेकसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७१ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे अमक्तसङ्गत्यागरूपं
 साधनं यत्कुं युधिष्ठिरस्य अलौकिकीं यज्ञसंपत्तिं लौकिकी-
 मन्तःपुरसभासंपत्तिं च दृष्ट्वा तप्ते दुर्योधने पुनर्जलस्थलद्वशिभ्रमे
 भीमादिभिः कृतेन हास्येन भग्नमाने भृशं संतप्ते पाण्डवेषु वैरं
 निधित्य हस्तिनापुरं गते भगवतस्तूर्णीभावस्य भृभारहरणोपाय-
 ज्ञानमूलत्वात् दुर्योधनमानभङ्गे समागतो रामोऽविचार्य
 पाण्डवान् हनिष्यतीति ज्ञात्वा तद्रक्षार्थं भगवतस्तत्र स्थितेरपि
 ज्ञानमूलत्वात् ज्ञाननिरूपणं द्विसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७२ ॥

पदचत्वारिंशाध्यायेऽङ्कुरोपदिष्टेन धृतराष्ट्रेण पुत्रादिमरणं
 भृभारहरणं च ज्ञानतैव ज्ञानविरुद्धकरणाद्धर्मिलीलात्वम् ।
 अत्र तु दुर्योधनभीमादीनां तज्ज्ञानाभावाद् भगवज्ज्ञानानुसारेणैव
 सर्वकरणमिति ज्ञानलीलात्वमिति विभेदः ।

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे भगवदाज्ञोल्लङ्घनस्य
 अनिष्टहेतुत्वेनासाधनत्वं ज्ञापयितुं आज्ञामुल्लङ्घ्य द्वारकात
 इन्द्रप्रस्थं गते रामे द्वारकायां शाल्वकृतात्यन्तपीडानिरूपणे
 स्वपुत्रस्य प्रद्युम्नस्य पराजये मूर्छायां च द्वारकामुपेक्ष्य भगवत
 इन्द्रप्रस्थे स्थितिवोधनाद् वैराग्यनिरूपणं त्रिसप्ततितमेऽध्याये ॥
 ॥ ७३ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतसाधनप्रकरणे भगवद्वाङ्मयां सत्यां लौकिकं वैदिकं च कर्माणि भगवत्प्राप्तिसाधनम् । आज्ञाभावे तु भगवत्सेवनमेव परमं भगवत्प्राप्तिसाधनमिति ज्ञापयितुं महादेववरप्राप्तपुरशास्त्रवधप्रसङ्गे पूर्वपक्षत्वेन मतान्तरसिद्ध-
मोहलीलोरत्यनन्तरं सिद्धान्तकथने भगवत्पादसेवकानामूर्जिता-
त्मविषयाऽविद्यानिवृत्तिपूर्वकमात्मीयानन्तैश्वर्यलाभकथनात् कैमुत्येन शोकमोहादिरहितनिर्गुणकृष्णस्वरूपबोधनाद् धर्म-
निरूपणं चतुःसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७४ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे स्पष्टदुःखामावरूपफल-
दानार्थं कृष्णेन त्रिविधदुष्टहननानन्तरं पुरप्रवेशे सुरमानव-
मुन्यादिभिः कुसुमवर्षिभिरुपगीयमानविजयत्वस्यैश्वर्यबोधकत्वा-
द्भगवति न्यस्तदासे यादवानामाज्ञाकारित्वस्याप्यैश्वर्यबोधकत्वा-
द्, रामेणापि अधमे वक्तारि सति श्रोतॄणां पापसंभवज्ञानानुदय-
रूपस्य स्पष्टस्य दोषस्य सर्वसाधारणस्य निवारणार्थं ऋषिभिः
कलिकालदोषेण अधमस्य वक्तृत्वेन स्थापितस्य मृतस्य वधा-
नन्तरमृषीणां संतोषार्थं सर्वसामर्थ्यवन्तं श्रीभागवतप्रवणकथ-
नाधिकारिणं स्वाद्यतारं विधाय तत्पुत्रे स्थापनस्यैश्वर्यबोधकत्वा-
द्बधनिर्वेशेन लोकसंग्रहस्य गुनीनां वरेण छन्दनस्य चैश्वर्यबोध-
कत्वादैश्वर्यनिरूपणं पञ्चसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७५ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे अस्पष्टदुःखामावरूपफल-
दानार्थमदृष्टितश्चैषैव कृष्णेन पाण्डवेषु स्वसामर्थ्यं स्थापयित्वा
सर्वसाहाय्यकरणस्य वीर्यबोधकत्वात् रामेणापि ऋषीणामसा-

धारणदोषस्य बल्वलस्य हननानन्तरं तीर्थाभिपेक्षेण तीर्थेषु विद्यमानानां दैत्यसंरन्धेन वर्णाश्रमधर्मनाशकानां दोषाणां निगारणस्य वीर्यकार्यत्वात्, ऋषीणां ज्ञानोपदेशेन श्रीभागवत-
श्रवणेऽनन्यत्वरूपाधिकारसंपादनस्य च वीर्यकार्यत्वात् वीर्य-
निरूपणं पदसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७६ ॥

भगवता त्रिविधदुष्टहननेन त्रिगुणकृतदोषनिवृत्त्या दुःखाभावः
यादवानां पाण्डवानां च स्पष्टास्पष्टदुःखनिवारणं, रामेणापि
मृतवधेन कालदोषनिवृत्त्या, बल्वलवधेन तीर्थाभिपेक्षेण च
देशदोषनिवृत्त्या यज्ञज्ञानेन चात्मदोषनिवृत्त्या दुःखाभावः मृत-
वधेन ऋषीणां स्पष्टदुःखहेतुनिवारणम्, यज्ञदूषकबलवधाद्यज्ञ-
संपादनेन ज्ञानोपदेशेन च ऋषीणामस्पष्टदुःखहेतुनिवारणम् ।
तीर्थाभिपेक्षेण दैत्यसंरन्धनिवारणात्, सर्वलोकानामस्पष्टदुःख-
हेतुनिवारणमित्यध्यायद्वयविभेदः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सुखोत्कर्षरूपफलदानार्थं
सुदान्नो ब्राह्मणस्य अर्थं ऋषेर्दरिद्रस्य पूर्णऋषित्वभक्तत्वरूपा-
लौकिकसंपत्तिसंपादनाय श्रीनिकेतेन भ्रातृवत्समाननसंभाषणा-
देर्यशोरूपत्याद्यशोनिरूपणं सप्तसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७७ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सुखोत्कर्षरूपफलदानार्थं
तण्डुलैकमुष्टिं जग्ध्वा परोक्षं ब्राह्मणभार्यायै लौकिकसर्वसमृद्धि-
दानात् श्रीनिरूपणमष्टसप्ततितमेऽध्याये ॥ ७८ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सर्वेषां वाञ्छिताकारेण
कृष्णेन कुरुक्षेत्रे आगतानां सर्वजनानां साधिष्यदर्शनादिभिः
शुद्धसात्त्विकभावं संपाद्य देहादिकं जगत्सर्वं विस्मयं निजपर-

त्वमपि संपाद्य यथाधिकारं स्वरूपात्मकं फलं दातुं सर्वलोक-
प्रसिद्धं तादृशं कालं निमित्तीकृत्य कुरुक्षेत्रे सर्वजनानयनस्य
स्वगमनस्य च सर्वजननिरोधोपायज्ञानमूलत्वात्, गोपीनां
सर्वभावेन निरोधार्थमन्ते साक्षाज्ज्ञानोपदेशाच्च ज्ञाननिरूपणमे-
कोनाशीतितमेऽध्याये ॥ ७९ ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे स्त्रीणामत्यन्तवल्लभस्य
कृष्णस्यैव फलत्वं ज्ञापयितुं सर्वस्त्रीणां स्वस्वपतौ विद्यमानस्य
सहजस्नेहस्य निवृत्तये पूर्वकृतौ पश्चात्तापपूर्वकं कृष्णे स्नेहवृद्धये
च द्रौपदीपृष्ठाभिः कृष्णमहिषीभिः लोकतो वेदतश्च भगवदुत्कर्ष-
ज्ञापकस्वस्वविवाहप्रकारकथनानन्तरं साक्षाद्भगवत्सेवोपयोगि-
देहसंपादकदास्यप्रार्थनया चरणरजःप्रार्थनया च कृष्णे कामा-
द्यभावज्ञापनाद् वैराग्यनिरूपणमशीतितमेऽध्याये ॥ ८० ॥

सात्त्विकप्रकरणान्तर्गतफलप्रकरणे सर्वसाधनरतामृषीणां
भगवद्दर्शनार्थमागमनकथनेन तत्कर्तृकभगवत्स्तुत्या स्तुतौ
चात्मसमर्पणकथनेन च ऋषिदेवपितृणां चात्यन्तवल्लभस्य कृष्ण-
स्वरूपस्यैव फलत्वकथनात्, यादवानां सात्त्विकत्वभगवद्दीयत्व-
भवनाथं संस्कारमात्रेण स्थितस्य राजसत्वदोषस्य प्रमेयगलेन
भगवता निवारणे कृतेपि उद्धवप्रश्नरूपनीत्यालम्बनात् पुनर्या-
दवानां संदेहोत्पत्त्या कृष्णे लौकिकबुद्ध्युदये भगवद्दीयत्वपूर्वक-
सर्वभावेन पूर्णनिर्गुणतासंपादकनिरोधाभावात् पुनः प्रमाणगलेन
दोषनिवारणार्थं तदनन्तरं च सात्त्विकत्वभगवद्दीयत्वपूर्वकं
सर्वभावेन पूर्णनिर्गुणतासंपादकनिरोधार्थं च वसुदेवपृष्ठैर्मुनिभिः

प्रमाणभूतैः नारदेन निवृत्तसंदेहैर्वसुदेवे कर्मनिर्हारेणापरित्याग-
 क्रणापाकरणरूपयज्ञफलासंभवात् कृष्णस्यैव यज्ञफलरूपत्वे
 बोधिते तदर्थमेव यज्ञेषु कारितेषु च लौकिकवैदिकसाधनानां
 सफलसिद्धावेकीभावा निवृत्तदोषाणां यादवानां सात्त्विकत्वे
 भगवद्गीयत्वे च संपन्ने सर्वभावपूर्वकं पूर्णनिरोधेन निर्गुणत्वे च
 संपन्ने सात्त्विकप्रकरणे निरूपितानां सर्वेषामप्यवभृथत्त्वानेन
 पूर्वोक्ते संपन्ने स्वरूपेणैव परमोत्सवलक्षणफलदानाद्धर्मिनिरूपण-
 मेकाशीतितमेऽध्याये ॥ ८१ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वज्ञापकगुणप्रकरणे ज्ञाना-
 धिकाररहितस्यापि पितुर्वसुदेवस्य निजैश्वर्यबलादेवान्तरानन्द-
 दायकसर्ववेदार्थज्ञानदानेन भक्तिसिद्धयर्थं वैदिकैश्वर्यप्रकटनात्,
 देवक्या मातुर्याज्ञानन्ददायकपुत्रदानेन भक्तिसिद्धयर्थं लौकिकै-
 श्वर्यप्रकटनात्, कालग्रस्तानां स्वस्पर्शमात्रेणात्मदर्शनोत्पादन-
 रूपमोचनक्रियया जन्मान्तरमन्तरेणैव तदेहस्यासुरयोनिनिवृ-
 त्तिपूर्वकं मातृस्तेहोत्पादकयथावस्थितपूर्वरूपसंपादनक्रियया च
 समग्रैश्वर्यबोधनादेश्वर्यनिरूपणं व्यशीतितमेऽध्याये ॥ ८२ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वज्ञापकगुणप्रकरणे मुम-
 द्राया आधिदैविकमायात्वेन जीवभोग्यत्वाभावात् मायातो
 वेदानां भीतत्वेन तस्यां वैवाहिकविध्ययोगेन विवाहस्यापि
 दुर्घटत्वात् भगवदथ भ्रातृत्वेन तद्भोक्तृत्वाभावात् लोकदोषेण
 सर्वदा कन्यात्वेनैव स्थितेरयुक्तत्वात् पापण्डसंन्यासवोपिष्यर्जुने
 नरे स्वावेशं विधाय चौर्येण तत्प्रदाने बुद्धिवीर्यप्रकटनात् स्वस्य

मुनीनां चैकेनैव रूपेण जनकश्रुतदेवयोगेहे एकस्मिन्नेव काले प्रवेशात् मिथिलानरयोपितां कल्याणार्थं जनकमेहे बहुकालवासे श्रुतदेवे सन्मार्गोपदेशार्थं तद्गृहे एकदिनवासेष्वग्रे कालद्वयस्य तुल्यत्वेन स्वप्रदर्शनवज्जातविस्मयेषु मुनिषु स्वाक्रियावीर्यं प्रदर्श्य सहनीतप्रदर्शितवीर्यमुनिद्वारा अन्येषामपि वीर्यवेदित्वकरणाद् वीर्यनिरूपणं व्यशीतितमेऽध्याये ॥ ८३ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वज्ञापकगुणप्रकरणे पूर्वसृष्टं सर्वमापीय ह्यस्य सर्वतत्त्वरूपस्य भगवतः शयनान्ते प्रबोध-समये तत्त्वनिरूपणप्रकारेणाष्टाविंशतिविधानां वेदानां ब्रह्मपर-त्वनिर्णयार्थं तत्तत्प्रकरणसंदेहनिवारकैर्वाक्यश्लेषरूपैरष्टाविंशति-वेद्यापर्यैरेव स्तुत्या प्रबोधने लौकिकपुक्त्यगोचरस्यालौकिकस्य कर्तृत्वादिरूपस्य यशसो निरूपणात् यशोनिरूपणं चतुरशीति-तमेऽध्याये ॥ ८४ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वज्ञापकगुणप्रकरणे भगवत एव श्रीपतित्वेन श्रीभोक्तृत्वान्मोहेन जीविः श्रीभोगे अवश्यं दुःखसंभवात् भगवतश्च विचार्यदातृत्वाद् भक्तेभ्यो दुःखहेतु-श्रियोऽदानाद्भक्तानुग्रहार्थं भक्तेषु विद्यमानाया अपि श्रियो हरणाद् भगवतः सकाशादेव प्राप्तश्रीणामविचार्यदातृणां शंकरा-दिदेवानां दानेनैव संकटागमे तत्संकटस्य भगवत्तैव निवारणात् श्रीनिरूपणं पञ्चाशीतितमेऽध्याये ॥ ८५ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वगुणज्ञापकगुणप्रकरणे वैकुण्ठे श्रिय उत्सर्गे शयाने भगवति सत्त्वपरीक्षार्थं भृगुणा

लत्ताप्रहाररूपे क्रियापराधे उत्थाय नमनादिना ज्ञानचिह्न-
रूपायाः क्षमायाः निरूपणात् सर्वगीतार्थवेदिनापि ज्ञानरहितेन
स्वस्मिन् रक्षकत्वाभिमानवतार्जुनेन द्वारकायां मृतापत्यविप्रप्रसङ्गे
सर्वयादवसंनिधौ सकृष्णानां यादवानां ब्राह्मणत्वनटत्वासुंभर-
त्वकथनरूपवचनापराधेपि कृतनिजात्यंतपुरुषकारस्यापि विप्रा-
पत्यरक्षणाशक्तस्य परिभ्रान्तसर्वलोकस्याप्यलब्धद्विजसुतस्या-
निस्तीर्णप्रतिज्ञस्याग्निं विवक्षोः प्रतिपेधेन क्षमाया ज्ञानचिह्न-
रूपाया निरूपणाद् ज्ञानवतः समर्थस्यैव क्षमाज्ञानचिह्नत्वेन
भूषणमिति ज्ञापयितुं सर्वांगम्यादिरुद्धस्थानादपि विप्रापत्या-
नयनेन सामर्थ्यज्ञानयोरपि निरूपणाद् ज्ञाननिरूपणं पडशीति-
समेऽध्याये ॥ ८६ ॥

निरोधकर्तुः कृष्णस्य परत्वभगवत्त्वज्ञापकगुणप्रकरणे सर्वसं-
पत्समृद्धार्थां द्वारकायां सर्वभोगयुक्तकृष्णस्त्रीणां भगवता मानस-
तिरोधाने विरहव्याकुलानां कुर्यादिदृशार्थनिरूपणमुखेन भग-
वदतिरिक्तेऽनासक्तिरूपवैराग्यनिरूपणात् कृष्णे कैमुत्येन वैराग्य-
बोधनाद् वैराग्यनिरूपणं सप्ताशीतितमेऽध्याये ॥ ८७ ॥

अथैकादशस्कन्धे, ज्ञानेन ब्रह्मभावप्रकरणे भूभारहरणसर्व-
भक्तनिरोधरूपावतारप्रयोजननिष्पत्तिकथनपूर्वकं प्राप्तशापानां
भिन्नत्वज्ञापनार्थं लीलामध्यपातियादवादस्वरूपकथनपूर्वक-
मातुरमोहनार्थं मौशलप्रसङ्गेन ज्ञानमुख्याङ्गभगवदभिप्रेतवैराग्य-
निरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

इदमेव विद्यापूर्वरूपं, अविद्यापूर्वग्राणाध्यासनिवर्तकं, ज्ञानेन ब्रह्मभावप्रकरणे द्वितीयाभिविवेकानिवृत्तेरभयहेतुत्वेन तदर्थं भगवतः सर्वपदार्थानां च याथार्थ्यज्ञानपूर्वकं भगवद्भक्तैः सह भगवत्तोषहेतुभगवद्दर्शनरूपं द्वितीयेऽध्याये ॥ २ ॥

इदमेव सर्वयाथार्थ्यज्ञानं साङ्ख्यात्मकं विद्यापूर्वं स्वरूपा-
ज्ञानरूपाविद्यापूर्वनाशकं, ज्ञानेन ब्रह्मभावप्रकरणे परिज्ञात-
मायस्य दृढविरक्तस्य मायातरणार्थं गुरुं प्रपन्नस्य 'सर्वतो मनसो-
ऽसङ्गा'दि (भा. ११-३-२३) सप्रेमलक्षणभगवद्दर्शान्तगुरुशिक्षित-
धर्माचरणैस्तीर्णमायस्य ज्ञातपरब्रह्मस्वरूपस्य निर्णीतवेदा-
द्यभिप्रायस्य यथोक्तवैदिकैस्तान्त्रिकैर्वा यज्ञैर्ब्रह्मणि स्थित्यर्थं
सर्वनिर्णयनिरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

इदं मनसोऽसङ्गरूपयोगात्मकं विद्यापूर्वं अन्तःकरणाध्यास-
रूपाविद्यापूर्वनाशकं, ज्ञानेन ब्रह्मभावप्रकरणे तपस इन्द्रियशोधक-
त्वाद् विस्तरेण नारायणतपोनिरूपणसहितसर्वावतारचरित्र-
कथनेन नित्यं हरिकथाश्रवणनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये ॥ ४ ॥

इदं तपोरूपं विद्यापूर्वं, इन्द्रियाध्यासरूपाविद्यापूर्वनाशकं, ज्ञानेन
ब्रह्मभावप्रकरणे कनिष्ठाधिकारिणः सविवेकार्यममजननिन्दा-
पूर्वकं यथाधिकारं युगानुरूपमजनकथनेन हरिपूजानिरूपणं
पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

इदं भक्तिरूपं विद्यापूर्वं, देहाध्यासरूपाविद्यापूर्वनाशकं, भक्त्या
सायुज्यप्रकरणे ज्ञानेन त्यक्तप्रकृतितद्गुणस्यैव निर्दोषस्य सायु-
ज्यहेतुभक्तिसम्भवाद् देवस्तुत्या च भगवत्स्वरूपबोधनात्

ग्रन्थानां यादवांश्च प्रति भगवदुक्तौ मनुष्यनाश्वत्यागेच्छाबोध-
नादग्रे भक्तस्योद्भवस्यापि त्यागेच्छाबोधनात् विषयत्वेन भक्ति-
मुत्पाद्गमूलप्रकृतिनाशकत्यागेच्छाकारकभगवत्स्वरूपनिरूपणं
पष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे भगवदुपदिष्टसाधनैरेव प्राकृतसंसर्ग-
नाशबोधनार्थं प्राकृताङ्कुरमहत्तत्त्वनाशकसंक्षिप्तज्ञानोपदेशपूर्वकं
पुरुषत्वे स्वयुद्धयैव दोषनिवृत्तिपूर्वकज्ञानसम्भवज्ञापकावधूतप्रसङ्गे
शरीरप्रकृत्यष्टरूपपृथिव्यादिकपोतान्तयुद्धयुपाश्रितगुरुशिक्षया
कायिकदोषनिवृत्तिपूर्वकज्ञाननिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे त्रिशुद्धहृद्भारनाशबोधककामेन्द्रिय-
वर्गाशानिवर्तकाजगरादिपिङ्गलान्तनवगुरुशिक्षया राजसभाव-
निवर्तनेन वागादिसर्वेन्द्रियदोषनिरूपणमष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे सयुद्धेः सात्त्विकस्यापि विद्यादिसङ्ग्र-
हादिनिवर्तकपूर्णज्ञापकाष्टगुरुशिक्षया मानसदोषनिवृत्तिपूर्वक-
ज्ञाननिरूपणं नवमेऽध्याये ॥ ९ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे आचीर्णयथोक्तवर्णाधमधर्मस्य भग-
वदाश्रितस्य मोक्षधर्मनिष्ठस्य युक्त्या देहादिभिन्नात्माचिन्तकस्य
त्यक्तान्याभिनिवेशस्य शुद्धस्य निमित्तस्यैव भक्तिहेतुज्ञान-
सम्भवादन्त्याभिनिवेशनिवृत्तये बाह्यसर्वलोकानां त्याज्यत्वार्थं
युक्तिनिरूपणं दशमेऽध्याये, उत्तमाधिकारिणां तु बाह्यसर्वलोकानां
त्याज्यत्वेऽपि मध्यमाधिकारिणां सर्वत्यागेऽशक्तानां सर्वथा

लौकिकत्वं निवृत्तये धर्मे अवृत्त्यर्थं पुनर्जन्मान्तरे. त्यागसाम-
र्थ्यार्थं च यज्ञफलरूपेषु स्वर्गादिलोकेषु ब्राह्मत्वनिरूपणं च
दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे भक्तिहेतुज्ञानसिद्धये आत्मनि नाना-
त्वभ्रमनिवृत्तिपूर्वकं ब्रह्मणि निश्चलमनोधारेणार्थमान्तरस्य
बद्धजीवस्य त्याज्यत्वे युक्तिनिरूपणमेकादशेऽध्याये; ब्रह्मणि मनो-
धारणेऽशक्तस्य सततसाधुसङ्गेन तदुक्तभक्त्यैव सर्वसम्भवादा-
न्तरे साधोग्राह्यत्वार्थं कृपालुत्वादिगुणविशिष्टसाधुनिरूपणपूर्वकं
तदुपदिष्टमर्यादाभक्तिनिरूपणं चैकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे साधोर्मर्यादापुष्टिभेदेन द्विविधत्वा-
दतिशयितभगवदनुग्रहेण पुष्टिसाधुसङ्गे भगवत्सङ्गे वा भगवति
निरतिशयकेवलस्नेहोत्पत्त्या भगवत एव वश्यत्वे जाते मर्यादा-
साधनाभावेऽपि पुष्ट्यैव साहचर्याद्यप्यपरब्रह्मप्राप्त्या निरव-
शेषसर्वार्थसिद्धेः कथनात् पुष्टिनिरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

ज्ञानभक्तिमार्गेद्वयश्रवणादुभयत्र विरुद्धसाधनश्रवणाच्च जातस्य
सन्देहस्य निवृत्तये भगवदात्मकमायिकयोः प्रपञ्चयोर्मूलमध्या-
वसानैः सयुक्तिस्वरूपनिरूपणं च द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे मायामयभगवदात्मकप्रपञ्चयोः स्वरू-
पं विज्ञाय मायागुणेन सत्त्वेनैव मायिकप्रपञ्चं निवर्त्य भगव-
दात्मकप्रपञ्चे भगवदात्मकत्वेन स्थातव्यमिति ज्ञापनाय सत्त्वा-
दिनिरूपणपूर्वकं विषयेषु दुःखे हेतुत्वं जानतोऽपि प्रमत्तस्याह-
ङ्काराविष्टस्य सर्वनाशः श्रद्धालोरप्रमत्तस्य दोषदर्शनः शनै-

भगवति मनो युञ्जतः क्रमेण सर्वसिद्धिरिति ज्ञापनार्थं हंसोक्त्या
 श्रद्धालोर्गुह्यतया युक्तिभिश्च सर्वं भगवानिति परोक्षज्ञाने जाते
 ततो भजनेन निःशेषसंशयनिवृत्त्या बुद्धौ भगवदावेशेन नाना-
 त्पनिवृत्त्या बन्धस्याहङ्कारहेतुकत्वे ज्ञाते संसारचिन्तानिवृत्त्या
 वृत्तित्रयसाक्षित्वेन जीवस्य वैलक्षण्ये ज्ञाते तुरीयस्थित्योभय-
 परित्यागेन गुणचित्तयोरन्योन्यविश्लेषे बुद्धेर्विशुद्धत्वे सम्पन्ने
 गीतोक्तप्रनाड्या शान्तत्वे जाते ब्रह्मभावोत्तरं परमकाष्ठापन्ने
 ज्ञाने परमया भक्त्या यथार्थभगवत्स्वरूपे ज्ञाते जीवस्य भगवति
 प्रवेशे पूर्णफलरूपकृष्णत्वानिरूपणं त्रयोदशोऽध्याये ॥ १३ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणेऽन्यैर्मतिवैषम्येण भिन्नवेदार्थकथनेपि
 हंसोक्तस्यैव परमश्रद्धाभक्त्या भगवदावेशेनोभयपरित्यागेनैव
 परमसाधनेन भगवति प्रवेशे कृष्णत्वरूपपरमफलस्य वेदतात्पर्य-
 विषयत्वनिरूपणेन श्रद्धाहेतुना युक्त्या हीनभावदोषनिवृत्त्या च
 श्रद्धाबोधनपूर्वकं ध्यानरूपसाधनसहितभक्तिनिरूपणं चतुर्दशोऽ-
 ध्याये ॥ १४ ॥

- भक्त्या सायुज्यप्रकरणे ध्यानोपनतसिद्धीनामन्तरायत्वेना-
 वेशप्रवेशप्राप्तकत्वान् निवृत्त्यर्थं कृष्णादेव सर्वमिति दृढनिश्चय-
 सहितध्यानेनावेशप्रवेशसिद्धयर्थं च तसिद्धिहेतुभूतध्यानभेद-
 निरूपणं पञ्चदशोऽध्याये ॥ १५ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे भक्त्या जातस्य यावत्त्वादिरूपेण
 ज्ञानस्य प्रवेशं प्रति व्यापारत्वकथनात् यावत्त्वादि ज्ञापयितुं
 सर्वरूपेषु भजनस्य फलसाधकत्वेपि मूलरूपकृष्णभजनस्यैव

कृष्णत्वरूपपूर्णफलसाधकत्वमिति बोधयितुं चार्जुनसारथिरूपे-
णोक्तप्रकारेण सकलविभूतिनिरूपणं षोडशेऽध्याये ॥ १६ ॥
भक्त्या सायुज्यप्रकरणे वर्णाश्रमधर्मशुद्धस्यैवापाखण्डिनो
भगवद्भक्तिसम्भवाद् वर्णानां प्रवृत्त्युपयोगिपूर्वाश्रमद्वयस्य च
धर्माणां निरूपणं सप्तदशेऽध्याये ॥ १७ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे निवृत्त्युपयोग्युत्तराश्रमद्वयस्य ज्ञान-
वैराग्यभक्तिसिद्धस्यात्याश्रमिणो ज्ञानरहितविरक्तस्य च धर्माणां
निरूपणमष्टादशेऽध्याये ॥ १८ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे भक्त्युपयोगिविषयवैतृष्यस्यान्यत्र
श्रद्धानिवृत्तिपूर्वकं भगवति श्रद्धायाश्च हेतुभूतयोर्वथोक्तयमादि-
साधनज्ञानाचरणसिद्धयोर्ज्ञानविज्ञानयोर्भीष्मोक्तप्रकारेण कथ-
नाद् भक्तिपरम्पराकारणनिरूपणं 'श्रद्धामृते' त्यादिना च
भक्तिसाक्षात्कारणनिरूपणं चैकोनविंशेऽध्याये ॥ १९ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे भक्तिहेतुज्ञानचिह्नस्य गुणदोषदृष्टि-
राहित्यस्य गुणस्य सन्देहनिवृत्तिपूर्वकं गुणत्वदाढ्याथं कर्मज्ञान-
भक्तिमार्गाधिकारिषु कर्मज्ञानभक्तिमार्गाणामेव गुणदोषदृष्टि-
निवर्तकत्वेन गुणत्वकथनान् मार्गत्रयविरोधपरिहारनिरूपणं
विंशेऽध्याये ॥ २० ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे यथोक्तमार्गत्रयोपायानां यथावगत-
धर्मेऽशक्तस्य तत्र श्रद्धावतोतिजघन्याधिकारिणः शूनैस्त्याग-
रूपानुकल्पाथं शुद्धिनिर्णयनिरूपणं वेद्रे गुणदोषकथनमनुकल्पाथं
न तु वस्तुमेदयोधनार्थमिति ज्ञापयितुं वेदनिर्णयनिरूपणं
चैकविंशेऽध्याये ॥ २१ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे तत्त्वाष्टाविंशतिसङ्ख्याया निवृत्त्यर्थक-
व्यवहारोपयोगित्वेन सार्थकत्वादभेदपर्यवसाने प्रकृतिपुरुषयो-
रपि विश्लिष्टशक्तिग्रहणः सकाशाद् जातयोः परस्परमत्यन्त-
विलक्षणयोरपि वीजैक्येनाभेदपर्यवसानेपि स्वात्मज्ञानमात्रपर्यव-
सितानां भगवतः परावृत्तबुद्धीनां मायया त्रिविधभानसम्भवेन
भेदबुद्धयनुवृत्त्या मनोदोषेणापराधसम्बन्धे निर्मोक्षादपराधा-
भावायातिक्रमसहनरूपलक्षणसहितमनोदण्डकर्तव्यतानिरूपणं
द्वाविंशेऽध्याये ॥ २२ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे साधनमाचरतोपि जीवस्य पूर्ववास-
नया दुःसप्राप्तौ भगवति दोषारोपेऽपराधसम्भवाद् तन्निवृत्त्यर्थ-
मतिनिर्विण्णाभिभूतस्य स्वकर्मावश्यं भोक्तव्यमेवेत्येव भावना-
रूपस्य मनोदण्डसाधनस्य “ नायं जनो म ” इत्यादिनोक्तस्य
सर्वसाधनपर्यवसानरूपस्य सुखदुःखाभावहेतोर्मनःपरित्यागस्य
च निरूपणं त्रयोविंशेऽध्याये ॥ २३ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे मनःपरित्यागे साधनान्तरापेक्षा-
भावेपि मनःसाधकत्ववाञ्छायां सर्वथाधार्यज्ञापकत्वेन मोहा-
भावहेतोः शुद्धसाङ्ख्यस्य निरूपणं चतुर्विंशेऽध्याये ॥ २४ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे साङ्ख्योक्तज्ञानस्यापरोक्षतादशाया-
मेव सर्वथा मोहनिवर्तकत्वेन परोक्षतादशायां गुणानां प्रचल-
त्वेन तैर्मोहसम्भवे तन्निवारणार्थं गुणानां गुणकार्यस्य चाष्टा-
विंशतितत्त्वमात्रत्वनिवारणाय निर्गुणानां पदार्थानां च स्वरूप-
निरूपणपूर्वकं गुणजयप्रकारनिरूपणं पञ्चविंशेऽध्याये ॥ २५ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे निर्जितगुणजयस्य मोहरहितस्यापि सङ्गदोषेण नाशसम्भवे स्वात्मना प्रबुद्धपुल्लवः प्रोक्तरीत्या सङ्ग-
त्यागेन सत्सङ्गेन च पुनर्गतिलाभनिरूपणं षड्विंशेऽध्याये ॥ २६ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे सङ्गान् नष्टस्यापि जातिस्मरणस्य
स्वत एव पूर्वसिद्धज्ञानोदयात् सङ्गत्यागमात्रेण गतिलाभ-
सम्भवेपि जातिस्मरणरहितस्य सङ्गान् नष्टस्य जातिस्मरत्त्वार्थं
वेदतन्त्रमिश्रप्रकारेण हरिपूजानिरूपणं सप्तविंशेऽध्याये ॥ २७ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे जातिस्मरस्य सर्वसाधनपूर्वकं सोप-
पत्तिकज्ञाननिरूपणमष्टाविंशेऽध्याये ॥ २८ ॥

भक्त्या सायुज्यप्रकरणे पूर्वोक्तसाधनेष्वशक्तस्य फलप्रेप्सोः
सर्वमिधितसुगमप्रकारनिरूपणं ऊनत्रिंशेऽध्याये ॥ २९ ॥

इच्छया ब्रह्ममुक्तिप्रकरणे ममतास्पदयादवादिनाशकथनेन
ममतात्यागाभिनयनिरूपणं त्रिंशेऽध्याये ॥ ३० ॥

इच्छया ब्रह्ममुक्तिप्रकरणेऽहन्तास्पदतनुत्यागकथनेनाहन्ता-
त्यागाभिनयनिरूपणमेकत्रिंशेऽध्याये ॥ ३१ ॥

इतिमुक्तिनिरूपणे एकादशस्कन्धः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशस्कन्धः । ह्याश्रयप्रकरणे शूद्रपर्यवसानेन लोक-
नाशनिरूपणं प्रथमेऽध्याये ॥ १ ॥

ह्याश्रयप्रकरणे अधर्मसम्पूर्त्या धर्मनाशनिरूपणं द्वितीयेऽ-
ध्याये ॥ २ ॥

ह्याश्रयप्रकरणे लोकधर्मयोर्नाशे कल्केः सर्वसाधारणाश्रय-
त्वेपि जीवोपरि दयायां बहुकालविलम्बसहिष्णुत्वात् ततः
पूर्वमपि दयाविलम्बकारणगर्वदोषस्य कीर्तनेन निवृत्त्या पूजा-

दिना रूपात्मकस्य श्रवणकीर्तनैर्नामात्मकस्य प्रसन्नस्य स्वात्म-
प्रदर्शकस्य हरेः पूर्णाश्रयत्वनिरूपणं तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥

जगदाश्रयप्रकरणे प्रपञ्चस्य चतुर्विधप्रलयकथनात् तत्कर्तृत्वेन
क्रियाशक्तिविशिष्टप्रलयावशेषरूपान्तराश्रयनिरूपणं चतुर्थेऽध्याये
॥ ४ ॥

जगदाश्रयप्रकरणे पुराणोक्तं भगवन्तं स्मारयित्वा मृत्युभय-
निवारणार्थं जन्ममरणादिरहितात्मस्वरूपमुक्त्वा जन्ममरणादे-
र्देहपर्यवसायित्वं संसारस्याऽधस्तुत्वं आगन्तुकत्वं च बोधयित्वा
आन्तरस्य जीवस्य ब्रह्मत्वचिन्तनेन ब्रह्मण्याधाने सर्वत्र
भेदरहितब्रह्ममानकथनाच्च ज्ञानशक्तिविशिष्टान्तराश्रयनिरूपणं
पञ्चमेऽध्याये ॥ ५ ॥

आध्यात्मिकादित्रितयविदाश्रयप्रकरणे प्रवृत्तिनिवृत्तिभेदमित्र-
वेदादिमिरेव यथार्थत्रितयज्ञानसम्भवाद् राजवृत्तान्तेन राज्ञो ब्रह्म-
भार्यं ततः पदनिरूपणेन फलं ततः साधननिरूपणेन स्वस्य वक्तुः
सूतस्य श्रवणाधिकारं च पूर्वोत्तराश्रयाङ्गत्वेन मध्ये बोधयित्वा
त्रितयज्ञापकप्रवृत्त्युपयोगिसफलप्रयानिरूपणं षष्ठेऽध्याये ॥ ६ ॥

आध्यात्मिकादित्रितयविदाश्रयप्रकरणे त्रितयज्ञापकनिवृ-
त्त्युपयोगिफलयुक्ताथर्वपुराणादिनिरूपणं सप्तमेऽध्याये ॥ ७ ॥

अत्र प्रकरणे वेदादिभिर्विदितयथार्थत्रितयस्वरूपः साधनै-
र्जातसाक्षात्कारः फलत्वेन श्रवणादिकर्ता शुकादितुल्यो जीवो-
प्यन्येषामतादृशानामाश्रय इति फलति ॥ ७ ॥

सर्वान्तराश्रयप्रकरणे त्रिविधभक्तेस्तत्प्रापकत्वान् मार्कण्डेये
क्रमेण त्रिविधभक्त्युद्भवात् तपोविशङ्कितेन्द्रप्रेषितकामादिगणै-

रप्रतिधाततपोबोधकभगवद्वाक्यकरणेन निष्ठाबोधनाद् भगवदाग-
मनतस्तुतिभ्यां निष्ठाफलबोधनाच् च अत्यन्तं निष्ठापन्नोपासना-
रूपकर्ममार्गीयत्वेन भौतिकभक्तिनिरूपणमष्टमेऽध्याये ॥ ८ ॥

सर्वान्तराश्रयप्रकरणे धरानुभूतमाधायास्त्रिगुणात्मकत्वेन
गुणद्वयपर्याये क्लिष्टस्य तृतीयपर्याये सत्त्वगुणेनाचिन्त्यानन्तशक्ति-
भगवद्दर्शनेपि तस्मिन् प्रवेशनिर्गमाभ्यां सुखदुःखोत्तया सत्त्व-
गुणस्यापि जाग्रत्स्वप्नवत् पर्यायेण ज्ञानाज्ञानजनकत्वेन दुःख-
पर्यवसानबोधनात् पुनरतिक्लिष्टस्य भगवदपाङ्गनिरीक्षितस्य
क्लेशहेतुसर्वपरित्यागेन भगवत्परिष्वङ्गार्थमभिगमने भगवतो
हृदि प्रवेशे मायातिरोधानकथनादत्यन्तनिष्ठापन्नक्लेशेन भगव-
न्मार्गीयत्वात्मानमार्गीयत्वेनाध्यात्मिकभक्तिनिरूपणं नवमेऽ-
ध्याये ॥ ९ ॥

सर्वान्तराश्रयप्रकरणे भक्तस्य भक्तिमार्गीपदेशेन भक्तिदाने-
धिकृतस्य महादेवस्य प्रसादेन मार्कण्डेये भक्तत्वसर्वज्ञत्वसुस्थ-
त्वकथनान् माहात्म्यज्ञानपूर्वकं भगवच्छरणागमनं सर्वापेक्षा-
राहित्यं भक्तमाहात्म्यपूर्वकं तेषु भक्तिः, एकान्तभक्त्या पर्यटन-
मित्येवंरूपभक्तिमार्गानुसारेणात्यन्तभक्तिनिष्ठाकथनाच् चाधि-
दैविकभक्तिनिरूपणं दशमेऽध्याये ॥ १० ॥

अत्र प्रकरणे त्रितयभक्त्यतिरिक्ताया आश्रयरूपायाः स्वतन्त्र-
भक्तेर्विषयस्य सर्वसाधनानुकूलस्य भगवत आश्रयत्वं कलति ।

परमाश्रयप्रकरणे . सूर्योपाधिककालसापेक्षपुरुषाराधनपूर्वकं
श्रीभोगवतवाक्येन . कथायोगरूपाधिदैविकभगवतनिरूपण-
मेकादशेऽध्याये ॥ ११ ॥

परमाश्रयप्रकरणे श्रीभागवतवाक्येन केवलकथारूपाध्यात्मिकभागवतनिरूपणं द्वादशेऽध्याये ॥ १२ ॥

परमाश्रयप्रकरणे फलेषुं प्रति पुराणत्वादिरूपेण केवलकथायोगरूपाधिभौतिकभागवतनिरूपणं त्रयोदशेऽध्याये ॥ १३ ॥

अत्र प्रकरणे तुरीयरूपस्य सर्ववेदान्तसारत्वेन ज्ञातरि परमानन्दजनकस्य स्वान्तःस्थितसर्वत्वेन स्वयं फलिष्यतो 'वर्हापीठे' त्यत्र 'गीतकीर्ति' पदेन तद्विमर्शश्लोकेन च विवृतप्रकारस्य श्रीभागवतस्थाश्रयत्वमिति फलति, मम त्वन्यदपि प्रतिभाति, द्विधा हि भक्तेषु भगवतः फलदानेच्छा, लोकवेदनाशोपि, सर्वसाधननैरपेक्ष्येण केवलकृपयैव महत्सङ्गद्वारेणेत्येकः प्रकारः, स्वयं साधनानुकूलो भूत्वा साधनक्रमेणेति द्वितीयः प्रकारः, तत्र येषु प्रथमप्रकारस्तेषु तु प्रथमप्रकरणरीत्या लोकवेदनाशोपि सर्वसाधनाभावेपि केवलमहत्सङ्गेन तत्कृपाद्वारेण च प्रथमं पूर्णो हरिविंहिः प्रकटो भूत्वा फलरूपपूजादिना रूपेण फलरूपश्रवणकीर्तनैर्नाम्ना चान्तः प्रविश्य सर्वान् दोषान् निवार्य पूर्णाश्रयो हरिर्भवति, येषु तु द्वितीयः प्रकारस्तेषु तु विलोमरीत्याग्रिमप्रकरणचतुष्टयोक्तप्रकोरण, तत्र पूर्वं ज्ञानाभावसाधनराहित्यदशयाः पञ्चमप्रकरणोक्तं भौतिकं पुराणत्वादिरूपं भागवतं श्रवणेनाश्रयः, ततः किञ्चिदधिकारोत्कर्षं समाध्यनुभूतं व्यासोक्तं भागवतं श्रवणेनाश्रयः, ततोऽप्यधिकारोत्कर्षं तन्त्रोक्तपुरुषाराधनपूर्वकं व्यासोक्तमाश्रयः, तेन च चतुर्थप्रकरणोक्ता त्रिविधा भक्तिः क्रमेण जायते, तथा च द्वितीयप्रकर-

णोक्तवेदायर्थानुभवे आध्यात्मिकादित्रिविधा, भगवत्स्वरूपानु-
भवे च भक्तत्वं तेन च द्वितीयप्रकरणोक्तान्तर्यामिरूपजीवाश्रय-
प्रलयावशेषजगदाश्रयरूपस्य हृदि प्राकट्यं, ततोपि परमानुग्रहे
प्रथमप्रकरणोक्तस्य लोकवेदातीतस्य सर्वनिरपेक्षस्य हरेरन्तर्बहिश्च
प्राकट्ये फलरूपश्रवणादिकरणं फलरूपविध्यनपेक्षपूजादिरूपं
सेवनं च परमाश्रय इति द्वादशस्कन्धोक्तानां पञ्चानां प्रकरणा-
नामाश्रयनिरूपकत्वेन सङ्गतिरिति ॥

श्रीकृष्णः सततं वीक्ष्य निजनिःसाधनस्थितिम् ।

निःसाधनफलात्मत्वात् स्ववासं गोकुलेऽकरोत् ॥ १ ॥

नमामि श्रीमदाचार्योन् यत्कृपालेगतो जनः ।

क्षुद्रोपि श्रीकृष्णवासं गोकुलरायमाप्नुयात् ॥ २ ॥

श्रीभागवततत्त्वानां प्रदीपस्यापि यं कृता ।

टीकाघरणभङ्गाख्या गोस्वामिपुरुषोत्तमैः ॥ ३ ॥

तां विलोक्य विचार्योपि यथामति मयास्तिलाः ।

अध्यायार्था विलिखिताः स्वमनस्तोपहेतवे ॥ ४ ॥

तथापि बुद्धिदोषेण यदयुक्तं विचारितं ।

तत् छोधनीयं विद्वद्भिः श्रीवल्लभपदाश्रयैः ॥ ५ ॥

‘ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ’ इति वचनादसरचणोपरि
कामानुजो न कार्यः शोधनसमये ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

॥ શ્રીગોપીજનવલ્લભાય નમઃ ॥

॥ શ્રીમદાચાર્યચરણકમલેભ્યો નમઃ ॥

શ્રીભાગવતાર્થ-નિબંધાનુસારી

શ્રીગોકુલરાયકૃત અધ્યાયાર્થ

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥ શ્રીભાગવતાર્થ નિબંધને અનુસારી પ્રથમાદિ સ્કન્ધ (પ્રથમસ્કન્ધથી દ્વાદશસ્કન્ધ સુધીના) ના અધ્યાયાર્થો-પ્રત્યેક અધ્યાયનું તાર્પર્ય-લખાય છે.

પ્રથમસ્કન્ધમાં:-

હીનાધિકાર પ્રકરણમાં ૧ પ્રશ્નનિરૂપણના નિમિત્તે શ્રીતા નિશાસુ છે અને વક્તા સમપ્રદાય-પદ્ધતિ-મુજબ સન્મુખ હોવાથી, જાતે શ્રીમદ્ભાગવત સાંભળેલો-અધીત-છે, એમ પ્રથમાધ્યાયમાં નિરૂપણ કયું છે ૧.

હીનાધિકાર પ્રકરણમાં કર્મ-જ્ઞાનના પ્રશ્નના ઉત્તરવડે અને ભગવદ્વતારનું મયોજન તથા હીલાના પ્રશ્નના ઉત્તરવડે, એમ જણાવ્યું છે કે શ્રીતામાં માત્સર્ય નથી અને વક્તા પણ અતુર છે. એ બીજા અધ્યાયનો અર્થ છે. ૨.

હીનાધિકાર પ્રકરણમાં રૂપાત્મક ભગવદ્વતારોનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી શ્રીતા ધ્રુવણમાં આદરવાવાળો છે અને વક્તાને ગુણજ્ઞાન-રહસ્યજ્ઞાન-છે એમ ત્રીજા અધ્યાયમાં નિરૂપણ કયું છે. ૩.

(૨) મધ્યમાધિકારી પ્રકરણમાં-૧ પ્રેરણામાં નિમિત્ત બને એવા પ્રસંગનું નિરૂપણ કરી વ્યાસણમાં, પ્રભુના મનમાં વિચારાયલું એવું લગવદીયપણું વિધમાન છે, એમ ચતુર્થ અધ્યાયમાં નિરૂપણ કર્યું છે. ૪.

૨. મધ્યમાધિકાર પ્રકરણમાં, ઉત્તરનું અને કૃતિનું નિરૂપણ હોવાથી વ્યાસણ અને નારદણમાં સાધનરૂપ એવા પ્રભુના શ્રીઅંગવડે સમ્પાદિત લગવદીયત્વ છે, એમ નિરૂપણ પાંચમાં અધ્યાયમાં છે. ૫.

૩. મધ્યમાધિકાર પ્રકરણમાં નારદણનું ફળ નિરૂપણ કરવામાં, નારદણમાં લગવદ્વાચિક લગવદીયત્વ છે, એવું નિરૂપણ ષષ્ઠાધ્યાયમાં છે. ૬.

(૩) ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં અર્જુન ઉપર, પરતઃ દુઃખ નિવારણ કરેલું હોવાથી, પ્રભુની પરમકૃપા છે; એમ નિરૂપણ કરી અધિકારી એવા પરીક્ષિતમાં પુરુષપરમ્પરાથી થયેલા દોષને અભાવ સાતમાં અધ્યાયમાં નિરૂપ્યો છે. ૭.

૨. ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં કુન્તીજીએ કરેલી સ્તુતિનું નિરૂપણ હોવાથી કુન્તીનેવિષે બ્રહ્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખની નિવૃત્તિથી પ્રભુની પરમકૃપાનું નિરૂપણ કરીને શ્રીપરમ્પરાથી થયેલા દોષના અભાવનું નિરૂપણ અષ્ટમાધ્યાયમાં આવે છે. ૮.

૩ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં લીંગે કરેલા ઉપદેશથી જીવના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખની નિવૃત્તિ યુધિષ્ઠિરમાં જણાવી, તેથી, પ્રભુની પરમ કૃપા જણાવી, ચોષ્ઠ અંતની શુદ્ધિનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં છે. ૯.

૪ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, સમ્બન્ધી એવા બીમાદિકની ભગવત્પરતાપૂર્વક-અધ્યાયના આરંભમાંજ સામાન્યરીતે સુખ-પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી, પ્રભુની પરમ કૃપાના નિરૂપણવડે સાંસર્ગિક દોષનો અભાવ દશમા અધ્યાયમાં નિરૂપ્યો છે. ૧૦.

૫ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, પ્રભુનું કાર્ય સમાપ્ત થવાથી સુખમાં સ્થિતિ થઈ અને તેથીજ પાણ્ડવોનેવિષે પણ પ્રભુના સુખેજ સુખસ્થિતિ હોવાથી આગન્તુક દોષના અભાવનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૧.

૬ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, પ્રભુએ જેનું રક્ષણ કરેલું છે એવી પુત્રસમ્પત્તિ (પુત્રરૂપી સમ્પત્તિ) થી પાણ્ડવોનેવિષે વિશેષે કરીને સુખપ્રાપ્તિ થયેલી હોવાથી અધિકારી એવા પરીક્ષિત ઉપર સ્વતાઃ અને કાલતાઃ પ્રભુકૃપાનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૨.

૭ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, ધૃતરાષ્ટ્રની મુક્તિથી બીજા મુક્તિનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧૩.

૮ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, બીજામુક્તિના કાર્યરૂપે પાણ્ડવોના નિર્ગમનમાં કારણરૂપે રહેલું જે વૈરાગ્ય તેનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં છે. ૧૪.

૯ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, વૈરાગ્ય અને નિર્ગમનના ફલરૂપે પાણ્ડવોની મુક્તિનું નિરૂપણ અને અધિકારીને પૂર્વજન્મકૃત પ્રતિજ્ઞાનો અભાવ થવા માટે તેની મુક્તિનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૫.

૧૦ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, પરીક્ષિતના રાજ્યનિરૂપણમાં સર્વ પૃથ્વીના જયવડે લૌકિકસામર્થ્યનું નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૬.

૧૧ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, પરીક્ષિતના રાજ્યનિરૂપણમાં પૃથ્વી અને ધર્મને માટે કલિનેા નિગ્રહ કથન કરેલો છે। વાથી અલૌકિક સામર્થ્યનું નિરૂપણ અને લૌકિક અલૌકિક સામર્થ્ય-વટે કાલપ્રતિબંધની નિવૃત્તિ સત્તરમા અધ્યાયમાં નિરૂપી છે. ૧૭.

૧૨ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, લ્યાગનું નિરૂપણ કરતાં લ્યાગનું કારણ જે વૈરાગ્ય તેનાય કારણરૂપે રહેલો શાપ છે, તેનું નિરૂપણ કરીને ધર્મની ઉન્નતિનું નિરૂપણ અઠારમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે ૧૮.

૧૩ ઉત્તમાધિકાર પ્રકરણમાં, લ્યાગના નિરૂપણમાં લ્યાગ અને સત્સંગની સમ્પત્તિ થતાં પ્રશ્નસુધીના અધિકારનું નિરૂપણ એાગણીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૯.

અધિકાર નિરૂપણાત્મક પ્રથમસ્કન્ધ સમાપ્ત.

દ્વિતીયસ્કન્ધમાં

(૧) તત્ત્વધ્યાન પ્રકરણમાં:-

૧ સ્થૂલામાન નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં છે.

૨ તત્ત્વધ્યાન પ્રકરણમાં સૂક્ષ્મધ્યાન નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં છે. ૨.

(૨) દૃઢપ્રસાદ પ્રકરણમાં,

૧ શ્રોતાની શ્રદ્ધાનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં છે.

૨ દૃઢપ્રસાદપ્રકરણમાં વક્તાની શ્રદ્ધાનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં છે. ૪.

(૩) ઉત્પત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં,

૧ ચૌદલોકની રચનાને માટે બ્રહ્માણ્ડના કારણરૂપ
એવા અનિત્ય 'મહાદાદિની ઉત્પત્તિનું' નિરૂપણ
પાંચમા અધ્યાયમાં છે. ૫.

૨ ઉત્પત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં પરિચિછન્ન (લુપ્ત
પડેલા જીવો) નો બ્રહ્માણ્ડમાં તે તે રથાને મમા-
ગમ, અને પુરુષસૂક્ષ્મના અર્થનું કથન કરેલું
હોવાથી, જીવોનું સર્વ ફલને આધી આપે એવું
ભગવદ્ભજનનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં થયું છે. ૬.

૩ ઉત્પત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં, મૂલભક્તિથી ભજ-
નની સિદ્ધિને માટે નિત્ય અને અપરિચિછન્ન એવા
મણુનું પ્રાકૃત્યનિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં છે. ૭.

(૪) ઉપપત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં,

૧ ઉપર જણાવેલા અર્થમાં અનુપપત્તિ (અયોગ્યતા
કે અપ્રામાણ્ય) ની શંકાનું નિરૂપણ આઠમા
અધ્યાયમાં છે. ૮.

૨ ઉપપત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં, જીવ અને બ્રહ્માના
દેહસમ્બન્ધમાં ઉત્પન્ન થયેલી શંકાનો પરિહાર
કર્યો, તેથી, ઉત્તરનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં
છે. ૯.

૩ ઉપપત્તિથી વિમર્શ પ્રકરણમાં, શંકા અને ઉત્તર-
વટે મિદ્ધ થયેલા ફલરૂપ એવા શ્રીમદ્ભાગવતના
શ્રવણની દર્શન્યતાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ દશમા
અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

શ્રવણાંગ નિરૂપણ દ્વિતીય સ્કન્ધ સમાપ્ત.

તૃતીયસ્કન્ધમાં

(૧) અધિકાર પ્રકરણમાં,

૧ પ્રતિબન્ધનિવૃત્તિ પૂર્વકે તીર્થસેવાથી બાહ્યશુદ્ધિ નિરૂપણ અને સત્સંગમાં પ્રીતિથી લગવાનું સમ્બન્ધી ત્રણ પ્રશ્નોનું નિરૂપણ પહેલા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧.

૨ અધિકાર પ્રકરણમાં, લગવત્કથાનું શ્રવણ કરવાથી આર્થિક (અર્થથી પ્રાપ્ત એવું) લગવન્માહાત્મ્ય જ્ઞાન થતાં આશ્ચર્ય-તર શુદ્ધિ થાય છે, એમ નિરૂપણ બીજા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨.

૩ અધિકાર પ્રકરણમાં, કેવલ ચરિત્રનું શ્રવણ કરવાથી આન્તર જ્ઞાનરૂપે લગવદ્શુભનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, એમ ત્રીજા અધ્યાયમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૩.

૪ અધિકાર પ્રકરણમાં, પ્રભુના પ્રયાણ સમયે વિદ્યમાન હતા એવા અધિકારી ઉદ્ધવજી અને અવિદ્યમાન હતા એવા વિદુરજી એ બંનેની ઉપર પ્રભુની કૃપાનું નિરૂપણ તથા વિદુરજી અને મૈત્રેયના સમાગમનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં છે. ૪.

(૨) બન્ધસૃષ્ટિના અન્તર્ગત પ્રકરણના,

શુભાતીત સૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ બ્રહ્માવડના કારણરૂપે મહાદાદિતરવોની ઉત્પત્તિ અને સ્તુતિનું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યાયમાં છે. ૫.

૨ ખન્ધસૃષ્ટિ પ્રકરણના અન્તર્ગત ગુણાતીત સૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, તત્ત્વોના કાર્યરૂપે બ્રહ્માણ્ડ શરીરની ઉત્પત્તિ અને વર્ણવિનાનાં કર્મનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં છે. ૬.

(ખ) સગુણસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ શંકા અને ઉત્તરનું નિરૂપણ કરી પ્રભુ અને સૃષ્ટિમાં મતાન્તર ભાષાથી ગુણપ્રવેશનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭.

૨ સગુણસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, સગુણ બ્રહ્મથી, જગત્ના કારણરૂપે હૃદયમાં થયેલા ભગવદર્શનથી ચતુર્થ અથવા બ્રહ્માજીની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૮.

૩ સગુણસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, અવરય ઉત્પન્ન થનારા જગત્ની ઉત્પત્તિજ છે ક્ષલ જેનું એવી બ્રહ્માજીએ કરેલી રત્નુત્તિનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં છે. ૯.

(ગ) કાલસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ દશવિધ સર્ગરૂપી કાર્યથી કાલ-જન્મનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

૨ કાલસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, પરમાણુથી આરંભીને દ્વિપરાર્ધ સુધીની કાલોપાધિને લીધે કાલજન્મનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૧.

(ઘ) જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ લોકાતીત લૌકિકથી મુક્ત એવા જીવની સંધિનું નિરૂપણ અને તેના અંગરૂપે નામસંધિનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૨.

- ૨ જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, સર્વ તરવોના આધારરૂપે રહેલી ભૂમિના ઉદ્ધાર માટે વરાહ કલ્પનું કથન કરેલું હોવાથી મુક્તજીવની ઉત્પત્તિમાં સંક્ષેપથી ઉપપત્તિ (પ્રમાણ)નું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૩.

આગળના ૩ અધ્યાયોવડે વિસ્તારથી ઉપપત્તિ (પ્રમાણ)નું કથન અને જન્મમરણાત્મક સંસારનું ચે કથન.

- ૩ જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, મુક્તજીવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉપપત્તિ (પ્રમાણ)નું કથન કરવા- માટેની પ્રસ્તાવનામાં, સંધ્યાકાળે કામવડે આસુ- રળીજની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યા-યમાં છે. ૧૪.

- ૪ જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, મુક્તજીવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉત્પત્તિના કથનના પ્રસ્તાવમાં બ્રહ્મ-શાપથી વૈકુણ્ઠમાં રહેલા-જયવિજય-નો, આસુર-ળીજમાં સમાગમ થયો તેનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૫.

- ૫ જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, મુક્તજીવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉપપત્તિનું કથન કરતાં ભગવદ્દાક્ષવડે બ્રાહ્મણનું સાન્ત્વન અને જયવિજયના પાતનથી ભગવદ્વિભૂતિના આવેશનું નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

- ૬ જીવસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં, મુક્તજીવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉપપત્તિનું વર્ણન કરતાં અતિશયથી ઉત્કર્ષ કથનવડે નાથળીજ નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યાયમાં છે. ૧૭.

૭ જીવમૃદ્ધિ પ્રકરણમાં, મુક્તલવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉપપત્તિનું કથન કરતાં દેત્યનું ભગવાનની માથે થયેલા યુદ્ધનું કથન કરેલું હોવાથી વિનયતાનું નિરૂપણ અદારમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૮.

૮ જીવમૃદ્ધિ પ્રકરણમાં, મુક્તલવોની ઉત્પત્તિમાં વિસ્તારથી ઉપપત્તિનું કથન કરવાના પ્રસ્તાવમાં દેત્યના વિનાશનું નિરૂપણ ઓગણીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૯.

ઇતિ અન્ધમૃદ્ધિ પ્રકરણ.

(૩) ભોક્ષમૃદ્ધિ પ્રકરણમાં,

૧ નવલેદથી ભિન્ન ત્રૈશુપય-નિર્ગુણાવસ્થા સ્વરૂપજ્ઞાન-ભગવન્નિવૃત્તનામક સ્વભાવદ્વયનું નિરૂપણ કરીને ભોક્ષાપપત્તિનું નિરૂપણ વીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૦

ભોક્ષમૃદ્ધિ પ્રકરણના

(ક) અન્તર્ગત તત્ત્વમુક્તિ પ્રકરણમાં,

૧ લોગાદિયુક્ત મુક્તિનું કથન કરતાં કર્દમ અને મનુની ધર્મસિદ્ધિનું નિરૂપણ એકવીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૧

૨ તત્ત્વમુક્તિ પ્રકરણમાં, લોગાદિ સંયુક્તમુક્તિકથનના પ્રસ્તાવમાં ઐહિક-આમુખિક ઉત્કર્ષયુક્ત મનુની કન્યાના લાભથી કર્દમને અર્ધસિદ્ધિ થઈ તેનું નિરૂપણ બીજીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૨.

૩ તત્ત્વમુક્તિ પ્રકરણમાં, લોગાદિસંયુત મુક્તિકથનના પ્રસ્તાવમાં કર્દમને કાર્મસદ્ધનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૩.

૪ તત્ત્વમુક્તિ પ્રકરણમાં, લોગાદિ સંયુત મુક્તિકથનના પ્રસ્તાવમાં કર્દમને સાંખ્યના ફલરૂપે મોક્ષનું નિરૂપણ ચોવીશમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૨૪.

(ખ) ૧ મોક્ષમુદ્ધિ પ્રકરણમાં કાલની મુક્તિલીલારૂપ મુખ્ય ભક્તિનું નિરૂપણ પચીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૫.

(ગ) ગુણાતીત મુક્તિ પ્રકરણમાં,

૧ સાંખ્યવડે ઉત્પત્તિ અને ઉપપત્તિથી, આત્મા સર્વથી જુદો છે, એમ નિરૂપણ છવીશમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૨૬.

(ઘ) મોક્ષમુદ્ધિ પ્રકરણના

અન્તર્ગત ગુણાતીત મુક્તિલીલાના પ્રકરણમાં,
૧ સાંખ્યવડે જ્ઞાન, તેનું સાધન અને પ્રમાણનું નિરૂપણ સત્તાવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૭.

(ઙ) મોક્ષમુદ્ધિ પ્રકરણમાં

અન્તર્ગત સગુણમુક્તિલીલારૂપે

૧ સાધન સહિત અષ્ટાંગયોગનું નિરૂપણ અઠ્ઠાવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૮.

(ચ) મોક્ષમુદ્ધિના અન્તર્ગત

૧ જીવમુક્તિ પ્રકરણમાં, સર્વ સાધનરૂપ ચતુર્વિધ ભક્તિ અને વેરાગ્યનું કારણ જે લાય તેનું કારણ

એવા કેલતું માહાત્મ્ય નિરૂપણ ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૯.

૨ જીવમુક્તિ પ્રકરણમાં, લયહેતુક વૈરાગ્ય યોગક સૂત્રપદે દોષતુ નિરૂપણ ત્રીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩૦.

૩ જીવમુક્તિ પ્રકરણમાં, લયહેતુક વૈરાગ્ય યોગક જન્મવડે દોષનિરૂપણ એકત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૧

(૪) મોક્ષસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ સર્ગતું (સૃષ્ટિતું) અંગ એવા સર્વનિર્ધારતું નિરૂપણ બત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૨.

(૫) મોક્ષસૃષ્ટિ પ્રકરણમાં,

૧ સર્ગફલયોગક યોગફલાત્મક દેવહૂતિના મોક્ષતું નિરૂપણ તેત્રીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩૩.

ઇતિ મોક્ષસૃષ્ટિ પ્રકરણ.

ઇતિ સર્ગ નિરૂપણમાં તૃતીય સ્કન્ધ સમાપ્ત.

ચતુર્થસ્કન્ધમાં.

(૧) ધર્મપ્રકરણમાં,

૧ સતીના મગ્ન-ધરૂપે અનર્થના પ્રસંગતું નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં છે. ૧.

૨ ધર્મપ્રકરણમાં, પ્રસંગના કાર્યરૂપે બનેલ શાપના, કથારૂપ અનર્થના, હેતુનું નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં છે. ૨.

૩ ધર્મપ્રકરણમાં, દેવને સ્થિર કરવા પણું અને તેથી અનર્થની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩.

૪ ધર્મપ્રકરણમાં, સતીના મરણરૂપ દેવને અવાન્તર બ્યાપાર ચોથા અધ્યાયમાં છે. ૪.

૫ ધર્મપ્રકરણમાં, અનર્થના ફલરૂપે યજ્ઞને નાશ પાંચમા અધ્યાયમાં નિરૂપ્યો છે. ૫.

૬ ધર્મપ્રકરણમાં, રુદ્રનો ભાગ કલ્પીને રુદ્રની પ્રાર્થનારૂપે યજ્ઞની સિદ્ધિના પૂર્વાંગનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬.

૭ ધર્મપ્રકરણમાં, પ્રભુરૂપે પ્રકટેલા એવા વિષ્ણુની સ્તુતિ કરેલી હોવાથી ભગવાનવડેજ યજ્ઞની સિદ્ધિ પામ છે એમ નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭.

(૨) અર્થ પ્રકરણમાં,

૧ ધ્રુવના અત્યન્ત ઉચ્ચતપ-ભગવત્પરિચર્યાદિસાધનનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮.

૨ અર્થપ્રકરણમાં, ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ અને વરદાનાદિક સાધ્યનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૯.

૩ અર્થપ્રકરણમાં, કોપનો આવેશ અને યુદ્ધ વગેરે રાજ્યહોષનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૦.

૪ અર્થપ્રકરણમાં, મનુના વાક્યોમાં દોષની હાનિનું નિરૂપણ અગ્યાદમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૧.

૫ અર્થપ્રકરણમાં, ધ્રુવને થયેલી ભગવત્પદની પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ બારમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૨.

(૩) કામપ્રકરણમાં,

૧ “સર્વના કામથી થયા” આ પ્રસ્તાવમાં રક્ષકના અભાવરૂપ કામના હેતુનું નિરૂપણ તેરમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૩.

૨ રક્ષકના અભાવરૂપ હેતુથી અધર્મસ્થાપન અને લોકોપદ્રવરૂપ કાર્યનું નિરૂપણ ચીઠમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૪.

૩ પૃથુના રાજ્યાભિષેક શુભનું નિરૂપણ પંદરમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૫.

૪ પૃથુમાં આવિષ્ઠ એવા ભગવદ્દશુભનું નિરૂપણ સોળમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

૫ કામપ્રકરણમાં સર્વના કામનો સાધક થયો આ પ્રસ્તાવમાં બાણના સંધાનથી ભૂમિને ત્રાસ, ભૂમિએ કરેલી સ્તુતિરૂપ સર્વકામના પૂરણ માટે ક્રિયાનું નિરૂપણ સત્તરમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૭.

૬ પૃથ્વીનું દોહન કરી સર્વકામપૂરણરૂપ ફલનું નિરૂપણ અઠારમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૮.

૭ સ્વકામસંપાદનના પ્રસ્તાવમાં સો અશ્વમેધ યજ્ઞથી થતી શુદ્ધિનું નિરૂપણ એગણીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૯.

૮ પૃથુપર લગવટ્ટયા થઈ તેનું નિરૂપણ વીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૨૦.

૯ યજ્ઞની રક્ષાના ઉપદેશરૂપી સ્વધર્મનું નિરૂપણ એકવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૧.

૧૦ પ્રસાદસહિત જ્ઞાનનું નિરૂપણ બાવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૨.

૧૧ યોગવડે વૈકુંઠનું ઉદ્ઘાટન કરવારૂપ મોક્ષનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૩.

(૪) મોક્ષપ્રકરણમાં,

૧ રુદ્રગીતવડે સ્તોત્રાત્મક સાયુજ્યનું સાધન ચોવીશમા અધ્યાયમાં નિરૂપ્યું. ૨૪.

૨ સાયુજ્યાન્તર્ગત બ્રહ્મભાવના પ્રકરણમાં જાગૃત અવસ્થાવડે સર્વ વસ્તુના વિવેકનું કથન કરી જીવને સંસાર માર્ગે જમનની સામગ્રીનું નિરૂપણ પચીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૫.

૩ સ્વભાવસ્થાવડે અને વસ્તુના વિવેકના કથનવડે જીવની સંસાર માર્ગે જમન સામગ્રીનું નિરૂપણ છવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૬.

૪ નાશ પામનાર મર્વ વસ્તુના કથનવડે જીવને સંસાર માર્ગે જમન કરવામાં સામગ્રીનું નિરૂપણ સત્તીવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૭.

૫ મુક્તિ માર્ગે જમન સામગ્રીનું નિરૂપણ અઠ્ઠાવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૮.

૬ સર્વ સદેહ વિના ક્ષણનું નિરૂપણ ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૬.

૭ પરમ મોક્ષરૂપ કૃષ્ણ સાયુજ્યનું કથન કરવામાં પ્રયેતાઓને ભગવત્કૃપાની પ્રાપ્તિ થઈ એવું નિરૂપણ ત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૦.

૮ પ્રયેતાઓને પરમ ક્ષણની પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ એકત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૧.

વિસર્ગ નિરૂપણમાં ચતુર્થ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

અથ પંચમસ્કન્ધ

(૧) કૃષ્ણવડે સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રકરણમાં,

૧ પ્રિયવ્રતના સ્વરૂપમાં સ્થાપનાર ઔશ્વંધ્ય-વીર્યનું નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં છે. ૧.

૨ આસીધના સ્વરૂપમાં સ્થાપન કરનાર શ્રીનું નિરૂપણ બીજા અધ્યાયમાં છે. ૨.

૩ નાલિના સ્વરૂપમાં સ્થાપનાર યશનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં આવ્યું છે. ૩.

૪ પ્રજાના સ્વરૂપમાં સ્થાપનાર ધર્મીરૂપ ઋષભાવતારનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં થયું છે. ૪.

૫ ઋષભના પુત્રોના સ્વરૂપમાં સ્થાપક જ્ઞાનનું નિરૂપણ પાંચમાં અધ્યાયમાં છે. ૫.

૬ યોગી વગેરે સર્વ લોકોના સ્વરૂપમાં સ્થાપનાર વૈરાગ્યનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં થયું છે. ૬.

(૨) યોગવડે રવરૂપરિચિતિ પ્રકરણમાં,

૧ ભરતનું પ્રજ્ઞપાલનાદિ ધર્મયોગનું સાધન એવી લક્ષિતનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું. ૭.

૨ પ્રારબ્ધને લીધે યોગને વિઘાત થાય તો, અન્ય સાધનોથી સમ્પન્ન હોવા છતાં પણ મુમુક્ષુ એવા ભરતના મનનું, ચ અલતાના પ્રવાહમાં પડેલાપણું અને હરિલક્ષિતનું જ્ઞાન આપવાપણું, એનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૮.

૩ મનની સ્થિરતા કરે અને ભગવદ્પ્રાપ્તિને યોગ્ય એવા શ્રાદ્ધણુ દેહમાં પણ, તેના પ્રતિબંધક-અધ્યાપન-વૃષલહસ્તમરણ ઇત્યાદિથી હરિલક્ષિત જોક્ષ આપનાર છે, એનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં છે. ૯.

૪ મર્યાદામાં કર્મોદિક સર્વ રીતે ભલિષ્ઠ છે, એમ જણાવવા, જ્ઞાનવાન્ એવા પણ ભરતને જન્માન્તર થયે એમ જણાવવા માટે રાજના જન્મમાં થયેલ જ્ઞાનના યોગક ઉપદેશના નિરૂપણના પ્રસંગમાં ગુરુને વિષે શિષ્યના પ્રકારે રહ્યુંમણના નમનરૂપ પ્રશ્નનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૦.

૫ પૂર્વ જન્મમાં થયેલ જ્ઞાનયોગક ઉપદેશના નિરૂપણના પ્રસંગે યોગને અનુસરી વિજ્ઞાન અને મનનો નિગ્રહ, એનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૧.

૬ પૂર્વ જન્મમાં થયેલ જ્ઞાનયોગક ઉપદેશના નિરૂપણના પ્રસંગે પ્રભુથી સુદા પદાર્થોમાં અવસ્તુતવનું

કથન કરી ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૨.

૭ પૂર્વ જન્મમાં થયેલ જ્ઞાનજોષક ઉપદેશના નિરૂપણના પ્રસંગે અધિકારીની પરીક્ષા કરે એવા પરોક્ષ કથનમાં પ્રભુથી અન્ય પદાર્થોના સુખદુઃખ દેવાપણાના કથનવડે વૈરાગ્યનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૩.

(૩) જ્ઞાનવડે સ્વરૂપ સ્થિતિ પ્રકરણમાં,

૧ જ્ઞાનમાર્ગીય પરોક્ષ કથનથી જોધન થયેલે હોવાથી પરીક્ષિતને વિષે ભક્તિમાર્ગીય ઉત્કર્ષનું નિરૂપણ સ્વરૂપક પરોક્ષ કથાના વ્યાખ્યાનરૂપી જ્ઞાનનું નિરૂપણ, ભરતના જે પૂર્વજન્મના સાર્થત્વનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૪.

(૪) યોગવડે સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રકરણમાં, ભરતવંશના ઉત્તમત્ત્વનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૫.

(૫) દેશવડે સ્થિતિના પ્રકરણમાં,

૧ ભૂમિના સ્થાનનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે ભૂમિનું પરિમાણ-માપ અને સ્વરૂપનું નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

૨ ખ ડોને વિષે ગંગાજલનો સમ્બન્ધ થવાથી આગનુક ધર્મથી થયેલા ઉત્કર્ષનું નિરૂપણ અને હરિપૂજાથી ઇલાવૃત્તના ઉત્કર્ષનું નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૭.

૩ હરિપૂજાવડે ભદ્રાશાદિ છ વર્ષો-ખ ડોના ઉત્કર્ષનું નિરૂપણ અઠારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૮.

૪ શુભમાર્ગથી હરિપૂજામાં ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી અને જે વર્ષમાં-ખંડોમાં હરિપૂજાથી વર્ષાતમાંથી નીકળેલી નદી આદિકના જળવડે કેમ્બૂમિત્રે સર્વને ઉપજીવ્ય હોવાથી દેવ અને દાનવ પણ સ્તુતિ કરતા હોવાથી ભરત ખંડનો પરમ ઉત્કર્ષ ઓગણીશમાં અધ્યાયમાં નિરૂપ્યો છે. ૧૯.

૫ પલ્લાદિ દ્વીપાદિના વિસ્તાર અને લક્ષણનું નિરૂપણ વીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૦.

૬ આકાશની મર્યાદાનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે સૂર્યની મર્યાદાનું નિરૂપણ એકવીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૧.

૭ આકાશની મર્યાદાનું નિરૂપણ ચાવીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૨.

૮ આકાશની મર્યાદાના નિરૂપણના પ્રસંગે શિશુમાર સંસ્થાનનું નિરૂપણ ત્રેવીશમાં અધ્યાયમાં આવે છે. ૨૩.

૯ નીચેની (પાતાલોની) મર્યાદાનું નિરૂપણ ચોવીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૪.

૧૦ પૃથ્વીની નીચેની મર્યાદાના નિરૂપણના પ્રસંગે નીચે રહેનારાઓના સુખનું કારણ એવા શેષનું નિરૂપણ પચીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૫.

૧૧ અપોમર્યાદા નિરૂપણના પ્રસંગે નિષિદ્ધ કર્મના ફલરૂપે નરકની મર્યાદાનું નિરૂપણ છવીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૬.

ધૃતિ સ્થાનનિરૂપણમાં પંચમ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

પૃષ્ઠરકન્ધ.

(૧) નામપ્રકરણમાં,

૧ સકેતવાળા નામના ઉચ્ચારણના માહાત્મ્યથી અભિમિલનું ચમદૂતાદિના મુખે વૃત્તાન્તશ્રવણ પ્રથમાધ્યાયમાં છે. ૧.

૨ વિષ્ણુદૂતના મુખથી કીર્તનની પ્રશંસા અને તેના ફળનું નિરૂપણ બીજા અધ્યાયમાં છે. ૨.

૩ સર્વના નામસ્મરણના કારણમાટે અમે કહેલા સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં છે. ૩.

(૨) રૂપપ્રકરણમાં,

૧ દક્ષ ઉપર તપવટે લૌતિક કેવલ સાર્વત્રિક રૂપાનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪.

૨ જ્ઞાનવટે દક્ષપુત્રોપર તપથી ભિન્નિત એવા સાર્વત્રિક-લૌતિક પ્રસાદનું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૫.

૩ દક્ષની કન્યાઓ ઉપર જગત્ની પ્રતિને માટે રમેશુભિન્નિત લૌતિક પ્રસાદનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬.

૪ ઇન્દ્રઉપર પ્રસાદને માટે વિશ્વરૂપ પુરોહિત હોતો ત્યારે, તેજ ભાવ, બુદ્ધસ્પતિની સમાન જ્ઞાન અને તપસ્યારૂપી આધ્યાત્મિક પ્રસાદનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭.

૫ કવચનો ઉપદેશ કરવાથી વિશ્વરૂપ ઉપર વૈષ્ણુ-
વત્વરૂપી આધ્યાત્મિક પ્રસાદનું નિરૂપણ આઠમા
અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮.

૬ કર્મ કરનાર એવા વિશ્વરૂપના અન્યથા યશ કર-
વાથી દૈત્યભાવ થતો હોવાને લીધે, ઇન્દ્ર ઉપર પ્રસાદ
કૃપામાં પ્રતિબંધ આવતો હોવાથી, વધનું નિરૂ-
પણ; ભક્ત એવો અને દેવોનો દ્રોહ કરી રહેતો
એવો જે વૃત્ર તેના દૈત્યભાવથી ઇન્દ્ર ઉપર પ્રસાદ
કરવામાં પ્રતિબંધકત્વને લીધે વધત્વનું નિરૂપણ
અને જ્ઞાની એવા હૃષીચિ દૈત્ય ન હોવા છતાં
તેનું જીવન ઇન્દ્ર ઉપર કૃપા કરવામાં પ્રતિબંધક
છે, એવું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં કરવામાં
આવ્યું છે. ૯.

૭ ઇન્દ્રના પ્રસાદમાં પ્રતિબંધક એવા કર્મી, જ્ઞાની
અને ભક્તોનું વધ-વધ્યત્વનું નિરૂપણ નવમ
અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૯.

૮ વૃત્ર ઉપર આદિદેવિક પ્રસાદ-કૃપા-રૂપી જ્ઞાનનું
નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

૯ સેનાના પલાયનરૂપી વિષાદનું કારણ ઉપસ્થિત
હોવા છતાં પણ અવિષ્ણુત્વે જે પ્રલોકવટે
સૈનિકો પ્રત્યે ઉપદેશ કર્યો તેથી જ્ઞાન અપ્રતિરુદ્ધ
છે-અકુટિત છે, એમ જણાવ્યું. ૧૦.

૧૦ વૃત્ર ઉપર આદિદેવિક પ્રસાદરૂપી ભક્તિનું નિરૂ-
પણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૧.

- ૧૧ નિજ પરાક્રમ દેખાડીને વિષણુ-ખિન્ન-થયેલ
 • ઇન્દ્રવિષે પોતાના વધનો ઉપાય જણાવવાથી
 પ્રભુવિના ધીજમા રાગ-પ્રીતિ-નો અભાવ છે એમ
 જણાવ્યું અને અતિદીનતાથી સ્તુતિ કરી, તેમા
 માહાત્મ્યજ્ઞાન અને સ્નેહનું લક્ષણ જણાવ્યું ૧૧
- ૧૨ વૃત્ર ઉપર આધિદેવિક પ્રસાદરૂપી બલનું નિરૂપણ
 અને ઇન્દ્રઉપરના પ્રસાદનું સ્થાપન કરે એવા
 વૃત્રના વધનું નિરૂપણ ખારમા અધ્યાયમા છે ૧૨
- ૧૩ વજ્ર પડી જવાથી લલિજત થયેલા ઇન્દ્રને જ્ઞાન
 નીતિનો ઉપદેશ કરી વજ્ર લેવડાવવું, તેની જોડે
 યુદ્ધ, હાથ કપાઈ ગયેલા હોવા છતાં પણ
 પાહુનસહિત ઇન્દ્રને ગળીજવું એવું બળનું
 લક્ષણ પણ એજ ખારમા અધ્યાયમા છે ૧૩
- ૧૪ વૃત્રની હાથા પેણુ આધિદેવિકત્વે નિરૂપી હોવાથી
 તે-હાથા-વડે કૃત ઇન્દ્રના કલેશનું નિરૂપણ,
 ઋતઋતર ભગમદ્ધ્યાનવડે તે પાપની નિવૃત્તિનું
 નિરૂપણ, લક્ષ્મીવડે ઇન્દ્રરક્ષાથી ધ્યાનમા પ્રતિ
 ઈન્ધના અભાવનું નિરૂપણ અને અશ્વમેધવડે
 મહેન્દ્રપણાનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમા કર્યું
 છે, ૧૪
- ૧૫ ઇન્દ્ર વિષે પ્રદાનને માટે ભક્તિમાર્ગીય ભક્તોને
 ઉપયોગી એવા અન્ય મતથી સિદ્ધ થયેલા વૈરા
 ગ્યનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમા કર્યું છે ૧૫
- ૧૬ ભક્તિમાર્ગીય ભક્તોને ઉપયોગી મતાન્તર સિદ્ધ
 જ્ઞાનનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમા છે ૧૬

૧૭ ભક્તિ-પ્રસાદ નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

૧૮ મુખ્ય ભક્તિનાં દોષયુક્તત્વના અભાવને માટે દોષ એ શાપથી થયેલ અને આગન્તુક છે એમ જણાવવા ભક્તિમાર્ગીય ભક્તમા અસમ્ભવિત અને મતાન્તરથી સિદ્ધ એવા શાપનું નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૭.

(૩) ક્રિયાપ્રકરણમાં,

૧ બાહ્યપૂજાવડે બાહ્ય આસુરપણાની નિવૃત્તિનું નિરૂપણ અઠારમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે ૧૮.

૨ આન્તર પૂજાવડે આન્તર આસુરપણાની નિવૃત્તિનું નિરૂપણ ઓગણીસમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૯.

કૃતિ પ્રુષ્ઠિ નિરૂપણમાં ધણ રૂકન્ધ સમાપ્ત.

સંપત્તિમસ્તકાન્ધ.

(૧) અસદ્વાસના પ્રકરણમાં,

- ૧ અસદ્વાસનાના કાર્યરૂપે સનકાદિકેના અપમાન-રૂપી ઉદ્વેગપણાનું નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧.
- ૨ તેના કાર્યરૂપે સર્વ લોકની પીડાનું નિરૂપણ બીજા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨.
- ૩ તેના કાર્યરૂપે તપોરૂપ નિજપીડાનું નિરૂપણ તૃતીયાધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩.
- ૪ અત્યન્ત ભોગની સમ્પત્તિ હોવા છતાં અતૃપ્તિરૂપી અનિવૃત્તિ (ભોગથી નિવૃત્ત ન થયું તે) નું નિરૂપણ ચતુર્થાધ્યાયમાં આવે છે. ૪.
- ૫ તેના કાર્યભૂત ભગવત્પીડાનું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યાયમાં છે. ૫.

(૨) સદ્વાસના પ્રકરણમાં,

- ૧ તેના કાર્યરૂપી મર્ષને મુક્ત કરનાર એવા દાનના કારણરૂપે દયાનું નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં છે. ૬.
- ૨ પ્રેયશ્ચ ક્રિયાનો હેતુ એવા માનુભાવનું અને મદ-તૃપ્તાનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં છે. ૭.
- ૩ અતિદુઃખના કારણનો નાશ કરનાર મેળુના પ્રાદુર્ભાવની ક્રિયાનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮.

૪ જીવને સર્વથા પ્રભુની સન્મુખતા મળે તેનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં છે. ૯.

૫ કૃપા અને કૃણ સહિત શરીર, વાણી અને મનના ભાવનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

(૩) મિશ્રવાસના પ્રકરણમાં,

૧ મિશ્રવાસનાવાળા જીવની અસદ્વાસનાની નિવૃત્તિ કરાવે તેવા ધર્મના પ્રકરણમાં, સાધારણ સર્વ ધર્મનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૧.

૨ પ્રજ્ઞચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૨

૩ સંન્યાસીના ધર્મનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૩.

૪ ગૃહસ્થધર્મનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે દેશ-કાલાદિનો નિર્ણય કરીને બાહ્યદોષનું નિવર્તન કરે, તેવા ધર્મનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧૪.

૫ ગૃહસ્થધર્મના નિરૂપણના પ્રસંગે અન્તઃકરણના દોષનો નાશ કરે તેવા નિર્ણય (નક્ષી કરેલા) સાધનનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૫.

ત્રિતિ નિરૂપણમાં સપ્તમ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

અષ્ટમસ્કન્ધ.

- (૧) આપત્તિમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવાના પ્રકરણમાં;
- ૧ મનુષ્યે કરેલા ઉપનિવહના અર્થના અનુસન્ધાન-
રૂપ પ્રભુના સ્મરણથીજ ભગવદ્કૃત પ્રતિબન્ધના
નિવારણથી તપરૂપી ધર્મની સિદ્ધિનું નિરૂપણ
અધ્યાયમાં કયું છે. ૧.
- ૨ ગંગેન્દ્રના પૂર્વજન્મના ધર્મનો હેતુ એવા હરિ-
સ્મૃતિના સાધનમાં (યનાર) કલેશનું કારણ
એવી સકામ અર્થ સિદ્ધિનું નિરૂપણ બીજા
અધ્યાયમાં થાય છે. ૨.
- ૩ ગંગેન્દ્રે પૂર્વજન્મમાં શીખેલા સ્તોત્રવડે પ્રભુને
શરણે ગયેલાના રક્ષણરૂપી ફલ આપનાર મુખ્ય
કામની સિદ્ધિનું નિરૂપણ તૃતીયાધ્યાયમાં છે. ૩.
- ૪ સ્મરણ અને શરણરૂપી ભક્તિવડે સન્તુષ્ટ એવા
પ્રભુએ ગંગેન્દ્રને મોક્ષની સિદ્ધિ કરાવી; તેનું
નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં કયું છે. ૪.
- (૨) સમ્પત્તિમાં સર્વદાન પ્રકરણમાં;
- ૧ દાનના હેતુનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે હેતુત્વે
સાધન એવા પ્રભુનું નિરૂપણ પાંચમાં અધ્યાયમાં
કયું છે. ૫.
- ૨ હેતુત્વે સાધનવર્ગ એવા દેવ અને અસુરનું
નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કયું છે. ૬.

૪ હેતુત્વે પ્રતિબંધનું નિવારણ કરે એવા શિવનું નિરૂપણ સાર્ત્તમાં અધ્યાયમાં છે. ૭.

૪ દોનના રૂપનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે સર્વ-રતનામકે દેવ (આપવાને યોગ્ય એવા રતનો) ની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં છે. ૮.

૫ પ્રભુએ, દાનને માટે અપાત્ર-અયોગ્ય એવા-દેવોની વચના કરીને પાત્ર-યોગ્ય એવા-દેવોને અમૃતનું દાન કર્યું, એ, કર્મનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૯.

૬ મોક્ષનું આધ્યાત્મિકરૂપ એવા ચેતન અમૃતની દેવોને ઉપકારક જે છર્જાવા-છરવવાપણું-તેનું નિરૂપણ દશમાધ્યાયમાં કર્યું છે.

પ્રભુના ઉપકારનું વિસ્મરણ થવાને લીધે, નિજ અહંકારથી યુક્તની પ્રવૃત્તિ થતાં, અમૃત એ ચેતન હોવાથી દેવોને વિષે કૃતમતાની શંકાની ઉત્પત્તિ થવાથી અછર્જાત્વે-છરવી ન શકવાને લીધે-દેવોનો પરાજય થતાં અહંકારની નિવૃત્તિથી, પ્રભુના ઉપકારનું સ્મરણ થવાને લીધે (પ્રાપ્ત થયેલા) દૈન્યવડે ભગવદ્ધ્યાનમાં પ્રાદુર્ભાવ પામીને પ્રભુએ દેવને માર્યો તેથી અમૃતની પણ કૃતમતાની શંકા નિવૃત્તિ થઈ, અને છર્જાત્વ-છરવવાપણું-પ્રાપ્ત થતાં જ દેવોનો જય થયો. (છર્જાત્વ જ દેવોના જયનો હેતુ છે.) ૧૦.

૭ દોનેના ફલનું નિરૂપણ કરવાને પ્રસંગે અમૃત પીવડાવનાર દેવે સાપેલા દેવના હનન-નાશ-થી

સ્વર્ગની પ્રાપ્તિરૂપી ફલનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૧.

૮ પોતાના આશ્રિત એવા (શરણે આવેલા એવા) દેવોને અન્ય ઉપાયનો ઉપદેશ કરી દેવાને અને ફરીથી ઉપદ્રવ ન કરવા માટે, અમૃતનું હાન કરનાર એવા પ્રભુએ કરેલા મહાદેવજીના મોહરૂપી ફલનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૨.

૯ સાતમા અને આઠમા મન્વન્તરના નિરૂપણથી જેમણે અમૃતપાન કર્યું છે એવા દેવોનો સર્વ મન્વન્તરોમાં આવેશ હોવાથી અમૃતે કરેલા અક્ષયત્વરૂપી-કદી જેનો ક્ષય એટલે નાશ ન થાય એવા-ફલનું નિરૂપણ ત્રેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૩.

૧૦ મનુ અને મનુના પુત્રોથી થયેલા બીયણકર્મનું નિરૂપણ કરી પાંચ મન્વન્તરો પ્રભુને આધીન છે એવા કથનથી પ્રભુથીજ સર્વ હાનાદિ ધર્મની સિદ્ધિનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં આપ્યું છે. ૧૪.

(૩) સ્વોક્ત નિર્વાહ પ્રકરણમાં,

૧ સત્ય વાક્યના નિરૂપણના પ્રસંગે બ્રાહ્મણ ઉપરની કૃપાના કારણથી હાતા એવા બલિનું પુનઃ ૯૧મ્ના જન્મરૂપી હાનના સામર્થ્યનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં કરવામાં આપ્યું છે. ૧૫.

૨ પ્રભુની યાચનાના પ્રસંગમાં, અદિતિનું પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાને માટેના પયોગતરૂપી કર્મપ્રસાદનું નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

૩ વ્રતથી મંતુષ્ય એવા પ્રભુની અદિતિને વિરે થયેલી કૃપાનું નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યાયમાં છે. ૧૭.

૪ ઉપર જણાવેલા બન્ને પ્રસંગોમાં અને દાનના નિરૂપણના પ્રસંગમાં પ્રસન્ન થયેલા, પ્રભુત્વ અદિ-તિને વિષે પ્રકટ થઇને છળથી વામનરૂપ ગ્રહણ કરીને બલિના યજ્ઞમાં ગમન કરવું, તેનું નિરૂપણ અને બલિનું વામન ભગવાનને વિષે ભગવાન-પણાનું અજ્ઞાન, તેનું નિરૂપણ અદારમાં અધ્યા-યમાં કર્યું છે. ૧૮.

૫ પ્રભુની, દાતાની પ્રશંસા કરીને, વાચનાનું નિરૂપણ અને ભૃશુના વાકયોવડે બલિનું વામનને વિષે ભગવત્વનું જ્ઞાન, એ બન્નેનું નિરૂપણ ઓગ-ણીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૯.

૬ ભૃશુએ, દૈત્યોના શત્રુરૂપે સર્વસ્વનું હરણ કરનાર એવા, પ્રભુત્વનું સ્થાપન કર્યું છતાં ખીરજ રાખીને શુરેનું વાક્ય ઓળંગી અને તેનો સ્થાપ પણ સ્વીકારી પોતાના વિચારથી સત્ય વાક્યના નિર્વા-હને માટે વિશ્વરૂપ શરીરે પ્રભુ અંગીકાર કરે ત્યાં સુધી બલિએ કરેલા દાનનું નિરૂપણ થીશમાં અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૨૦.

૭ દાનના ફલનું નિરૂપણ કરવાના પ્રસંગે અન્યથા (પ્રતિજ્ઞાથી વિપરીત) કરવાથી બલિને બંધન પ્રાપ્ત થયું તેનું નિરૂપણ એકવીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૨૧.

૮ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થતાં આત્માદિક સર્વ પદાર્થોનું ભગવદીયત્વ હોવાથી, તે સર્વ પ્રભુને જ સમર્પણ કરવાનું ઉચિત હોવાથી, અને તેમ ન કરી આત્માદિક સર્વ વસ્તુને વિષે અહંતા મમતાને સ્થાપી અહંકારથી સત્ય વાક્યના નિર્વાહાર્થ, ભગવત્વનું જ્ઞાન થયેલું હોવા છતાં પણ પ્રભુને

આપેલું દાન ન આપ્યું. ભગવાને, બલિના સૈનિકોએ આપેલા ઉપદ્રવરૂપી, લૌકિક અપરાધને જ નિમિત્ત બનાવીને, બલિ ઉપર, દૈન્યવટે ભગવદ્દેવ સમ્પાદનને માટે અહુકારાદિકની નિવૃત્તિ કરે તેનું દંડાત્મક અનુગ્રહરૂપી બંધન કર્યું. દાનાદિક લૌકિક ધર્મોવટે સ્વર્ગપ્રાપ્તિરૂપ ફલ પણ બંધનરૂપે જ છે, એમ જણાવવાને માટે પણ દાનના ક્ષણરૂપે બંધન જ કર્યું એજ ફલ છે. ૨૨.
 ૨૩. યથાર્થ રીતે કરવાથી બલિની સુકૃતિથી પણ વધારે ફલેલ એવા વરની પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ બાવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૨.

૧૦. પ્રભુ ઉપર દ્વેષ ન કરીને અને દંડને અનુગ્રહ માનીને દીનતાથી આત્મસંમર્પણ અને શરણાગતિ અને યથાર્થ કારણ, સંસારમાથી પણ સુકૃતિ, આધિભાધિથી રહિતપણું, ઉપદ્રવનો અભાવ, સુખ, ઇદ્રે કરેલા પરાભવનો અભાવ, આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનારા દૈત્યોનો ચક્રવર્તે નાશ, પ્રભુએ કરેલી રક્ષા, સદા પ્રભુનું દર્શન, અને આસુરભાવનો નાશ એ અત્યંત ફલેલ વર છે. ૨૨.

૧૧. સાવર્ણ્યમન્વન્તરમાં પોતાને ઇન્દ્રિયત એવા સ્વર્ગની સિદ્ધિને માટે બલિનું મુતલમાં સ્થાપનનું નિરૂપણ અને યજ્ઞરૂપી પૂર્વે કરેલા પુરુષાર્થની સંસિદ્ધિનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૩.

(૪) ધર્મનું કથન કરનાર પ્રકરણમાં,

ત્રણ પ્રકારના ધર્મનું કથન કરનાર મત્સ્યાવતારનું નિરૂપણ ચોવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૪.
 ઇતિ સદ્ધર્મ નિરૂપણમાં અષ્ટમ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

નવમસ્કન્ધ.

(૧) સૂર્ય સોમ વગ પ્રકરણમાં,

આયકક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે સુતુગ્નને ।વરે
પ્રજ્ઞાણ, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીએ કરેલું સીપણું
અને પુરુષપણું એ બન્નેનું નિરૂપણ કરવાથી
દેવના પ્રસાદથી યુક્ત એવા ભક્તનું નિરૂપણ
પ્રથમાધ્યાયમાં છે. ૧.

(૨) સૂર્ય વંશ પ્રકરણમાં,

(ક) ૧ આયકક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે

પૃથ્વાદિક સાત મનુ પુત્રોના ચરિત્ર અને વંશના
નિરૂપણના નિમિત્તે “ભગ” શબ્દથી વાચ્ય એવા
ભગવાનના ધર્મો અને ધર્મીના નિરૂપણથી લભુષા
દેવીના લજ્જનના નિરૂપણથી પણ દેવરૂપ ભક્તનું
નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં ઠયું છે ૨.

૨ શર્યાતિનુ અગિરસના મત્રમા ખીજા દિવસના
કર્મના પ્રવર્તનને સ્વતંત્ર યજ્ઞપ્રવર્તકત્વ હોવાથી
યજ્ઞપ્રવર્તક એવા અયવનાદિકો કે જે ઇન્દ્રની ભુજાનું
સ્તંભેન કરીને, અશ્વિનીકુમારોના ભુખ્ત ધયેવ
ભાગનું પ્રવર્તન કરવા સમર્થ એવા ઋષિયોના,
સુકન્યામા દાનવડે, સર્વ કામનું પૂરતું કરનાર
હોવાથી, પ્રજ્ઞાના વાક્યથી, તેના વંશની કન્યાનું
ગણદેવજીને દાનથી, દેવપોષકભક્તનું નિરૂપણ
ત્રીજા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૩.

આપેલું દાન ન આપ્યું. ભગવાને, બલિના સૈનિકોએ આપેલા ઉપદ્રવરૂપી લૌકિક અપરાધને જ નિમિત્ત બનાવીને, બલિ ઉપર દૈન્યવડે ભગવદ્-યત્ન સંપાદનને માટે અહંકારાદિકની નિવૃત્તિ કરે તેનું દંડાત્મક અનુગ્રહરૂપી બંધન કર્યું. દાનાદિક લૌકિક ધર્મોવડે સ્વર્ગપ્રાપ્તિરૂપ ફલ પણ બંધનરૂપે જ છે, એમ જણાવવાને માટે પણ દાનનો ફળરૂપે બંધન જ કર્યું એજ ફલ છે ૨૨.
 ૬. યથાર્થ રીતે કરવાથી બલિની મુક્તિથી પણ વધારે હુર્લેલ એવા વરની પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ બાવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૨.

૧૦ પ્રભુ ઉપર શ્રેય ન કરીને અને દંડને અનુગ્રહ માનીને દીનતાથી આત્મસંમર્ષણ અને શરણાગતિ અને યથાર્થ કારણ, સંસારમાથી પણ મુક્તિ, આધિન્યાધિથી રહિતપણું, ઉપદ્રવનો અભાવ, સુખ, ઇદ્રે કરેલા પરાલવનો અભાવ, આરાતુ ઉલ્લંઘન કરનારા દૈત્યોનો ચક્રવટે નાશ, પ્રભુએ કરેલી રક્ષા, સદા પ્રભુનું દર્શન, અને આસુર-ભાવનો નાશ એ અત્યંત હુર્લેલ વર છે. ૨૨.

૧૧ સાવર્ણિમન્વન્તરમાં પોતાને ઇચ્છિત એવા સ્વર્ગની સિદ્ધિને માટે બલિનું સુતલમા સ્થાપનનું નિરૂપણ અને ચતુરરૂપી પૂર્વે કરેલા પુરુષાર્થની સંસિદ્ધિનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં છે ૨૩.

(૪) ધર્મનું કથન કરનાર પ્રકરણમાં,

ત્રણ પ્રકારના ધર્મનું કથન કરનાર મત્સ્યાવ-
 તારનું નિરૂપણ બોવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે ૨૪.
 ઇતિ સદ્ધર્મ નિરૂપણમાં અષ્ટમ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

નવમસ્કન્ધ.

(૧) સૂર્ય સોમ વંશ પ્રકરણમાં,

આઘકક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે સુલુભને ભવે
બ્રહ્માણ, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીએ કરેલું સ્ત્રીપણું
અને પુરુષપણું એ બંનેનું નિરૂપણ કરવાથી
દેવના પ્રસાદથી યુક્ત એવા ભક્તનું નિરૂપણ
પ્રથમાધ્યાયમાં છે. ૧.

(૨) સૂર્ય વંશ પ્રકરણમાં,

(ક) ૧ આઘકક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે

પૃથ્વ્યાદિક સાત મનુ પુત્રોના ચરિત્ર અને વંશના
નિરૂપણના નિમિત્તે “ભગ” શબ્દથી વાચ્ય એવા
ભગવાનના ધર્મો અને ધર્મીના નિરૂપણથી લાંબુવા
દેવીના ભજનના નિરૂપણથી પણ દેવરૂપ ભક્તનું
નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં થયું છે. ૨.

૨ શર્યાંતિનું અંગિરસના મત્રમાં બીજા દિવસના
કર્મના પ્રવર્તત્વે સ્વતઃ યજ્ઞપ્રવર્તકત્વ હોવાથી
યજ્ઞપ્રવર્તક એવા અયવનાદિકો કે જે ઇંદ્રની ભુજનું
સ્તંભન કરીને, અશ્વિનીકુમારોના હુપ્ત થયેલ
ભાગનું પ્રવર્તન કરવા અમર્થ એવા ઋષિયોના,
સુકન્યાના દાનવંડે, સર્વ કાર્મનું પૂરણ કરનાર
હોવાથી, બ્રહ્માના વાક્યથી, તેના વંશની કન્યાનું
બક્ષદેવજીને દાનથી, દેવપોષકભક્તનું નિરૂપણ
ત્રીજા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૩.

(ખ) ૧-મધ્યમ કક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે

નાભાગને વિષે મંત્રદ્રષ્ટાપણું જીને સત્યપરતા હોવાથી, મહાદેવજીને સંતુષ્ટ કરેલા હોવાથી મહાદેવજીની સમાન ભક્તનું નિરૂપણ,

અગ્નિરીષમાં સર્વોત્તમાવ હોવાથી, સર્વ દીપ્તિ-યોગે ભગવદ્દાનનથી, પ્રભુ વિના અન્ધમાં રાગ ન હોવાથી, તેની ભક્તિ સાતુરાગવાળી છે, એમ જણાવવા માટે, કાચિક બ્રહ્મસાપનો રૂપશી ન થવાને લીધે ભગવાન ભક્તને વશ છે, અને એવા ભક્તને વિષે કરેલા અપરાધથી ભગવાને ભતે પણ રક્ષણ ન કર્યું, તેથી ભગવાનની સમાન ભક્તનું નિરૂપણ,

સર્વત્ર ભક્તોને વિષે મધ્યમોની બન્ધ-મોક્ષની અવસ્થાને જણાવવા માટે—

મધ્યમ એવા અગ્નિરીષમાં બન્ધરૂપ ગૃહ સ્થિતિનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪.

૨ દુર્વાસાઋષિ અગ્નિરીષ રાજાને પગે પડ્યા ત્યારે, અગ્નિરીષ રાજા લલિજત થયા તેથી તેમણે પોતેજ દુર્વાસાને પગે પડી તેને પ્રસન્ન કર્યાથી બ્રહ્મવૃષ્ટાના નિરૂપણને લીધે અને ચક્રની સ્તુતિથી ગર્વના અભાવના નિરૂપણને લીધે,

ભક્તિમાં ભગવાન અમૃત્ય છે (ચોધવા ન પડે તેવા છે) અને ભક્ત અમૃત્ય (જેને ચોધવાની જરૂર પડે તેવા) છે, તેથી બ્રહ્મભાવ કરતાં ભક્તિના

એકત્વત્તું (એકપણતું) નિરૂપણ અને બન્ધ-
મોક્ષની વ્યવસ્થા જણાવવા અમ્મરીય રાજાના
ગૃહસ્થાગ્રંથી મોક્ષતું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યા-
યમાં કર્યું છે. ૫.

૩ શશાદના પિતા ઇક્ષ્વાકુ રાજા, ગુરુના વાક્યથી
કર્મમાં પુત્રનો અપરાધ જણાતાં, તેનો ત્યાગ
કરી, પોતે સંસારથી નિરપેક્ષ છે, એમ કથન
કરેલું હોવાથી;

યાજ્ઞક-યજ્ઞ કરાવનાર-ની સાથેના સંવાદથી,
તેની ભક્તિતું એકત્વ કથન કરેલું હોવાથી;

શશાદનો પુત્ર, ઇન્દ્રઉપર આરૂઢ અને દેવોતું
કાર્ય કરનાર, મણુના તેજથી વ્યાપિતવે હરિને
નિવેદન હોવાતું કથન હોવાથી;

તેના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ યુવલયાન્ધ, અત્યન્ત
દુઃસહ એવા પુત્ર મરણને પણ સ્વીકારી ઋષિના
કાર્યને કરનાર તરીકે પ્રાણહૃત્વતું કથન
હોવાથી;

યુવનાન્ધની મીઝો વંધ્યા હોવા છતાં પણ
પુંસવનજલના પાનથી, તેને સ્વતાનેજ પુનઃકાલવટે
અધિપ્રસાદના કથનને લીધે;

પિતાના (યુવનાન્ધના) અને પુત્રના જીવનવટે
દેવપ્રસાદના કથનથી; અને

ઐહિક અને આયુષ્મિક ઉત્કર્ષવાળા સૌભાર
ઋષિનિવે; જેને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત છે, એવા માન્યા-
તાના કથનથી;

૧૧ શશાહનેધિયે સર્વ ગુણગુણ સાધન હોવાને લીધે,
 ૧૨ તે, પ્રહસમાન ભક્ત, છે; એમ નિરૂપણ છતાં
 અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬.

(ગ) ઉત્તમ કક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે,

૧ લાક્ષણિકરણ, પૂર્વજન્મના દોષને લીધે થયેલા
 આણંડાલવની નિવૃત્તિને માટે અને ભક્તિજ સર્વ
 દોષની નિવૃત્તિ કરે છે, એમ જણાવવામાટે તેમજ
 હરિશ્ચન્દ્ર દ્વારા દોષની નિવૃત્તિ કરાવી તેથી
 અન્યનો ઉદ્ધાર પણ ભક્ત કરી શકે છે અને
 ભક્તિજ અન્યના ઉદ્ધારને પ્રશસ્ત છે,

૨ લોકાપવાદની શાન્તિને માટે અને ઋણત્રયની
 નિવૃત્તિને માટે ષરણની પ્રાર્થનાથી પ્રાપ્ત થયેલા
 પુત્રનું મરણ જાણવા છતાં,

૩ પ્રભુએ પુત્ર રક્ષા કરીને કૃપાનું ઘોડન કરેલું
 હોવાથી,

૪ ધર્મની પરીક્ષા કરે તેવી આણંડાલની દશામાં
 સ્વામીના કાર્યને માટે અતિ સાહસ કરનાર
 હોવાથી,

૫ ધૈર્વનું અવલગ્નન કરી વિશ્વામિત્રને પ્રસન્ન
 કરેલા હોવાથી,

૬ ધૈર્વથી યુક્ત એવા લોકોદ્ધારમાં પ્રયત્ન કરનાર
 ભક્તનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭.

૭ સંભરે મર્યાદાનો વિરોધ કરનાર તાલજંઘાદિનો
 નાશ કર્યો તેથી, તેના પુત્રોએ સાગર કર્યો અને

મર્યાદાનું રક્ષણ કર્યું હોવાથી, અને જ્ઞાનાદિની
અપેક્ષાએ મહત્ત્વ દેખાડેલું હોવાથી,

સ્થિર કાર્ય કરનાર લોકોદ્ધારમાં પ્રયત્નવાળા
ભક્તનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮.

૩ ભગીરથે, સર્વ લોકોનો ઉદ્ધાર કરે તેવી ગંગાને
પૃથ્વી ઉપર જોડાવી તેનું નિરૂપણ હોવાથી,

તેના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા સૌદાસમાં શ્રીવત્સ
પ્રામાન્ય હોવાથી ભક્તિજ મુખ્ય છે એમ કથન
કરેલું હોવાથી,

બ્રહ્મબીજથી વંશની કથાવડે જ્ઞાન યુક્તવત્સ
કથન હોવાથી (એટલે ભક્તિ અને જ્ઞાન એ બંને
તેમાં છે એમ કહેલું હોવાથી),

ષટ્વાંગમાં તે બંને (ભક્તિ અને જ્ઞાન) દર્શિત
થયેલા હોવાથી, ક્ષણમાત્રમાં કૃષ્ણના સ્મરણથી
અનપાયિની મુક્તિનું કથન હોવાથી,

ભક્તિમાર્ગના પરમ કાષ્ટાપન્ન-સર્વશ્રેષ્ઠ લોકો-
દ્ધારમાં પ્રયત્નવાળા ભક્તનું નિરૂપણ નવમા
અધ્યાયમાં છે. ૯.

(ઘ) ઇશ કથાના પ્રસંગે,

૧ માહાત્મ્યનું સ્થાપન કરે તેવા વીર્યના પ્રકાશક
ચરિત્રનું નિરૂપણ કરી ઇશની ક્રિયાશક્તિનું
નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૦.

૨ ઇંશ એવા શ્રીરામે સર્વવેદ યજ્ઞમાં સર્વેશ્વ જ્ઞાનનું દાન કર્યું તેથી વૈદિક ગ્રાહ્યલોકમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરી હોવાથી,

નિરપરાધી સીતાજીને કાઢી મૂકાય તેવી લોક-વાચકો શ્રવણ કરી તેવા લૌકિક ધર્મના અંગીકાર વડે લૌકિકોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરી હોવાથી,

વાંદરાઓના સખ્યવડે સ્વામીધર્મના મુક્ત-રાત્વનું જ્ઞાપન કરી તિથર્પક યોગીના પ્રાણીઓમાં પણ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરી હોવાથી,

કેશલના ઉદ્ધારથી અલૌકિક માહાત્મ્યનું જોધન હોવાથી,

ભાઈઓના સૌખ્યથી અને સર્વ લોકના સન્માનથી લૌકિક માહાત્મ્યનું જોધન કરવાથી,

ભક્તિ નિષ્ઠાનું નિરૂપણ અગરમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧૧.

(૬) જ્ઞાનમિત્ર ભક્તિ મુખ્ય છે એમ જોધન કરતાં નિમિ રાત્રને ધએલા શુરના શાપથી જ્ઞાનની મુખ્યતા દેખાડેલી હોવાથી,

શુરને નિમિના શાપથી નિમિનું ભક્તિમાં મુખ્યત્વ દેખાવાથી,

દેવ પ્રસાદના કથનથી અને આગળ પણ તેવા વંશના કથનથી,

જ્ઞાનનિષ્ઠ ભક્તિનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૨.

(૩) સોમવંશ પ્રકરણમાં,

(ક) આઘકક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે

૧ અત્રિના નેત્રથી પ્રકટ થયેલ એવો ચંદ્ર એ જ્ઞાનનો અંશ હોવાથી અને ચરારૂપ હોવાથી જન્મ અને કર્મવડે શુદ્ધ હોવાથી—

(૨) ચંદ્રનો પુત્ર એ લોકદૃષ્ટિથી વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવા છતાં પણ—

(૩) સર્વ દેવોની સમ્મતિથી, શુરુની સ્મૃતિથી,—

(અ) વિષ્ણુરૂપત્વ, પુલ્હસમ્પત્તત્વ, 'નિર્બંધીકૃત્વ નિર્દોષત્વ; રૂપી—

(આ) અનુભાવનું જ્ઞાપન હોવાથી,

(ઇ) (ચંદ્ર) વંશને સરસ (રસસહિત) કરવા માટે ત રાનેવિષે લક્ષ્મીજીનો અને ચંદ્રનેવિષે ભગવાનનો આવેશ જણાવ્યો હોવાથી,

(૪) ઐલમાં લોકદૃષ્ટિએ ઐલપલું હોવા છતાં પણ નારાયણથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉર્વશીનેવિષે

એ કે તે ઉર્વશી ત્રૈત્રાવરુણના શાપથી લોગ-રહિત હતી છતાં,

તે ઉર્વશી ભક્તિરૂપ છે તેથી તેને વિષે (ઐલ) આમકત હૃદયવાળો બન્યો, તેથી;
અને ભક્તિના સામર્થ્યથી વેદના ઉદ્ભવનો હેતુ પ્રજ્ઞાવેશનો અનુભાવ જણાવેલો હોવાથી,

સાનુભાવ પુષ્ટિભક્તનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં કરેલું છે. ૧૪.

(ખ) ઇશિક્ષાના પ્રસંગમાં,

૧ હુવિના નાશને નિમિત્તે દોષવાળા એવા ત્રિગુણના નાશનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં કરવામાં આનું છે. ૧૫.

૨ મંત્રના નાશને નિમિત્તે દોષવાળા એવા ત્રિગુણના હનનનું નિરૂપણ સોળમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૬.

(ગ) આઘિક્ષાના નિરૂપણના પ્રસંગે

૧ અવૈદિક એવા ત્રિગુણોના રામે નાશ કર્યા પછી બાકી રહેલા વૈદિક હોવાથી-નિર્ગુણ હોવાથી અને ધન્વન્તરિના જન્મથી શુદ્ધત્વનો બાધ કરાવેલો હોવાને લીધે,

અલર્ક લોગયુક્ત હોવા છતાં પણ મોક્ષમાં પ્રયોજક હોવાથી,

રજિ, દેત્યોથી પરાભૂત ન હોવાથી અને દેવ-કાર્યનો સાધનાર હોવાથી,

રજિના પુત્રોનું સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ તેઓ વેદબાણ હોવાથી ધન્દ્રે નાશ કર્યો તેથી,

લોગયુક્ત વૈદિક ભક્તનું નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૭.

(ઘ) મધ્યમકક્ષાના નિરૂપણને પ્રસંગે

૧ પુષ્ટિભક્ત ઇન્દ્રપદ પર સ્થિત થતાં, સર્વ વસ્તુઓને વિષે, શુદ્ધ અન્તઃકરણ, પિતાની આરામાં પરાયણ, એવા ભક્તનું સર્વત્ર ભક્તોમાં—

મધ્યમેના બન્ધમેક્ષની વ્યવસ્થાનું જોખન કરાવવા માટે મધ્યમ એવા ચયાતિની બન્ધરૂપ ગૃહસ્થિતિનું નિરૂપણ અદારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૮.

૨ મધ્યમેમાં પણ મધ્યમ એવો જે ચયાતિ તેને ચેરાગ્ય ધર્તા, કરેલા ગૃહત્યાગનું નિરૂપણ જોગ-લીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૯.

(૬) ઉત્તમ કક્ષાના નિરૂપણ પ્રસંગમાં,

૧ દુધ્યન્તનો પુત્ર જે ભરત તેની કથાથી અતિ સામર્થ્યવાળા ભક્તનું નિરૂપણ વીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૦.

૨ રત્નિદેવાદિની કથાથી અતિધૈર્યવાળા ભક્તનું નિરૂપણ એકવીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં આંચું છે. ૨૧.

૩ સામર્થ્ય અને ધૈર્ય એ બન્નેથી યુક્ત એવા ભક્તનું નિરૂપણ બાવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે ૨૨

૪ ચદ્રવંશની કથાથી પરમકાષ્ટપત્ત (સર્વ શ્રેષ્ઠ) ભક્તિવાળા ભક્તનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૩.

૫ ભક્તિના કૃતરૂપે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ ધરે તેનું નિરૂપણ ચોવીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં આંચું છે. ૨૪.

ધૃતિ ઇશકથા નિરૂપણમાં નવમ સ્કન્ધ સમાપ્ત.

દશમસ્કન્ધ.

(૧) જન્મ પ્રકરણમાં,

૧ પૃથ્વી ઇત્યાદિક ભક્તોને કાતાદિકથી ત્રણ પ્રકારના દુઃખનું કથન હોવાથી, ચાર પ્રકારનું હેતુ નિરૂપણ,

દેવકીલ આદિના મૃત્યુનું નિવારણ કરવાને માટે મામર્યાવાળા જોવા વામુદેવના વમુદેવલના હૃદયમાં પ્રાકટ્યનું નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં કથ્યું છે. ૧.

૨ ભક્તદેવલ અને માયાના રૂપોનું, કે જે વિકારની સામગ્રીરૂપે થયા હતા, તેમનું કથન હોવાથી ચાર પ્રકારે પ્રભુના ઉપમનું નિરૂપણ,

ગર્ભના સંકર્ષણથી દેત્રોને નાશ કરનાર જોવા સંકર્ષણના પ્રાકટ્યનું નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં કરવામાં આણું છે. ૨.

૩ તૈાકિક કાલમાં મૂલ કાલના પ્રાદુર્ભાવથી,
વમુદેવલની સ્તુતિથી,
દેવકીલની સ્તુતિથી,
પ્રભુના વચનથી પણ,

નિજસ્વરૂપને જાપ કરાવેલો હોવાથી,

આગળ શિશુભાવ-તૈાકિક ભાવભાવને પ્રાપ્ત થયેલા હોવાથી,

ચાર પ્રકારે રૂપાન્તરના રૂપીકારનું નિરૂપણ,

તેજ વંશના સગ્ગન્ધી હોવાથી, પ્રદુષ્ણના
પ્રાકટ્યનું નિરૂપણ પણ ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્યું
છે. ૩.

૪ દેવકીજીએ, ઉપગૂહન (હુપાવવું), રૂદન અને
ચાચનવડે અનન્ય કન્યાત્વના- (મહુથી અન્ય નહિ
જોવી કન્યાના) ગોપનથી,

માયાએ સ્પષ્ટપણે કહેલું ન હોવાથી

કંસનો ભય વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ વસુ-
દેવજીએ મથુરામાં રહી કંસની વંચના કરેલી
હોવાથી,

કંસના કર્મવડેજ કંસના વધનો હેતુ બને તે
માટે બ્રહ્મહિંસામાં હિંત છે એમ જણાવીને મહુએ
પણ કંસની વંચના કર્યાથી,

(એમ) ચાર પ્રકારે પ્રાકટ્યનું નિરૂપણ,

અને, સર્વને મુક્ત કરનાર એવા અનિરુદ્ધના
પ્રાકટ્યનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪.

(અહીં જન્મપ્રકરણ પૂર્ણ થાય છે.)

(૨) તામસ પ્રકરણ—

(૬) પ્રમાણ પ્રકરણ—

૧ પિતાના ઘરમાંથી અન્યથા પંધારેલા શ્રીકૃષ્ણને
ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો એમ કથન કરેલું હોવાથી,
એ અર્થનું નિરૂપણ,

વસુદેવજીના પ્રમાણવટે પ્રમિત (વસુદેવજીના
કહેવાથી સપ્રમાણ સિદ્ધ થયેલ) નન્દ પુત્ર-
બાળ-રૂપ-શ્રીકૃષ્ણને વિશે,

ઉત્સવની સાથેજ (ઉત્સવને લીધેજ) સ્વમા-
ર્ગમાં ધણા બાધકો છે એવા નિર્ણયથી,
પ્રજુ-અતિમાનુષ (મનુષ્ય ન કરી શકે તેમ) લીલા
કરનાર હોવાથી,

સકલ દુઃખના નિવારણરૂપી માહાત્મ્યદાતા તામસ
(મૃદ-અજ્ઞ-લોકવેદાદિને ન જાણનાર કે ન
જાણકારનાર) એવા નન્દાદિકના સ્નેહનું નિરૂપણ
પાંચમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૫.

૨ પૂતનાના વધરૂપી વીધનું નિરૂપણ

નન્દના પ્રમાણથી પ્રમિત (ચીનન્દવાપજીના
કથનથી જ્ઞાત એવા) નન્દપુત્ર-બાળરૂપ-શ્રીકૃષ્ણને
વિશે,

ભયની માથે-પ્રજુથીજ ઘણા બાધકોના નિવા-
રણથી-અતિમાનુષ (મનુષ્ય ન કરી શકે તેમ)
લીલા કરનાર હોવાથી,

સકલ દુઃખનું નિવારણ કરે એવા માહાત્મ્ય-
દ્વારા, તામસ એવા નન્દાદિકના સ્નેહનું નિરૂપણ
છદ્ધા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬.

૩ સકટ-તૃણાવર્તના નાશથી શ્રીવશોદાણએ પુત્ર-
ભાવે લાલન કર્યું તેથી,
અને યથોદાણને મોહ પમાડ્યો તેથી,

આધારનો ઉત્કર્ષ સ્થાપન કરનાર એવા સર્વ-
જનના અલ્પહત્કે શુભવાળા હોવાને લીધે,

યશનું નિરૂપણ;

બાળકો અને સ્ત્રીઓના પ્રમાણથી પ્રમિત (કહેવાથી)
નન્દપુત્ર-બાળરૂપ-શ્રીકૃષ્ણને વિષે, કૌતુક સહિત-
સકળ જનના અર્થને સાથે એવા નિર્ણયથી,
અતિમાનુષ લીલા કરનાર હોવાને લીધે;

સકલ દુઃખના નિવારણરૂપી માહાત્મ્યદ્વારા,
તામસ નન્દાદિકના સ્નેહનું નિરૂપણ સાતમા
અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૭.

૪ નામકરણ લીલાથી, સર્વની આપત્તિનું નિવારણ
કરનાર હોવાથી,

શ્રીનું નિરૂપણ

ગર્જના પ્રમાણથી પ્રમિત (ગર્જના વાક્યથી
સાત) નન્દપુત્ર-બાળરૂપ-શ્રીકૃષ્ણને વિષે—

ગર્જના વાક્યથી મુગ્ધભાવ-સાથે—

લક્ષિતનું દાનકસ્વાપણના નિર્ણયથી, અતિમાનુષ
લીલા કર્તૃત્વે;

સકલ દુઃખ નિવારણ માહાત્મ્યદ્વારા તામસ
નન્દાદિકના રનેહનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં
આવે છે. ૮.

૫ દોરડી નાની થવાથી અને પ્રભુ-વ્યાપક છે, એમ
કથન કરેલું હોવાથી,

પ્રજ્ઞાત્વનો યોધ કરાવે એવા જ્ઞાનનું નિરૂપણ;

યથોદાહરણ પ્રમાણથી પ્રમિત, નન્દપુત્ર-બાલ-
રૂપ-શ્રીકૃષ્ણને વિષે—

અતિ આશ્ચર્ય સાથે—

લક્ષ્યપરચત્વનો નિર્ણયથી, અંતિમાંતુષલીલા કર-
નાર હોવાના નિર્ણયથી;

સકલ દુઃખ નિવારણ માહાત્મ્યદ્વારા તામસ
નન્દાદિકના રનેહનું નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં
છે. ૯.

૬ યમલાભ્યુત્તને સુક્ષિતનું દાન કરી લીલામાં સ્થાપેલા
ન હોવાને લીધે;

લક્ષ્યવિના અન્યમાં અનાસક્તિરૂપ વૈરાગ્યનું
નિરૂપણ;

નંદકૃષ્ણર-મણિગ્રીવનો પ્રમાણથી પ્રમિત એવા
નન્દપુત્ર-બાલરૂપ-શ્રીકૃષ્ણને વિષે—

યમલાભ્યુત્તના ભંગ સાથે—

- સર્વોદ્ધાર પ્રયત્નત્વ-સર્વદોષના નિવારકત્વ-ના નિર્ણયથી, અતિમાનુષ લીલા કરનાર હોવાથી; સકલ દુઃખ નિવારણ માહાત્મ્યદ્વારા તામસ એવા નન્દાદિકના સ્નેહનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં કરે છે. ૧૦.

૭ મોચનાદિ લીલાવડે પદ્મણ્ડયુક્તત્વના યોધનથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ;

ઉપનન્દના પ્રમાણથી પ્રમિત એવા નન્દપુત્ર-
બાલરૂપ-શ્રીકૃષ્ણ વિષે—

બકના ધાતકત્વ સહુવર્તમાન—

પરમાનન્દને અર્પનારપણાના નિર્ણયથી, અતિ-
માનુષ લીલાકર્તૃત્વે,

સકલ દુઃખ નિવારણ માહાત્મ્યદ્વારા તામસ એ
નન્દાદિક તેમના સ્નેહનું નિરૂપણ અધ્યારમા
અધ્યાયમાં છે. ૧૧.

(તામસ-પ્રમાણ-પ્રકરણમાં “પ્રેમ” નિરૂપણ સમાપ્ત.)

(બ) પ્રમિય પ્રકરણમાં,

૧ સૌન્દર્યના અનુલવથી સ્ત્રીઓને વિષે આસક્તિને
ઉત્પન્ન કરનાર એવું નિજસ્વરૂપ, ચાર પુરુષાર્થ
અને દશવિધરસ મળી ચૌદગુણવાળું કેહવું હોવાથી;

વચનદ્વારા બલશદ્ધનેવિષે નિજધર્મનું સ્થાપન
કરેલું હોવાથી;

લોકમાં પ્રસિદ્ધિમાટે બલલદ્રવટેજ ધેનુકા-
સુરનો વધ હોવાથી;

પ્રમેયાન્તર્ગત ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ બારમા અધ્યા-
યમાં કર્યું છે. ૧૨.

- ૨ આસક્તિની પરીક્ષામાટે કાલીચક્રમનની ક્રિયાવડે
શ્રીઓ-ગાયો-બાલકોને વશ કરેલા હોવાથી;
પ્રમેયાન્તર્ગત વીર્યનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં
કરવામાં આવે છે. ૧૩.

- ૩ બહાર આવીને મળવાથી અને સર્વના ઇષ્ટનું હાન
કરવાથી, સર્વને વશ કરેલા હોવાને લીધે;

દાવામિથી મુક્ત કરીને માહાત્મ્યનો બાધ
કરાવેલો હોવાથી;

પ્રમેયાન્તર્ગત યશનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં
આવે છે. ૧૪.

- ૪ કાલદુઃખના નિવારણથી, કીડામાં પ્રિય હોવાથી,
અને પ્રલમ્બના નાશથી, બાલકોની આસક્તિ
ઉત્પન્ન કરેલી હોવાથી;

પ્રમેયાન્તર્ગત શ્રીનું નિરૂપણ પંદરમા અધ્યાયમાં
કર્યું છે. ૧૫.

- ૫ દાવાનળના પાનથી ઉત્પન્ન થયેલા માહાત્મ્યદ્વારા
સ્વરૂપજ્ઞાનનું સંપાદન કરવાથી, ગાયોની ૯૬
આસક્તિને ઉત્પન્ન કરેલી હોવાથી;

પ્રમેયાન્તર્ગત જ્ઞાનનું નિરૂપણ સોળમાં અધ્યા-
યમાં છે. ૧૬.

૬ વર્ષાઋતુ અને શરદઋતુના વર્ણનથી કાલના
ગુણોવડેજ સર્વંતું દુઃખ નિવારણ કરેલું હોવાથી
૬૬ આસક્તિનું ઉત્પાદન કરવાને લીધે;

પોતાની તટસ્થતાને લીધે;

પ્રમેયાન્તર્ગત વૈરાગ્યનું નિરૂપણ સત્તરમા અધ્યા-
યમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧૧.

૭ વેલુનાદવડે ગોપીજનોની ૬૬ આસક્તિનું નિરૂપણ
કરેલું હોવાથી;

ગોપીજનોએ પણ રસરૂપ-વડ્ગુણયુક્ત-સ્વરૂપનું
નિરૂપણ કરેલું હોવાથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ અઢારમા અધ્યાયમાં કરેલું
છે. ૧૮.

તામસ-પ્રમેય પ્રકરણમાં “આસક્તિ”નું વર્ણન સમાપ્ત.

(ગ) સાધન પ્રકરણ,

૧ કુમારિકાઓવડે પ્રભુની પ્રાપ્તિમાટે “વ્યસન”
નો જોધ કરાવે તેવું મત કરેલું હોવાથી—
તે પછી પ્રભુની આજ્ઞાથી લૌકિક ભાવના પરિ-
ત્યાગવડે યથોક્ત કરણ (આજ્ઞામુજબ વર્તન)
હોવાથી—

સન્તુષ્ટ થયેલા પ્રભુએ તેમને વરદાન આપ્યું,
એ ઇશ્વરધર્મ હોવાથી—

ઇન્ધરપર મત્સરાદિક એ અનર્થનો હેતુ છે તેથી તરુની સ્તુતિથી જ્ઞાનોપદેશવડે ગોપીને વિષે મત્સર દોષનું નિવારણ કરેલું છે. તે પણ ઐશ્વર્ય જોધક હોવાથી;

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ યોગણીશમા અધ્યાયમાં કરેલું છે. ૧૬.

૨ પ્રજુને અજનું કાન કરવામાટે આવેલી યજ્ઞ પત્નીઓના પતિઓએ તેમની અન્યપરતા જાણી છતાં ભગવદ્દાકયથી અને દેવની અનુમતિથી પતિઓને અદેખાઈ ન થઈ એ વીર્યનો જોધ કરાવનાર હોવાથી,

પત્નીઓદ્વારા પ્રાણલોને પણ જોધન થયેલું છે એ પણ વીર્ય જોધકજી હોવાથી,

વીર્યનું નિરૂપણ વીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૦.

૩ હેતુના નિરાકરણવડે, પરમ્પરાથી ચાલતો આવેલો જે ઇન્દ્રયાગ તેનો ત્યાગ કરાવેલો હોવાથી, અને વંધ્યવયાગ કરાવેલો હોવાથી,

સ્વધર્મમાં ચોળે તેવા યજ્ઞનું નિરૂપણ એક-વીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૧.

૪ જોધર્થનના ધારણવડે ઇન્દ્રે કરેલા ઉપદ્રવરૂપી આપત્તિના નિવારકત્વને લીધે, શ્રીનું નિરૂપણ જાવીશમા અધ્યાયમાં કરવામા આન્યું છે. ૨૨

૫ ફરીથી યીજે વર્ષે પશુ ઇન્દ્રયાળ ન થાય અને
 વૈશ્વવયાજન થાય તે માટે ગર્ગના વાક્યોવડે
 શંકાનું નિવારણ કરેલું હોવાથી જ્ઞાનનું નિરૂપણ
 ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૩.

૬ જેણે અપારાધ કરેલો છે એવા ઇન્દ્રઉપર પણ
 કૃપા કરેલી હોવાથી;

મદનો ત્યાગ કરાવી દોષનેજ દૂર કરેલો હોવાથી;
 ચૈરાગ્યનું નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૪.

૭ ગોકુલવાસીઓને વૈકુણ્ઠ સુધી પહોંચાડી, ત્યાંથી
 ચણુ-ભજનાનન્દનેમાટે ઉદ્ધાર્યાં તેથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ પચીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં
 આવ્યું છે. ૨૫.

(તામસ-સાધન પ્રકરણમાં-પ્રભુએજ કૃપાપૂર્વક સમ્પા-
 દન કરી આપેલા સાધનોનું વર્ણન સમાપ્ત.)

(ઘ) ફેલ પ્રકરણ;

૧ ધ્વનિવડે બેલાવવાને (કર્તુ) સમર્થ હોવાથી;

ગમન બોધક વાક્યોવડે પણ ગમન ન કર્યું
 તેથી-અકર્તુ સમર્થ હોવાથી;

પ્રભુના વાક્યનું ઉક્લંધન કરવું, એ દોષને શુદ્ધ
 કરવાને (અન્યથા કર્તુ) સમર્થ હોવાથી; તેમજ
 ગર્વમાં અન્તર્ધાનવડે પણ અન્યથા કરવાને
 સમર્થ હોવાથી;

ઐશ્વર્યં નિરૂપણુ ઇવીશમા અધ્યાયમાં
છે. ૨૬.

૨ બાહ્ય અને આન્તર લેદવડે પ્રભુના સમ્બન્ધવાળા
ભક્તોનો દોષ હોય તો પણ ભગવાનવડે પરિત્યાગ
થતો નથી, એવા મર્વોકૃષ્ટ ભગવન્માર્ગનું જ્ઞાપન
કરવામાટે, શરીરવડે રમણના અભાવમાં મન કે
વાણીવડે પણ રમણ કરાવે એમ જણાવવા માટે
પરોક્ષ હોવા છતાં પણ રતિ કરવાને લીધે;

વીર્યં નિરૂપણુ સત્તાવીશમા અધ્યાયમાં કથું
છે. ૨૭.

૩ વચનવડે રમણનો યોધ કરાવે તેવા શ્રીગોપી-
જનોના વચનોવડે,

યશતું નિરૂપણુ અઠાવીશમાં અધ્યાયમાં કથું
છે. ૨૮.

૪ સદૃશ (એકવાર) ભોગના નિવારણને માટે આવિ-
ર્ભાવ કરેલો હોવાથી;

અને ભક્તના અતઃકરણના સન્તોષને માટે વાક્ય
કહેલા હોવાથી;

તેથીજ મરણરૂપ આપત્તિનું નિવારણ હોવાથી;
શ્રીનું નિરૂપણુ યોગણત્રીશમા અધ્યાયમાં આવ્યું
છે ૨૯.

૫ વડ્ડુણવાળા શ્રીસ્વામિનીઓ સહ રસરૂપે રમણ
કરવાને લીધે;

ધર્મીનું નિરૂપણ ત્રીશમાં અધ્યાયમાં આવે છે. ૩૦.

૬ કૌતુકથી પણ કરેલા અવૈષ્ણવ કર્મો દુઃખમાં કારણભૂત હોવાથી, અને તેમાં પ્રભુએ ઉદાસ-ભાવનું યોગ્ય કરેલું હોવાથી;

તેમાં પણ ભક્તવત્સલ એવા ભગવાનેજ છોડાવ્યા, ત્યારે, ભક્તોએ તે કર્મો-અવૈષ્ણવ કર્મો-નો પરિત્યાગ કરેલો હોવાથી; મર્યાદા-રમણમાંયે શંખચૂડનો સમ્બન્ધ કરેલો હોવાથી, પ્રભુના ઉદાસભાવનો અભાવ યોગ્ય કરેલો હોવાથી; વૈરાગ્યનું નિરૂપણ એકત્રીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩૧.

૭ વિરહમાં શુણ્ણગાન, એ, જ્ઞાનરૂપ હોવાથી જ્ઞાનનું નિરૂપણ બત્રીશમાં અધ્યાયમાં કરવામાં આવે છે. ૩૨.

(ફલ પ્રકરણ-પરાત્પરફલ-નું નિરૂપણ સમાપ્ત.)

તામસ પ્રકરણ સમાપ્ત.

(૩) રાજસ પ્રકરણ,

(ક) પ્રમાણ પ્રકરણ,

૧ ગોકુલસ્થાને પ્રભુના વિરહમાં જીવન-સંપાદક એવા ભગવદ્-આવિર્ભાવમાં હેતુરૂપ જે ભક્તિ, તેમાં પ્રતિબંધ કરનાર એવા અરિંદનો વધ કરવા (કર્તુ) સમર્થ હોવાને લીધે;

નારદજીએ, ભગવાન વસુદેવજીના પુત્ર છે એમ જણાવ્યું. ત્યારે, વસુદેવનો વધ કરવાને અશક્ત હોવાને લીધે; (અકર્તુ સમર્થ હોવાને લીધે);

પ્રભુને માટે કંસે જે ઉપાયો વિચાર્યા, તે જ કંસના વધમાં હેતુ બનાવ્યા, તેથી અન્યથા કર્તુ સમર્થ હોવાને લીધે;

એવર્થનું નિરૂપણ તેત્રીશમા અધ્યાયમાં આપ્યું છે. ૩૩.

૨ ગોકુલસ્થાને રાજસપણુ થવામાં હેતુ-જ્ઞાનને પ્રતિબંધક જે દેશી, એ પરાક્ષમાં સુખ-હેતુ-લીલાનોય પ્રતિબંધક હતો, એવા બ્યેમાસુરના પણ નાશથી;

ભક્તના દુષ્ટમાં હેતુ ઉત્પન્ન કર્યો તેથી બીધેલા નારદે પ્રભુને પ્રયોધન કર્યું, તે પણ વીર્યનું જ કાર્ય હોવાથી;

વીર્યનું નિરૂપણ ચોત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૪.

૩ ભગવાનૂવટે, ભક્તિ-જ્ઞાન-કર્મના પ્રતિબન્ધકનું
નિવારણ એવા અકૂરમાં વૈકુંઠનું સ્થાપન કરવા
માટે, ત્રણે (ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મ) ની સિદ્ધિ
માટે, આર્ગમાં ભક્તિ-જ્ઞાન-કર્મને ઉપયોગી એવા
માહાત્મ્ય-વિજ્ઞાન સ્વરૂપજોષરૂપી મનોરથોવટે
રામ-કૃષ્ણ-નન્દની કૃપાનું કથન હોવાથી,
ચરાતું નિરૂપણ પાંત્રીશમા અધ્યાયમાં કયું છે. ૩૫.

૪ વિરહમાં ભક્તોના હૃદયમાં પ્રાકુર્ભાવવટે પ્રાણના
ગમનની આપત્તિનું નિવારણ કરનાર હોવાથી,
અકૂરમાં વૈકુંઠનું પ્રદર્શન કરાવવાવટે સર્વ
સમ્પત્તિથી સર્વ ભક્તોની આપત્તિનું નિવારણ
કરનારનો જોષ હોવાથી;
શ્રીનું નિરૂપણ છત્રીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં
આવ્યું છે. ૩૬,

૫ ભગવદ્ભાનથીજ અકૂરે સ્તુતિ કરેલી હોવાથી;
જ્ઞાનનું નિરૂપણ સાઠત્રીશમા અધ્યાયમાં કરે છે. ૩૭.
જ્યાં વાત્કાલિક જ્ઞાનથી સ્તુતિ કરી છે, ત્યાં
જ્ઞાન અધ્યાયાર્થ છે અને જ્યાં પૂર્વસિદ્ધ-પહેલા
થયેલા-જ્ઞાનથી સ્તુતિ કરી છે, ત્યાં યશ અધ્યાયાર્થ
છે; આટલો વિશેષ છે.

૬ અકૂરને ઘેર મોકલાવીને જોષન કરેલો હોવાથી;
રજક, વાયક, માલિકારમાં, કર્મ છે હેતુ જેનો,
એવા, દણ્ડ અને પ્રસાદથી, પેતાની ઉદાસીનતાનું
જોષન હોવાથી, વૈરાગ્યનું નિરૂપણ અઠત્રીશમા
અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૩૮.

૭ કુખને રૂપવતી બનાવી, તેથી સ્ત્રીઓને વિષે
કૃપાવાળા છે એવીરીતે નિજ સ્વરૂપનું જોધન
કરેલું હોવાથી;

ધનુષ્ણે ભંગ, સ્થાવરનો નિગ્રહ, રક્ષકનો વધ
અને જંગમનો નિગ્રહ એ ઈર્મહિતુક ન હોવાથી,
ભક્તોના દુઃખનું નિવારણ કરનાર-માહાત્મ્યનું
જોધન કરે, તેથી, એ બધું ધર્મીનું કાર્ય હોવાથી;
ધર્મીનું નિરૂપણ આગણ્યાલીશમા અધ્યાયમાં
કર્યું છે. ૩૬.

(પ્રતિબન્ધ નિવારક રાજસ-પ્રમાણપ્રકરણ સમાપ્ત.)

(ખ) પ્રમેય પ્રકરણ,

૧ ભક્તોને આસક્તિમાં પ્રતિબન્ધક થાય એવા
ભયનું નિવારણ કરવા માટે કુવલયાપીડનો વધ
કર્યા પછી, તે ગજના દન્તરૂપી સુંદર આયુધવાળા
હોવાથી ઐશ્વર્યનો જોધ થતો હોવાથી;

દશવિધરસ વિશિષ્ટ સ્વરૂપનું પ્રદર્શન પણ
ઐશ્વર્ય જોધક હોવાથી;

પ્રભુદ્વે સંસ્કાર જેમના, એવા, લોકોએ પરસ્પર
પ્રભુના ગુણનું પ્રકાશન કરે તેવી વાર્તા કરી, એ
પણ ઐશ્વર્ય જોધક હોવાથી;

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ આળીશમા અધ્યાયમાં
કર્યું છે. ૪૦.

૨ ભક્તોની આસક્તિમાં પ્રતિબંધ કરે એવા આંતર
ભયના નિવારણને માટે કરેલી જે મહત્ત્વ-કંસા-
દિનો વધ, તે કેવલ વીર્યનોજ ભોધ કરાવનાર
હોવાથી;

વીર્યવૃં નિરૂપણ એકતાળીશમાં અધ્યાયમાં
કયું છે. ૪૧.

૩ માતા અને પિતાને મુક્ત કરાવ્યા, ઉગ્રસેનને
રાજ્ય આપ્યું; યાદવોને પાછા બોલાવ્યા, નન્દા-
દિને પાછા મોકલ્યા, સંસ્કાર થયા; એ બધાંજ
કાર્યો થયેનો ભોધ કરાવનારાં હોવાથી;

કાલનો ભય પ્રભુમાં આસક્તિનો હેતુ હોવાથી,

પ્રભુમાં આસક્તિવાળા યાદવોમાંથી કાલના શુદ્ધો
અને જરા-વૃદ્ધાવસ્થાની-નિવૃત્તિથી, શુરના મરી-
ગયેલા પુત્રને પાછો લાવી આપવાથી સાક્ષાત્
કાલની નિવૃત્તિ થતી હોવાથી; થયેનો ભોધ થાય
છે, તેથી;

યશસ્વં નિરૂપણ એકતાળીશમાં અધ્યાયમાં કયું
છે. ૪૨.

(૪) આસક્તિમાં પ્રતિબંધ ન થવા માટે સ્નેહવાળાઓને
સાનવનના પ્રસંગ—

ભગવાનને લીધે મજવાસીઓના પ્રાણગમન
રૂપી આપત્તિના નિવારણના ઉદ્દેશ્ય દયન
હોવાથી,

મનમાં ગયેલા ઉદ્ધવજી પણ શ્રીવાળા છે એમ
કથન કરવાથી, મનનું વર્ણન પણ શ્રીનું નિરૂપણ
કરનારું હોવાથી,

ઉદ્ધવજીના સમાગમમાં નન્દરાયજીએ દાવામિ
આદિ મૃત્યુઓમાંથી રક્ષણ કરનાર પ્રભુ છે એવું
સ્મરણ કરેલું હોવાથી,

ઉદ્ધવજીએ પણ અન્તર્મુખત્વે પ્રભુની સ્થિતિનું
બોધન કરેલું હોવાથી,

લૌકિક સંબંધનું નિરાકરણ હોવાને લીધે,
અને—

ભગવાન સર્વરૂપ છે એમ કથન હોવાથી,
છેવટે—

પ્રભુની શ્રીરૂપી ગોપીજનોનું નિરૂપણ હોવાને લીધે,
શ્રીનું નિરૂપણ ત્રેતાગીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪૩.

૫ સાન્તવન પ્રસંગે—

પ્રભુમાં માન-ધર્મ્યાદિક દોષના જ્ઞાનનું નિવારણ
કરવાપણું હોવાથી, પહેલા દોષનું નિરૂપણ ઉપ-
યોગી હોવાથી,

ઉદ્ધવજીમાં ભગવાને ઉપદેશેલું જ્ઞાન વિદ્યમાન
હોઈ, ગોપીજનોએ કહેલા દોષોનું પણ શુભરૂપે જ
જ્ઞાન હોવાથી,

ઉદ્ધવજીના ઉપદેશમાં વિયોગનો અભાવ, સર્વા-
શ્રયત્વ અને જ્ઞાનગમ્યત્વનું બોધન હોવાથી,

‘યત્ત્વમિદ’ ઈત્યાદિથી વિરહવેળાનેા પ્રભુનેા અભિ-
પ્રાય જણાવેા હોવાથી,

નિરન્તર પ્રજ્વલતોના સંગથી તાદૃશી ભક્તિનું
કારણ એતું લક્ષણપ્રમાણ ઉદ્ભવણને પણ થયું
છે; એમ ગોપીજનોને નમરકાર સુધીના ઉદ્ભવણના
પાકેાવડે જણાતું હોવાથી,

૧. જ્ઞાનનું નિરૂપણ ચુવાળીશમાં અધ્યાયમાં છે. ૪૪.
એ રીતે તામસોનું સાન્ન્ય છે.

૬ કુળનો સમાગમ કામના હેતુવાળો હોવાથી તેને
કામ-વરપ્રદાનેવડે ઝીઠામીન્યનું યોધન કરાવ-
વાથી, અન્યત્ર એકલીને અકૂરના સમાગમનુંયે
ઝીઠામીન્ય યોધન કરાવાથી,

અકૂરની સ્તુતિમાં માયાની નિવૃત્તિ, એ વૈરાગ્યનું
કાર્ય હોવાની પ્રાર્થના હોવાથી;

વૈરાગ્યનું નિરૂપણ પીસતાળીમાં અધ્યાયમાં
કર્યું છે. ૪૫.

એમ, રાજસોનું સાન્ન્ય છે.

૭ કુન્તીની સ્તુતિમાં લક્ષ્યશરણુત્વ સ્વરૂપધર્મનું
યોધન કરે છે તેથી;

અકૂર અને વિદુરે કુન્તી તથા પાણ્ડવોનું સાન્ન્યન
કર્તા પછી અકૂરે એને ઉપદેશ કરેલો છે, એવા
મૂતરાગ્રે પાણ્ડવોનું રક્ષણ ન કર્યું, તે પણ જૂનારના
હરણનેા હેતુ હોવાથી,

ધર્મીનું નિરૂપણ છેતાળીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪૬.

એ રીતે સાત્ત્વિકોનું માનવન છે.

ઇતિ દશમસ્કન્ધ પૂર્વાર્ધ.

(૩) સાધન પ્રકરણ,

૧ કૃષ્ણમાં વ્યસનવાળા યજુ' એ ક્ષણપ્રાપ્તિમાં પ્રયોજક હોવાથી;

લૌકિક વ્યસનથી પ્રાપ્તિ થતાં તેનું નિરાકરણ જ કૃષ્ણમાં વ્યસનના સાધનત્વે હોવાથી પ્રજાપતિથી ઉત્પન્ન થયેલા જરાસન્ધના સત્તરવાર વ્યસન કરનારના કેવલ પૈરુપથી તેટલીજવાર (સત્તરવાર) નિરાકરણ કરવામાટે, ધ્યાન કરતા એવા પ્રભુમાં અલૌકિક રથ-આયુધ વગેરેનું ઐશ્વર્યકાર્યત્વ હોવાથી;

કરીથી પ્રાણજાળના પ્રસાદથી પુષ્ટ-તામસ-યવનવડે કરાયેલા, અને શિવના પ્રસાદથી પુષ્ટ-સાત્ત્વિક-ભાવનાવાળા જરાસન્ધવડે કરાયેલા દુઃખનું નિવારણ અન્ય પ્રકારે સાધ્ય હોવાથી, તેના માટે દારકાનું નિર્માણાદિક ઐશ્વર્યનું કાર્ય હોવાથી; ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ સુડતાળીશમા અધ્યાયમાં કરવામાં આન્યું છે. ૪૭.

એ રીતે યજુએ કરેલા ભૌતિક દુઃખના નિવારણથી લૌકિક જીવોની પ્રભુમાં વ્યસનભક્તિની સિદ્ધિ જણાવી.

૨ યવનથી દૂષિત થયેલા સ્થાનમાં નિત્ય એવી મથુ-
રાની સ્થિતિનો અભાવ હોવાથી, અને—

વૈદિકોને તદ્દપ-આધ્યાત્મિક દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં,
તેની નિવૃત્તિને માટે મુચુકુન્દદ્વારા યવનનો નાશ,
એ બુદ્ધિના પરાક્રમરૂપે હોવાથી;

નિદ્રાથી સાધનના અભાવરૂપ આધ્યાત્મિક દુઃખ
જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા દુઃખી મુચુકુન્દની
સ્તુતિથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુએ નિજ સામર્થ્યનું
દાન કરી મુક્તિના સાધનમાં મામર્ય મેળવી

આપ્યું, એ, વીર્યરૂપે હોવાથી;

વીર્યનું નિરૂપણ અઠતાણીશમા અધ્યાયમાં આવે
છે. ૪૮.

૩ નિત્ય વર્ષતા એવા પ્રવર્ષણથી અગ્નિની પ્રાર્થના
થતાં, સ્વયં સર્વ જીવનો નાશ કરનાર એવા
અગ્નિદાનની યથોપરુદ્ધતા હોવાથી, રુકિમણીજીને
પ્રતિજ્ઞા થવા માટે પરાજયનું કારણ એવા
પાપને ઉત્પન્ન કરવા માટે યવનનું દ્રવ્ય ગ્રહણ

કરવાથી જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ છે એવા દુષ્ટોવડે
અગ્નિદાન કરાવવું એ યથોરૂપ હોવાથી;

નારદાદિકથી જેજે બગવદ્ગુણ અવળ કરેલા છે
એવા રુકિમણીજીને દુષ્ટે કરેલા પ્રતિજ્ઞાથી
પ્રભુને વરણના અભાવરૂપ આધ્યાત્મિક દુઃખ પ્રાપ્ત
થતાં, તેના નિવારણને માટે મોકલેલા આદ્યજનો
સન્માન એ યથોરૂપ હોવાથી;

રુકિમણીજીએ મોકલેલી પત્રિકા પ્રભુએ શ્રવણ કરી તે વડે રુકિમણીની વાણીથી પ્રાપ્ત અન્ય સમ્બન્ધિતવરૂપી વાચિક દુઃખની નિવૃત્તિને વિષે, પત્રિકામાં યશની સ્થિતિ હોવાથી;

યશનું નિરૂપણ ઓગણપચાશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪૯.

૪ વિદર્ભપુરમાં સર્વ લોકના રંજનને માટે નિજ સ્વરૂપની ચોભાનું પ્રદર્શન-દેખાડવું, એ, શ્રી-પ્રયુક્તા હોવાથી;

રુકિમણીજીના અંગનું અન્ય સમ્બન્ધિતવરૂપ કાયિકાદિદુઃખના નિવારણને માટે સાક્ષાત્ શ્રીરૂપા એવા શ્રીરુકિમણીજીના હરણથી;

શ્રીનું નિરૂપણ પચાશમા અધ્યાયમાં આવે છે. ૫૦.

૫ પ્રભુએ મને હરી, છતાં પ્રબલ એવા દુઃખો મને પાછી લઈ જશે એવા રુકિમણીજીના માનસિક દુઃખના નિવારણને માટે સર્વ રાજાઓના પરાભવમાં કરેલા અતિસાહસથી, અને-આવેલા રુકિમણી પલ્લુ પરાભવ થયો અને મુંડન કર્યું, ત્યારે દ્વારકામાં લઈ જવાતા રુકિમણીને બલરામે છોડાવ્યો તેથી રુકિમણીએ વિચારેલા કાર્યને ભંગ થવાથી;—

ભૂતપક્ષ થયેલા વૈમનસ્યનું બલરામે ઉપદેશેલા જ્ઞાનવડે નિવારણ થવાથી;

જ્ઞાનનું નિરૂપણ એકાવનમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૫૧

૬ સ્વપુત્ર પ્રહુન્નને સૂતિકાગૃહમાંથી શમ્ભરે હરી
લીધો ત્યારે પ્રભુ ઉદાસીન હોવાથી;

કામ સર્વ લોકને દુઃખનું કારણ હોવાથી પ્રભુ
દુઃખનું નિવારણ કરતા હતા ત્યારે કામાદિને
દુઃખ દેવામાં અશક્તતા જણાવવા માટે, કામનોજ
દેહનાશ અને ભાર્યાનું હરણ ઇત્યાદિ દુઃખનું
નિરૂપણ હોવાથી;

પાછલું દુઃખ સંભારી વિરક્ત થયેલા કામથી સર્વત્ર
દુઃખદાનના અભાવ માટે સ્વપુત્રનેજ દુઃખ દેવડા-
વવાથી;

ભક્તોનો વિષે દુઃખના હેતુત્વના અભાવને માટે
સ્વસમ્બન્ધી દેહવડે કામનો નિરોધ હોવાથી;
વૈરાગ્યનું નિરૂપણ બાવનમા અધ્યાયમાં કરે છે. ૫૨

૭ લોકમાં પ્રસિદ્ધ મણિઆદિકના પણ દુઃખનિવા-
રકત્વમાં ભગવાન દુઃખનિવારક છે, એવા સ્વનિ-
યમનો ભંગ પ્રાપ્ત થતાં નિયમની દૃઢતાને માટે,
નિરોધ રહિત એવા ભગવદ્ ભક્તોને વિષે મણિના
કારણથી થયેલા દુઃખનું નિરૂપણ કરવા માટે
મણિની કથાના પ્રસંગે—

મણિનું હરણ કરનાર રૂપે ભગવાન ઉપર દોષા-
રોપણ માયાથી કરેલ છે,—

સર્વ દુઃખનું મૂલ એવા આધિદૈવિક દુઃખના અને
પ્રભુ ઉપર દોષારોપણ કરવાથી ભક્તોના દુઃખમાં
થયેલા આધિદૈવિક દુઃખના નિવારણને માટે

મણિને પાછો લાવવો, એ, ધર્મનું કાર્ય હોવાથી;
લક્ષ્મી-સરસ્વતી રૂપી જાગૃતવતીજી અને સત્ય-
લામાજીને પરણવાનું કાર્ય પણ ધર્મનું હોવાથી;

ગુફામાં ઘણા મમય સુધી સ્થિતિ કરવાથી
રાજસભકતોના નિરોધની પરીક્ષાનું અને
જાગૃતવાનું સાથેના યુદ્ધનું, તેમજ જાગૃતવાનું
નિજરૂપમાં નિષ્કરવાનું કાર્ય પણ ધર્મનું કાર્ય
હોવાથી;

ધર્મનું નિરૂપણ ત્રેપનમાં અધ્યાયમાં છે.

મિથ્યા અભિશાપ પણ થયો છતાં, મણિ લઈ
આવ્યા, તેથી પ્રભુમાં ક્રોધનો અભાવ છે. પડ.

ઇતિ રાજસ સાધન પ્રકરણ સમાપ્ત.

(ઘ) ફલ પ્રકરણ—

- ૧ મણિની કથાને પ્રમંગે અલક્ષ્ય એવા સત્રાન્નિતને
નાશ કરનાર તરીકે પ્રિય જે શતધનવા તેને
કૃષ્ણથી લયની દશામાં કૃતવર્મા અને અકૂરવડે
લૌકિક અને અલૌકિક જોધ કરાવનાર એવા,
મર્યાદારૂપી જલદેવજીની સમ્મતિ ન હોવા છતાં
મુક્તિરૂપ, ફલપ્રદાનનું કેવલ ઐશ્વર્યમૂલકત્વ
હોવાથી;

મણિનું હરણ કરનાર અને કાશીથી પાછો જોલા-
વેલ એવા અકૂરને ધર્મયુક્તાર્થફલની સિદ્ધિને માટે,

તેને સર્વ હોકની સામે મણિ પાછો આપ્યો; એ
પણ ઐશ્વર્યબોધક હોવાથી,

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ ચોપનમા અધ્યાયમાં કર્યું છે.
એ રીતે મણિ પાછો આપવાથી પ્રભુમાં લોભનો
આભાવ છે. ૫૪.

૨ પાણ્ડવોનેવિષે નિજ પરાક્રમ મૂકીને સભા,
ગાણ્ડીવ અને નગરનું નિર્માણ કરવાવડે ધર્મ
અર્થ અને કામનું ફલદાન કરેલું હોવાથી;

આવોનેવિષે વિદ્યાના પર્વથી ઉત્પન્ન એવા ફલના
દાનનેમાટે વિદ્યાના પર્વસ્વરૂપ એવી પાંચ નાયિકાઓ
કાઓ । કામફલની સિદ્ધિનેમાટે પરાક્રમરૂપી
મૂલ્યથી પરિણામ-વિવાહ હોવાથી;

પર્વાતમક નાયિકાઓ પ્રભુની શક્તિરૂપે હોવાથી
નાયિકાઓના સમ્બન્ધોને વિષે પણ ભગવત-
શક્તિરૂપ ધર્મદ્વારા કૃષ્ણસમ્બન્ધરૂપી ફલના
દાનથી;

વીર્યનું નિરૂપણ પંચાવનમા અધ્યાયમાં કર્યું
છે. ૫૫.

૩ વિરક્ત અને ભક્તિથી યુક્ત એવા ભક્તોમાં
ભગવતસમ્બન્ધ સુખ, ઐહિક અને આમુષ્મિકએ
બનેથીયે વિણેલું છે એમ જણાવવામાટે અને
અનન્તપણું જણાવવામાટે અવિદ્યાના કાર્યરૂપે

અહંતા અને મમતાત્મક મુરનો નાશ કરીને
અને ઐહિકસુખરૂપી નરકનો પણ નાશ કરીને
તેમજ ઇન્દ્રાદિ દેવાનોયે પરાજય કરીને કામના
સુખનો હેતુ એવા એકાદશ ઇન્દ્રિય અને પાંચ
વિષય મળી સોળ કલાવાળા મન અને મહિષીઓ
(પદ્મરાણીઓ) ની હજાર વૃત્તિરૂપી-સોળહજાર
નાયિકાઓના વિવાહવડે યાદવોને તેવા સુખરૂપી
ફલનું દાન કરવું એ યશોરૂપ હોવાથી;

દૈત્યના વધથી દેવોના કર્યું સાધન એવું દેવના
પરાજયવડે ભકતોના મનોરથોનું પૂરણ, એ પણ
યશોરૂપ હોવાથી;

યશનું નિરૂપણ છપ્પનમા અધ્યાયમાં આવે
છે. ૫૬.

૪ સર્વ ભકતોના દોષનું નિવારણ કરતાં ફલભોગમાં
સામર્થ્યનું દાન કરે છે એમ જણાવવામાટે
શ્રીરૂપી રુકિમણીજી અને તેજ રીતે સર્વ પદ્મ-
રાણીઓ શ્રીરૂપે મધ્યમાધિકારી હોવાથી,
પરિહાસથી;

પરિહાસવાળી ઉક્તિરૂપી વાચિકે તિરોધાનવડે
અભિમાનાદિ દોષોનું નિવારણ કરીને દૃઢતા
સમ્પાદન કરીને દૃઢ-ભગવત્સમ્બન્ધનું સમ્પા-
દન હોવાથી;

શ્રીનું નિરૂપણ સત્તાવનમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૫૭.

૫ ભગવતપત્નીઓ રમણ કરનાર ભગવાનના મનને
વશ કરવા સમર્થ ન થઈ શકી એવું નિરૂપણ
જ્ઞાનજોષકે હોવાથી;

ભગવતસંસ્પર્શ બકતોએ ભગવતકાર્યની ચેઠે ભગ-
વદંશનોયે વિસ્તાર કરવો જોઈએ એમ જોધન
કરવામાટે લોક અને વેદના પ્રકારથી શ્રુતિના
અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા દશ દશ પુત્ર પૌત્રાદિની
ઉત્પત્તિ જ્ઞાનનું કાર્ય હોવાથી;

શ્રુતિમાં, જ્ઞાનીનું પાપ તેને જાણનારાઓમાં પણ
સંચાર કરે છે એમ નિરૂપણ કરેલું હોવાથી;
અહીં પણ પ્રધુસ અને અનિરુદ્ધના અધમ
વિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલું પાપ-ખલભરે કરેલા
વધથી જણાવેલું એવું, કૃષ્ણાદિ સર્વ યાદવોના
દ્રેષ કરનાર રુકિમમાં સંચાર કરતું હોવાથી,
જ્ઞાનલીલાનું નિરૂપણ કરેલું હોવાને લીધે;

જ્ઞાનનું નિરૂપણ અઠાવનમા અધ્યાયમાં કરવામાં
આવ્યું છે. ૫૮.

૬ લૌકિકોના લૌકિકકાર્યોમાં સર્વરીતે પ્રપંચજ
સ્વમેના મનોરથોની ચેઠે પ્રયોજક હોવાથી;

પ્રપંચાદિતની ચેઠે ભક્ત એવા યાદવોના, કૃષ્ણે
કરેલા ઉપકારોથી ઉત્પન્ન થયેલા કૃષ્ણ ઉપર સર્વ-
ભાવવડે કૃષ્ણજ સ્વમેના મનોરથોના પ્રયોજક
હોવાથી;

કૃષ્ણાદિતરૂપી ફલદાનનું જોધન કરાવવામાટે ઉપા-
ખ્યાનના નિરૂપણના પ્રસંગે અનિરુદ્ધના કાર્યની

સિદ્ધિનેમાટે ઉપાએ દ્વારકામાંથી અનિરુદ્ધનું
હરણ કર્યું તેમાં જાણુતા હોવા છતાં ભગવાને
સ્વધર્મનો ઉપસંહાર કરવામાટે મૌન ધારણ કર્યું
તે વૈરાગ્યનું યોગક હોવાથી;

વૈરાગ્યનું નિરૂપણ યોગણુસાઠમા અધ્યાયમાં
કરવામાં આવે છે. ૫૯.

૭ મહાદેવાદિક દેવો પોતાના ભકતોને વર આપીને
પાછળથી યુદ્ધબરદિક હુનરો ઉપાયોવડે પણ
વરનું પાલન કરવા અસમર્થ છે, એમ જણાવવા
માટે જાણુની જુગલ્યો કાયવી એ ધર્મીનું કાર્ય
હોવાથી;

ભગવાન તો પોતાના ભકતોને વર આપીને તેનું
પાલન કરવા સમર્થ છે, એમ જણાવવા માટે
શિવની સ્તુતિથી શિવ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે એમ
જણાવીને યુદ્ધમાં પણ જાણુનું રક્ષણ એ ધર્મીનું
કાર્ય હોવાથી;

મહાદેવજીની સ્તુતિમાં પણ ધર્મીનો સ્વરૂપનું
નિરૂપણ હોવાથી;

ભક્તના કાર્યનું સાધન કરી ભક્તનો પક્ષપાત
કરવો એ પણ ધર્મીનું જોયન કરે છે તેથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ સાઠમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬૦.

રાજસ પ્રકરણ સમાપ્ત.

(૪) સાર્વિક પ્રકરણમાં—

(ક) પ્રમેય પ્રકરણમાં—

૧ ભક્તો. ભગવાનની આજ્ઞાથી ભગવાનની ઇચ્છા ભણીને જ બધું કરવું, ૧.

વિચાર્યા વિના ધર્માદિકને વિષે પણ અત્યંત આગ્રહ ન કરવો. ૨.

ધર્માદિકના માર્ગમાં પ્રાદ્વણાદિકને શોભ પણ ન કરવો. ૩.

એ ત્રણેયું સાધન કરાવવા માટે પૂર્વતન ભક્તને ભગવદ્વિષ્ણાનું જ્ઞાન ન હોવાથી અવિચારથી દાનમાં આગ્રહવાળો હતો અને પ્રાદ્વણને શોભ કરાવ્યો તેથી, દુર્જર પ્રદ્વણ મળ્યો અને પ્રદ્વણના અપહરણના દોષનું ફલ પણ મળ્યું; તેને ભોગવતા નૃગ રાજાના કર્મનો ક્ષય થયો નહિ તો પણ નિજ ઐશ્વર્યથી પ્રમેય બલે દોષનું નિવારણ કર્યું, એ, ઐશ્વર્યજાધક હોવાથી;

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ એકસઠંમા અધ્યાયમાં છે. ૬૧.

૨ બલભદ્રમાં નિજગુણને સ્થાપીને તેમના દ્વારા પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા. ગોપીજનોનું રમણ વીર્ય જાધક હોવાથી,

ભગવદ્દીય ગોપીજનોને વિષે ઉદ્ભવણના ઉપ-દેશથી, પ્રભુ ઉપર જે કૃતાદિ દોષનું આરોપણ કરવામાં આવ્યું હતું તે નિવૃત્ત હોવા છતાં પણ સંસ્કાર માત્રથી સ્થિત હોવાથી શલદેવે સ્નાનવન

કયું તેથી નિવૃત્ત થયું, એ પ્રમેયરૂપ ભગવદ્દર્શીને
 યોષક હોવાથી,

સર્વત્ર અનુકંપનો સાનુભાવ યોધિત કરવા માટે
 યોધિત-ભગવાદાવેશ એવા બલદેવવટે બાન્ધવોના
 શોભણથી, ભગવત્પ્રાસિરૂપ અર્થથી રહિત એવી
 ચમુનાનું જલકીડા માટે આકર્ષણ કરવાથી,
 ભગવત્પ્રાસિમાં પ્રતિબંધરૂપી દોષનું નિવારણ,
 એ, પ્રમેયરૂપ ભગવદ્દર્શીનું યોષક હોવાથી,

વીર્યનું નિરૂપણ બાસઠમાં અધ્યાયમાં કરવામાં
 આન્યું છે. ૬૨.

ક માત્સર્યથી નિજરૂપને ધારણ કરનાર એવા પૌંદ્ર-
 કને તેના દોષનું નિવારણ કરીને મુક્તિનું દાન
 કયું, એ યશનું નિરૂપણ કરનાર હોવાથી;

મુદશિલ્લે મોકલેલ અભિચારના પ્રાતઘાતમાં હેતુ
 પ્રબળ્યત્વ પણ યથોરૂપ હોવાથી,

યશનું નિરૂપણ ત્રેસઠમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬૩.

ઃ બલદેવના રમણનું પ્રયુક્ત્ય હોવાથી,

- દ્વાવદ વાનરના મુક્તિના પ્રબંધક દોષના નિવારણ
 વટે, તેની આપત્તિમાંથી નિવારણનું અને તેના
 વધવટે ક્રધ્યાદિક સર્વ લોકેની આપત્તિના નિવા-
 રણનું પણ શીર્યત્વ હોવાથી;
 શીર્યનું નિરૂપણ ચોસઠમાં અધ્યાયમાં કરવામાં
 આન્યું છે. ૬૪.

ઉપરના ચાર અધ્યાયમાં ઠેકાંઠક વધારે પણ લખે છે:—

૧ નૃગરાજ સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી તે ભક્ત પણ હતા અને સાત્ત્વિક પણ હતા. પરંતુ ધર્મમાં વ્યસનવાળા હોવાથી અને ગ્રાહણને શોભ કરાવેલો હોવાથી, ગ્રાહ્યદ્રવ્યના અપહરણથી દોષ પ્રાપ્ત થયો તેથી ધર્મ સિદ્ધ ન થયો, અધર્મ સિદ્ધ થયો; આથીજ ધર્મના ફલનો અભાવ અને અધર્મના ફલનો ભોગ આવર્યક છે. પણ ભક્ત હોવાથી તેમજ દ્વારકામાં હોવાથી, પ્રભુએજ પ્રમેયબલે દોષનું નિવારણ કર્યું અને ધર્મ સિદ્ધ થયો; તેથી દેવની ગતિ અને મુક્તિ પણ થઈ. ૬૧.

૨ યમુનાજી સૂર્યની પુત્રી હોવાથી તેમાં ભક્તત્વ અને સાત્ત્વિકત્વ પણ છેજ. આ યમુના ઠેકાંઠા લીલા મધ્યપાતી નથી. લીલા મધ્યપાતીમાં દોષની સંભવનાનો જ અભાવ હોય. તેથી આ યમુના કાલિન્દીરૂપા છે. તે પંતિરૂપે ભગવતપ્રાપ્તિની વ્યસની હોવાથી, આન્ધવ યમના શોભથી, આન્ધવે વિધ્યુને આપી નહિ તેથી, ભગવતપ્રાપ્તિરૂપી અર્ધ સિદ્ધ ન થયો. આથીજ તે તપ કરે છે. “મણિ જ્ઞાપગામ” આ વાક્યવડે જલદેવમાં પ્રભુનો આવેશ છે એમ જ્ઞાન નથી, તેથી જલદેવે આકર્ષણ કર્યું, નિર્ભર્ત્નના પણ કરી; પણ ભક્ત હોવાથી ત્યાં જલકીડામાં જલદેવમાં આવિષ્ટ એવા ભગવાને પ્રમેય જલથી તેના દોષનું નિવારણ કર્યું.

પછી ઇન્દ્રપ્રસ્થ તરફ પધારતા અર્જુનના સં-
લગવાનની પતિત્વે પ્રાપ્તિ થઈ.

અહીં દશમ સ્કન્ધમાં કૃષ્ણે કરેલી લીલાઓ
અનુક્રમે વર્ણન નથી. કિન્તુ ઉત્તરોત્તર ઉત્ક
એવા નિરોધનું જ નિરૂપણ છે. તેથી અનુક્રમે
નિરોધનું નિરૂપણ કરતાં જ લીલાનો જ્યાં ઉપ-
યોગ છે ત્યાં તેનું નિરૂપણ છે. તેથી (કમલંગ
હોય નથી. ૬૨.

૩ પૌણ્ડ્રક પણ કરૂણાધિપતિ હોવાથી, છઠ્ઠા મનુને
પુત્ર કરૂણના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી સૂર્ય
વંશી હતો, તેથી, તેમાં ભક્તત્વ અને સાત્ત્વિકત્વ
છે. તે પણ વાસુદેવને લોકપ્રતિષ્ઠાથી કામને
વ્યસની હોવાથી, કાશીરાજાદિના દુષ્ટ સંગથી વાસુ-
દેવસ્વરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણ ઉપર માત્સર્યદોષવર
વાસુદેવાત્મક કૃષ્ણને શોભ કરવાવાથી; તેને લોક
પ્રતિષ્ઠાથી કામ સિદ્ધ ન થયો. પણ ભક્ત હોવાથી
અને નિરંતર ભગવત્કમરણ કરતો હોવાથી; પ્રભુ-
એ જ પ્રમથ બલથી તેને હણ્યો. તેથી દોષનું નિવા-
રણ થતાં વાસુદેવસ્વરૂપને વૈકુણ્ઠમાં પ્રતિષ્ઠાથી
કામ સિદ્ધ થયો. 'કાશીરાજ' અલકલ હોવાથી તેનું
કાંઈ પણ સિદ્ધ ન થયું. ૬૩.

૪ દ્વિવિદ પણ રામાવતારમાં સુગ્રીવનો સચિવ
(મંત્રી) હોવાથી, તેને વિષે ભક્તત્વ છે. દેવાંશત્વે
સાત્ત્વિકત્વ પણ છે જ. તેમાં ગ્રાહ્ય વ્યસનિત્વ હોવા
છતાં પણ વિષયસુખાત્મક નરકાસુરની મિત્રતાથી

ઇશ્વરરૂપ વેદને જ્ઞાન કર્યો હોવાથી, જગદ્વ્યતિ-
કરાવહત્વ દોષવટે રામાવતારમાં તેને મોક્ષ સિદ્ધિ
ન થયો. બલદેવાવિષ્ટ ભગવાનેજ પ્રમેયબલવટે
તે દોષનું નિવારણ કર્યું તે પછી મોક્ષ થયો. ૬૪.

૫ લક્ષ્મણના હરણ પ્રસંગે પાણ્ડવો અને કૌરવોને
કૃષ્ણસહિત યાદવો ઉપર હીનત્વની ભાવના થઈ
તે દોષને દૂર કરી બલદેવાવિષ્ટ ભગવાને પ્રમેય-
બલથી તેમનામાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી,

જ્ઞાનનું નિરૂપણ પાંચઠમા અધ્યાયમાં કરવામાં
આવ્યું છે. ૬૫.

૬ વૈષ્ણવોમાં મુખ્ય એવા નારદજીને સર્વ ધર્મોમાં
એકરૂપે વિરાજતા પ્રભુનું દર્શન કરાવવાથી,
પ્રમેયબલવટે જ્ઞાનદોષનું નિવારણ કરી, નિર્લેપ-
જ્ઞાનશિક્ષાને માટે ગૃહસ્થધર્મના આચરણનું
કથન કરેલું હોવાથી;

વૈશમ્પત્યનું નિરૂપણ છાસઠમા અધ્યાયમાં આવે
છે. ૬૬.

૭ અર્જુનસુપવૃત્તાયામ્ ઇત્યાદિવટે નિરૂપિત જે વિધન
કરનાર સીઓનો દોષ છે, તેને, નિજધર્મોચ્ચરણથી
દૂર કરેલો હોવાથી કૃપાવત્ત્વે ધર્મીનું જોષન કરા-
વેલું હોવાને લીધે;

આગળ, રાજસભામાં પ્રવેશ થતાં ઉદ્ભવે પ્રશ્ન
પૂછ્યો અને તેનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી, માદ-

પણી ઇન્દ્રપ્રસ્થ તરફ પધારતા અર્જુનના સખા
અમવાનની પતિત્વે પ્રાપ્તિ થઇ.

અહીં દશમ સ્કન્ધમાં કૃષ્ણે કહેલી લીલાઓનું
અનુક્રમે વર્ણન નથી. કિન્તુ ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ
એવા નિરોધનું જ નિરૂપણ છે. તેથી અનુક્રમે
નિરોધનું નિરૂપણ કરતાં જે લીલાનો ક્યાં ઉપ-
યોગ છે ત્યાં તેનું નિરૂપણ છે. તેથી (કમલગ))
દોષ નથી. ૬૨.

૩ પૌષ્પક પદ્મ કરૂણાધિપતિ હોવાથી, છઠ્ઠા અનુને
પુત્ર કરૂણના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી સૂર્ય-
વંશી હોય, તેથી, તેમાં ભક્તત્વ અને આત્મિકત્વ
છે. તે પદ્મ વામુદેવને લોકપ્રતિષ્ઠાકૃષ્ણી કામનો
વ્યમની હોવાથી, કાશીરાજાદિના દુષ્ટ સંગથી વામુ-
દેવસ્વરૂપ એવા ક્રોધુપ્પદ્મ ઉપર આત્મર્થદોષવટે
વામુદેવાત્મક કૃષ્ણને શોભ કરવાવાથી; તેને લોક-
પ્રતિષ્ઠાકૃષ્ણી કામ મિદ્ધ ન થયો. પણ ભક્ત હોવાથી
અને નિરન્તર ભગવત્સમરણ કરતો હોવાથી; પ્રજુ-
એજ પ્રમેય બલથી તેને હુણ્યો તેથી દોષનું નિવા-
રણ થતાં વામુદેવસ્વરૂપત્વે વૈકુણ્ઠમાં પ્રતિષ્ઠાકૃષ્ણી
કામ મિદ્ધ થયો. કાશીરાજ અલક્ષ્ય હોવાથી તેનું
દાંડ પદ્મ મિદ્ધ ન થયું. ૬૩.

૪ દ્વિવિદ્ધ પદ્મ રામાવતારમાં સુગ્રીવનો અગ્રિય
(મંત્રી) હોવાથી, તેને વિષે ભક્તત્વ છે. દેવાંશત્વે
સારિવકત્વ પણ છે જ. તેમાં શ્રેષ્ઠ વ્યસનિત્વ હોવા
છતાં પણ વિષયશુષ્ણાત્મક નરકાસુરની મિત્રતાથી

ઇશ્વરરૂપ વેદને જ્ઞાન કર્યો હોવાથી, જગદ્ગોચરિ-
કરાવહુત્વ દોષવડે રામાવતારમાં તેને મોક્ષ સિદ્ધ
ન થયો. બલદેવાવિષ્ટ ભગવાનેજ પ્રમેયબલવડે
તે દોષનું નિવારણ કર્યું તે પછી મોક્ષ થયો. ૬૪.

૫ લક્ષમણના હરણ પ્રસંગે પાણ્ડવો અને કૌરવોને
કૃષ્ણસહિત યાદવો ઉપર હીનત્વની ભાવના થઈ
તે દોષને દૂર કરી બલદેવાવિષ્ટ ભગવાને પ્રમેય-
બલથી તેમનામાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી,

જ્ઞાનનું નિરૂપણ પાંસઠમા અધ્યાયમાં કરવામાં
આવ્યું છે. ૬૫.

૬ વૈષ્ણવોમાં સુખ્ય એવા નારદજીને સર્વ ધર્મોમાં
એકરૂપે વિરાજતા પ્રભુનું દર્શન કરાવવાથી,
પ્રમેયબલવડે જ્ઞાનદોષનું નિવારણ કરી, નિર્લેપ-
જ્ઞાનશિક્ષાને માટે ગૃહસ્થધર્મના આચરણનું
કથન કરેલું હોવાથી;

વૈરાગ્યનું નિરૂપણ છાસઠમા અધ્યાયમાં આવે
છે. ૬૬.

૭ જયોપસ્યુપવૃત્તાયામ્ ઇત્યાદિવડે નિરૂપિત જો વિઘ્ન
કરનાર ઓંઓનો દોષ છે, તેને, નિજધર્માચરણથી
દૂર કરેલો હોવાથી કૃપાવસ્ત્રે ધર્મીનું જોધન કરા-
વેલું હોવાને લીધે;

આગળ, રાજસભામાં પ્રવેશ થતાં ઉદ્ધવે પ્રશ્ન
પૂછ્યો અને તેનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી, યાદ-

૭. જેની ભગવદ્વિચ્છાથી વિરુદ્ધ એવા જરાસન્ધને
 હિંતવાની ઇચ્છાથી, દોષનું નિવારણ હોવાથી;
 યુધિષ્ઠિરનો પક્ષપાતનું ચર્ચવરૂપધર્મોત્તર હોવાથી,
 ધર્મોનું પ્રતિપાદન સહસ્રઠમા અધ્યાયમાં કર્યું
 છે. ૬૭.

ઇતિ સાત્ત્વિક પ્રમેય પ્રકરણ.

(ખ) સાધનપ્રકરણ:—

૧ નીતિપૂર્વક જાણનાર અને સમર્થ પક્ષ ભગવદ્દાસા
 મેળવવી કે પ્રભુનું સાહાય્ય મેળવવું, જનોઘોગમાં
 પ્રભુએ આવીને હિંતનો ઉપદેશ કર્યો, તે મુજબજ
 કરેલા વૈદિકકર્મો-યજ્ઞાદિનું સાધનત્વ જણાવવા
 માટે, યુધિષ્ઠિરની પ્રાર્થનાવડે તેના મનને સંતોષ
 પમાડવા માટે, સર્વ સૈન્ય સાથે ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં
 ગયેલા ભગવાનનું યુધિષ્ઠિરાદિકે પૂજન કર્યું, તે
 ઐશ્વર્યનું કાર્ય હોવાથી,

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ અહસઠમા અધ્યાયમાં કર-
 વામાં આપ્યું છે. ૬૮.

૨ યુધિષ્ઠિરે યજ્ઞને માટે પોતાના મનમાં નહીં કરેલો
 વિચાર પ્રભુને જણાવ્યો અને પ્રભુએ પણ યજ્ઞને
 માટે આજ્ઞા કરી ત્યારે ભાઈઓને પોતાનું
 સામર્થ્ય આપીને, તેમનાવડે દિગ્વિજયનું ફરીથી
 યુધિષ્ઠિ. ધ્વાન (ચિન્તા) કરતા હતા ત્યારે ઉદ્ધવે

જાણાવેલા પ્રકાર કહીને લીમને સૌમર્ય આપીને તેનાવડે જરાસન્ધનો વધ કરાવ્યો, એ, વીર્યનું કાર્ય હોવાથી;

વીર્યનું નિરૂપણ એકાંતેરમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૬૯.

૩ જરાસન્ધે કેદ કરેલા રાજાએને છોડાવ્યા, તેમણે સંસ્કાર કર્યો, તેમણે નિભજાથી લૌકિક વૈદિક સાધન કર્યું, એ સર્વ યશોરૂપ હોવાથી;

યશનું નિરૂપણ સિત્તેરમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭૦.

૪ સાધનરૂપ યજ્ઞની સંસિદ્ધિ એ, શ્રીનું કાર્ય હોવાથી; યજ્ઞમાં શિશુપાલાદિ દૈત્યની સન્નિધિમાં દેવોનું નિઃશંક આગમન અને હુવિનું મહુષ્ય અસંગત-વિત હોવાથી, દેવોની શંકાનું નિવારણ કરવા માટે ભગવાનનું પૂજન કર્યું, ત્યારે, દૈત્યોની મતિમાં ફોલ થવાથી;

અને કૃષ્ણનાં શુભવર્ણનથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધથી શિશુપાલે પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠીને પ્રકટ રીતે દૈત્યનું સ્વરૂપ દેખાડ્યું અને ભગવાનની નિન્દા કરી, ત્યારે, ભગવાને શિશુપાલનો વધ કર્યો અને તેને થયેલા શાપરૂપી આપત્તિનું નિવારણ કર્યું, તે શ્રીનું કાર્ય હોવાથી;

શ્રીનું નિરૂપણ એકાંતેરમાં અધ્યાયમાં કરેલું છે. ૭૧.

૫ અભક્તનાં સર્ગનો ત્યાગ કરવારૂપી સાધન કહેવા માટે શુધિશિરની અલૌકિક અસંગત્વ અને

લૌકિક અન્ત પુરની સલાસમ્પત્તિને જોઈને સંતસ
થયેલા દુર્યોધનને વિષે ફરીથી જલ અને સ્થલમાં
દષ્ટિનો જમ પેદા થવાથી, લીમાડિકે ઉપહાસ
કર્યો તે પડે, દુર્યોધનનો માનભંગ થતાં, ઘણો
સન્તસ થયેલો દુર્યોધન પાણ્ડવોયર વેર લેવાનો
નિશ્ચય કરીને હસ્તિનાપુરમાં ગયો, ત્યારે, પ્રભુએ
મીન મારણ કર્યું; તે જૂનારના હરણનો ઉપાસ
જ્ઞાનમૂલક હોવાથી,

દુર્યોધનનો માનભંગ થયો ત્યારે આવેલા બલરામ
વગર વિચારે પાણ્ડવોને હણ્યે એમ જણીને
તેમનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રભુની ત્યાં સ્થિતિ
થઈ, તે પણ જ્ઞાનમૂલક હોવાથી,

જ્ઞાનનું નિરૂપણ જોતેરમાં અધ્યાયમાં કર્યું ॥ ૭૨.

ઉતાળીશમાં અધ્યાયમાં અફરે ઉપડેયેલા મૃત-
રાષ્ટ્રે કે જે પુત્રાદિનું મરણ અને જૂનારનું હરણ
જાણવા હતાજ, જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ કર્યું તે ધર્મની
લીલા છે. અહીં દુર્યોધન અને લીમાડિને જ્ઞાન ન
હોવાથી, ભગવદ્જ્ઞાને અનુસરીનેજ સર્વ કર્યું
છે, એ જ્ઞાનલીલા છે. એમ બંને પ્રકરણોમાં
લેઈ છે.

ભગવદ્જ્ઞાનનું ઉલ્લેખન અનિષ્ટનું કારણ હોવા
ઉપરાંત અસાધન પણ છે એમ જણાવવા આજ્ઞાનું
ઉલ્લેખન કરી દ્વારકાથી બલભદ્ર ઈન્દ્રપ્રસ્થમાં ગયા
ત્યારે દ્વારકામાં શાંતે કરેલી અત્યન્ત પીડાના
નિરૂપણમાં સ્વપુત્ર પ્રહુઅનો પરાજય થયો અને

મૂર્છા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે, દ્વારકાની ઉપેક્ષા કરીને
 ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં સ્થિતિ જણાવેલી હોવાથી;
 'વૈરાગ્યનું' નિરૂપણ તોતેરમા અધ્યાયમાં છે. ૭૩.

૭ ભગવદ્વાક્ય હોય તો લૌકિક અને વૈદિક કર્મ પણ
 ભગવત્પ્રાપ્તિનું સાધક છે, આત્મા ન હોય તો
 ભગવત્સેવનજ પરમ પ્રાપ્તિનું સાધન છે, એમ
 જણાવવા માટે મહાદેવજીનું વરદાન જેને પ્રાપ્ત
 છે એવા ત્રિપુરાસુર અને શાંભવા પ્રસંગે—

‘પૂર્વપક્ષત્વે મતાન્તરથી સિદ્ધ એવી મોહલીલાની
 ઉક્તિની પછી, સિદ્ધાન્તનું કથન હોવાથી, મનુના
 ચરણ કમલનું સેવન કરનારને ભીર્મિત આત્મ-
 વિધાવડે અવિધાના નિર્વર્તનપૂર્વક આત્મીય
 અનંત ઐશ્વર્યના ભાવનું કથન હોવાથી;

કૈમુતિકન્માયવડે થોડા મોહાદિથી રહિત એવા
 નિર્મુલુ કૃષ્ણના સ્વરૂપનું યોધન હોવાથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ સુવોતેરમા અધ્યાયમાં કરેલું
 છે. ૭૪.

(સાત્ત્વિક સાધન મકરણ સમાપ્ત.)

(૩) ફલ પ્રકરણ:—

૧ રપદપણે દુઃખનો અભાવ એજ ફલનું દાન કરવા
 માટે કૃષ્ણે ત્રિવિધ દુઃખનો નાશ કર્યો તે પછી,
 નગર પ્રવેશમાં દેવ, મનુષ્ય અને અપિઓએ

પુણ્યવૃદ્ધિ કરી અને શુભોનું ગાન કર્યું. તેવડે
વિજયત્વ એ ઐશ્વર્ય જોધક હોવાથી;

બલરામે પણ, અધમ વક્તા હોય તેો શ્રોતાએને
પાપનો સમ્ભવ અને જ્ઞાનનો અનુદય થવા ફેપી
સર્વસાધારણ સ્પષ્ટ દોષના નિવારણને માટે
ઋષિઓએ કલિકાલના દોષથી અધમ વક્તા એવા
સૂતેનું વક્તા તરીકે સ્થાપન કરેલું હોવાથી, તેનો
વધ કર્યો; તે પછી ઋષિઓના સન્તોષને માટે સર્વ
સામર્થ્યવાળા શ્રીભાગવતના શ્રવણ અને કથનનો
અધિકારી એવો સ્થાવતાર કરીને સૂતના પુત્રનું
સ્થાપન કર્યું; એ પણ ઐશ્વર્ય જોધક હોવાથી;

વધના નિર્દેશથી લોકસંશ્લુ કર્યો અને મુનિ-
ઓની ઇચ્છા મુજબ વત્સા એ પણ અશ્વર્ય
જોધક હોવાથી;

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ પંચોતેરમા અધ્યાયમાં કર્યું
છે. ૭૫.

૨ અસ્પષ્ટ દુઃખના અભાવકેપી ફલનું દાન કરવા
માટે સત્ત્વ શુદ્ધ કર્યા વિનાજ શ્રીકૃષ્ણે પાપકેવોને
વિશે નિજમામર્થનું સ્થાપન કરીને સર્વ પ્રકારે
સહાય કરવાનું કેલું એ વીર્યનું જોધક હોવાથી,
બલરામે પણ ઋષિઓના અસાધારણ દોષફેપી
બન્ધવનો વધ કર્યો અને પછી તીર્થાલિપેકવડે
તીર્થોમાં વિદ્યમાન એવા દેવના સમ્ભવથી
વર્ણાશ્રમધર્મનો નાશ કરે તેવા દોષોનું નિવારણ
કર્યું, એ, વીર્યનું કાર્ય હોવાથી;

૬ સીએને અત્યન્ત પ્રિય એવા શ્રીકૃષ્ણજ કલરૂપ છે. એમ જાપન કરવા માટે સર્વ સીએને પોત પોતાના પતિમાં વિદ્યમાન એવા સહજ સ્નેહની નિવૃત્તિમાટે પૂર્વની કૃતિમાં પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક શ્રીકૃષ્ણમાં સ્નેહની વૃદ્ધિનેમાટે પણ, દ્રૌપદીએ પૂછેલી અષ્ટપદરાણીઓએ લોકથી અને વેદથી ભગવાનના ઉત્કર્ષનું જાપન કરે એવા પોતપોતાના વિવાહના પ્રકારનું કથન કર્યું; તે પછી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવાને ઉપયોગી એવા દેહનું સમ્પાદન કરાવનાર પ્રભુના ચરણારવિન્દના હાસ્યની આર્થનાવડે અને ચરણરજની આર્થનાવડે કૃષ્ણને વિષે કામાદિકના અભાવનું જાપન હોવાથી;

વૈરાગ્યનું નિરૂપણ એ શીમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮૦

૭ સર્વ સાધનવાળા ઋષિયોના ભગદર્શનને માટે આગમનના કથનથી, ઋષિયોએ કરેલી ભગવત્સ્તુતિથી, સ્તુતિમાં પણ આત્મસમર્પણનું કથન હોવાથી, ઋષિ, દેવ અને પિતૃઓના અત્યંત પ્રિય એવા કૃષ્ણસ્વરૂપનું જ દેહત્વ કથન હોવાથી;

યાદવોને સાર્વિક લગવદીય થવા માટે, સંસ્કાર માત્રથી સ્થિત એવા રાજસત્વના દોષનું નિવારણ પ્રમેયબલે લગવાને કર્યું છતાં પણ ઉદ્ધવના પ્રશ્નરૂપ નીતિનું અવલંબન હોવાથી ક્ષરીથી યાદવોને સન્દેહ ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી, કૃષ્ણને વિષે લૌકિક બુદ્ધિનો ઉદય થતાં લગવદીયત્વપૂર્વક અર્વાભાવ વડે પૂર્ણ નિર્ગુણતાનું સમ્પાદન કરે તેવા

૩ સુખના ઉત્કર્ષના ફલદાનને માટે દરિદ્ર એવા સુકામા પ્રાણીઓમાં અર્ધઋષિપણું હોવાથી, પૂર્ણઋષિ અને લક્ષ્યાત્વરૂપ અલૌકિક સમ્પાત્તિનું સમ્પાદન કરવા માટે શ્રીનિકેતાન એવા પ્રભુએ લાઇની ચેઠે સન્માન અને સન્માયણ કર્યું; તેથી તે યશોરૂપ હોવાને લીધે;

યશનું નિરૂપણ શ્રીતોતેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭૭.

૪ સુખના ઉત્કર્ષરૂપી ફલનું દાન કરવા માટે તન્દુલની એક મુદ્રિ બસણ કરીને પરોક્ષમાં પ્રાણીની ભાષાને લૌકિક સર્વ સમૃદ્ધિનું દાન કર્યું તેથી; શ્રીનું નિરૂપણ અષ્ટોતેરમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭૮.

૫ સર્વની વાંછના મુજબ શ્રીકૃષ્ણે કુરુક્ષેત્રમાં આવેલા સર્વ જનોને સાત્ત્વિક દેખાડીને, શુદ્ધ સાર્વિક જાવનું સમ્પાદન કરીને, કેલાદિક સર્વનું વિસ્મરણ કરાવીને, નિજપરત્વનું પણ સમ્પાદન કરીને અધિકારને અનુસરી સ્વરૂપાત્મક ફલનું દાન કરવા માટે સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા કાલને નિમિત્ત બનાવીને, કુરુક્ષેત્રમાં સર્વ જનોનું આનંદન અને નિજગમન એ સર્વ જનના નિરોધના ઉપાયનું મૂલ હોવાથી;

ગોપીજનોના સર્વ જાવથી નિરોધને માટે ઉપરે સાક્ષાત્ રાનોપદેશથી પણ,

જ્ઞાનનું નિરૂપણ જોગવાશીમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૭૯.

(૫) ગુણપ્રકરણ:—

નિરોધે કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણનું પરત્વ અને
લગવત્વનું જ્ઞાપન કરે એવા ગુણપ્રકરણમાં:—

૧. જ્ઞાનના અધિકારી એવા સ્વપિતા વસુદેવજીને
નિજ ઐશ્વર્યના બલથીજ, આન્તર આનન્દદાયક
સર્વ વેદાર્થના જ્ઞાનનું દાન કર્યું તેથી,

ભક્તિની સિદ્ધિને માટે લૌકિક ઐશ્વર્યના પ્રકટનથી,
કાલઝસ્તોને સ્વરપર્શ માત્રથી આત્મદર્શનોત્પાદન-
રૂપ મોચનક્રિયાવડે જન્માન્તરવિના પણ તેમના
હેતુની આસુરયોનિના નિવૃત્તિપૂર્વક માતૃસ્નેહો-
ત્પાદક યથાવસ્થિત પૂર્વરૂપના સમ્પાદનની ક્રિયાવડે
પણ સમગ્ર ઐશ્વર્યના ખોધનથી,

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ યાશીમા અધ્યાયમાં છે. ૮૨.

૨. સુભદ્રા આધિદૈવિક માયારૂપે હોવાથી,

તે, જીવને લોચ્ય ન હોવાથી,

માયાથી વેદોનું ભીતત્વ હોવાથી,

વિવાહનું પણ દુર્ઘટત્વ હોવાથી;

લગવાનું ભાઈ હોવાથી તેના લોચ્છતા ન હોઈ
શકવાથી,

લોકહોષથી સર્વદા કન્યાત્વેજ સ્થિતિ પણ અયુક્ત
હોવાથી,

પાખંડ સંન્યાસનો વેષ ધરનાર અર્જુન-નરમાં
સ્વઆવેશને સ્થાપન કરીને ચૌર્યવટે તેનું

નિરોધના અભાવથી, યુનાઃ પ્રમાણુબલવટે રોષ-
 નિવારણ કરવા માટે અને તે પછી સાત્ત્વિક
 ભગવદીયત્વપૂર્વક સર્વભાવવટે પૂર્ણ નિર્ગુણતા
 સંપ્રાપ્તક નિરોધને માટે પણ વસુદેવવટે પૂછાયલા,
 કે જે નારદથી સન્દેહની નિવૃત્તિવાળા હતા, એવા
 પ્રમાણુબલ મુનિયોવડે, વસુદેવને વિષે કર્મનિહાર
 અને ધિણાને પરિત્યાગ તથા ઋણુનું અપાકરણ
 રૂપ યજ્ઞના ફલનો સંભવ હોવાથી, કૃષ્ણ જ યજ્ઞના
 ફલરૂપે છે એમ જણાવ્યા પછી તેને માટે જ યજ્ઞ
 કરાવ્યા ત્યારે લૌકિક વૈદિક સાધનોના ફલની
 સિદ્ધિ થતાં એકીભાવથી અનિવૃત્ત રોષવાળા એવા
 યોદ્ધોનું સાત્ત્વિકત્વ અને ભગવદીયત્વ સંપન્ન
 થતાં અને સર્વભાવપૂર્વક પૂર્ણ નિરોધથી નિર્ગુણત્વ
 પણ સંપન્ન થતાં સ્વરૂપવડેજ પરમેશ્વર લક્ષણ
 ફલહાનથી;

ધર્મીનું નિરૂપણ એકાશીમા અધ્યાયમાં કરેલું
 છે. ૮૧.

સાત્ત્વિક ફલપ્રકરણ સમાપ્ત.

સાત્ત્વિક પ્રકરણ સમાપ્ત.

(૫) ગુણપ્રકરણ:—

નિરોધ કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણનું પરત્વ અને
ભગવત્ત્વનું જ્ઞાપન કરે એવા ગુણપ્રકરણમાં:—

૧ જ્ઞાનના અધિકારી એવા સ્વપિતા વસુદેવજીને
નિજ ઐશ્વર્યના બલથીજ, આન્તર આનન્દદાયક
સર્વ વેદાર્થના જ્ઞાનનું દાન કર્યું તેથી,

ભક્તિની સિદ્ધિને માટે લૌકિક ઐશ્વર્યના પ્રકટનથી,
કાલગ્રસ્તોને સ્વરૂપશ્ચ માત્રથી આત્મદર્શનોત્પાદન-
રૂપ મોચનક્રિયાવડે જન્માન્તરવિના પણ તેમના
દેહની આસુરયોનિના નિવૃત્તિપૂર્વક માતૃસ્નેહો
ત્પાદક યથાવસ્થિત પૂર્વરૂપના સંપાદનની ક્રિયાવડે
પણ સમગ્ર ઐશ્વર્યના યોધનથી,

ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ ઇચ્છાશીમા અધ્યાયમાં છે. ૮૨.

૨ સુભદ્રા આધિદૈવિક માયારૂપે હોવાથી,

તે, જીવને લોચ્ચ ન હોવાથી,

માયાથી વેદોનું જીતત્વ હોવાથી,

વિવાહનું પણ દુર્ધટત્વ હોવાથી,

ભગવાન લાઈ હોવાથી તેના લોકતા ન હોઈ
શકવાથી,

લોકદોષથી સર્વદા કન્યાત્વેજ સ્થિતિ પણ અયુક્ત
હોવાથી,

પાખંડ સંન્યાસનો વેષ ધરનાર અર્જુન-નરમા
સ્વઆવેશને સ્થાપન કરીને ઔર્યવડે તેડું

(મુજદ્રાનું) પ્રદાન કર્યું, તેમાં જુદાનું વીરું
(પરાક્રમ) પ્રકટ થતું હોવાથી,

પોતાનો અને મુનિઓનો પણ જોઈ જુદે જનક
અને શુભદેવના ઘરમાં પ્રવેશ જોઈ જ સમયે
હોવાથી;

મિથિલાના પુરોહિત અને સ્ત્રીઓના કલ્યાણને માટે
પણા સમય મુખી સ્થિતિ થતાં, અને શુભદેવને
વિષે મન્માર્ગના ઉપદેશને માટે, જોઈ દિવસ
સ્થિતિ પણ આગળ કાલદયની તુલ્યતાથી,
સ્વપ્નના દર્શનની પેઠે જેમને વિરમય થયે છે
જેવા મુનિઓને વિષે નિજ કિયાના વીર્યને રેખા-
દીને, જેમણે પ્રભુના પરાક્રમનો અનુભવ કર્યો છે
જેવા મુનિઓદ્વારા અન્ય લોકોને પણ પ્રભુના
પરાક્રમને જાણનારા કરવાથી;

વીર્યનું નિરૂપણ ચારાશીમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮૩.

૩ પ્રથમ સર્જેલું અર્થ પીંજીને શુભ જોવા સર્વ
સત્ત્વરૂપી જગવાનના પછી પ્રત્યેક સમયે તત્ત્વના
નિરૂપણના પ્રકારથી અઠ્ઠાવીસ પ્રકારના વેદોના
પરબ્રહ્માત્વ નિર્ણયાર્થે, તે તે પ્રકરણના મન્દેહનું
નિવારણ કરે તેવા વાક્યોવડે અઠ્ઠાવીસ વેદવાક્યો
વડે રદ્ધિ કરવાથી પ્રત્યેકનમાં લૌકિક સુક્ષિતને
અગોચર જોવું અલૌકિક જોઈ દર્શવાદિરૂપ થય,
તેનું નિરૂપણ હોવાથી;

યગનું નિરૂપણ ચારાશીમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૮૪.

૪ ભગવાન્જ શ્રીપતિ હોવાથી, શ્રીના સોક્તા હોવાથી;

મોહવડે જીવે શ્રીને ભોગ કરે તો અવશ્યજ દુ ખને સમ્ભવ હોવાથી,

ભગવાન્ વિચારીનેજ દાન કરતા હોવાથી, ભક્તોને દુ ખનું કારણ એવી શ્રીનું દાન પ્રભુ કરતા ન હોવાથી;

ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે ભક્તોને વિષે વિદ્યમાન એવી પણ શ્રીનું હરણ કરતા હોવાથી;

ભગવાન્નીજ પાસેથી જેમને શ્રી મળી છે અને વિચાર્યા વિના આપે છે એવા શંકરાદિક દેવોના દાનથી સંકટ આવે ત્યારે તે સંકટનુંયે નિવારણ ભગવાન્થીજ થતું હોવાથી;

શ્રીનું નિરૂપણ પંચાશીમા અધ્યાયમાં કર્યું છે.૮૫.

૫ વૈકુણ્ઠમાં લક્ષ્મીજીના ઉત્સંગમાં ભગવાન્ પોઢેલા હતા, ત્યારે સત્વની પરીક્ષાને માટે ભૂશુએ લત્તા-પ્રહાર કર્યો એ ક્રિયારૂપ અપરાધ થતાં ઉઠીને નમનાદિકથી શાન્તના ચિન્હરૂપી ક્ષમાનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી;

સર્વ ગીતાના અર્થને જાણનાર પણ જ્ઞાનરહિત એવો અબુન પોતાને રક્ષકની જરૂર નથી એવા અભિમાનવાળો હોવાથી. દ્વારકામાં, જેનું જાળક મરી ગયું છે એવા વિપ્રની કથામાં, સર્વ યાદવોની સામે, કૃષ્ણસહિત સર્વ યાદવોને-ગ્રાહ્યભુત્વ, નટત્વ, અસ્તુમ્ભરત્વ (પ્રાણનુંજ પોષણ કરનાર),

ઇત્યાદિરૂપ વચનને અપરાધ થયો, છતાં, અને
 પોતે અત્યન્ત પરાક્રમ કર્યો છતાં બ્રાહ્મણના બાલ-
 કનું રક્ષણ કરવા માટે અચક્ષ્ણ અને સર્વ લોકમાં
 ફરીને પણ બાલકને મેળવી શક્યો નહિ એવા
 અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાની હાનિ યતાં અભિમાં પ્રવેશ
 કરતો હતો ત્યારે પ્રતિવેદથી હમા કે જે જ્ઞાનનું
 ચિન્હ છે, તેનું નિરૂપણ હોવાથી,

જ્ઞાનવાન અને અમર્યને, હમા એ જ્ઞાનનું ચિન્હ
 હોવાથી જુપણ છે એમ જણાવવા માટે, સર્વને
 અગ્રગ્ય એવા અનિરુદ્ધ સ્થાનથી પણ વિપ્રના
 બાલકને આણી આપવાથી સામર્થ્ય અને જ્ઞાનનું
 નિરૂપણ હોવાથી;

જ્ઞાનનું નિરૂપણ છત્રાશીમા અધ્યાયમાં કર્યું
 છે. ૮૬.

- ૬ મર્ષ સમ્પત્તિથી સમૃદ્ધ બનેલી દ્વારકામાં સર્વ
 ભોગયુક્ત અને પ્રભુની સાથે માનસ વિયોગ તથા
 વિરહથી બ્યાકુલ બનેલી સ્ત્રીઓની કુરરી આદિક
 દશાનું નિરૂપણ શરૂ કરી, પ્રભુવિના અન્ધમાં
 અનાસક્તિરૂપી વેરાગ્યનું નિરૂપણ હોવાથી;
 વેરાગ્યનું નિરૂપણ સત્યાશીમા અધ્યાયમાં છે. ૮૭.

(પ્રક્ષિપ્તપણ અધ્યાયનો અર્થ જણાવેલો ન હોવાથી
 તેનું ને બદલે સત્યાશીજ અધ્યાય છે.)

ઇતિ ગુણપ્રકરણ.

ઇતિ નિરોધ પ્રતિપાદક દશમસ્કન્ધ સમ્પૂર્ણ.

એકાદશસ્કન્ધ.

(૧) જ્ઞાનવડે બ્રહ્મભાવ પ્રકરણ;

૧ હવે એકાદશસ્કન્ધમાં, જ્ઞાનવડે બ્રહ્મભાવના પ્રકરણમાં, ભૂભારતું હરણ અને સર્વભક્તોના નિરોધરૂપી જે અવતારતું પ્રયોજન હતું તેની નિષ્પત્તિ (પૂર્તિ) તું કથન કરીને, જેમને શાપ થયો છે, તે ભિન્ન છે એમ જણાવવા માટે લીલા-મધ્યપાતી એવા યાદવોતું સ્વરૂપ કથન કરીને આસુરમોહનાર્થે સુસલમસંગવડે જ્ઞાનતું સુખ્ય અંગ અને પ્રભુને ઇષ્ટ એવા વૈરાગ્યતું નિરૂપણ મધ્યમાધ્યાયમાં છે. ૧.

૨ એજ વિદ્યાતું પૂર્વરૂપ, કે જે અવિદ્યાના પાંચ પર્વ પૈકી પ્રાણાધ્યાસતું નિવર્તક છે; જ્ઞાનવડે બ્રહ્મભાવ પ્રકરણમાં, દ્વિતીય-અભિનિવેશની નિવૃત્તિથી અભયના હેતુત્વે, અને તનેજમાટે પ્રભુના અને સર્વ પદાર્થોના યથાર્થજ્ઞાનપૂર્વક, ભગવદ્-ભક્તોની સાથે જ પ્રભુનાય તોષનો હેતુ એવા ભગવદ્દર્શનું નિરૂપણ દ્વિતીયાધ્યાયમાં છે. ૨.

૩ એજ સાંખ્યાત્મક સર્વના યથાર્થજ્ઞાનતું જ્ઞાન, વિદ્યાના પર્વસ્વરૂપે અજ્ઞાનરૂપી અવિદ્યાનો પર્વનો નાશ કરનાર છે એવું, જ્ઞાનવડે બ્રહ્મભાવના પ્રકરણમાં, જેણે માયાને બાણી લીધી છે અને જે દૃઢ વિરક્ત છે, એવાને, માયા તરી જવા માટે, ગુરુને શરણે ગયેલો, “સર્વતઃ મનથી અસંગ” ઇત્યાદિ વાક્યવડે પ્રેમ લક્ષણ ભગવદ્દર્શ સુધી

ગુરુએ શીખવાટેલા પર્મનું આચરણ કરી માયાને તરી ગયો છે, એવા અને જેણે પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણી લીધું છે, વેદાદિકના અભિપ્રાયનો નિર્ણય કરી લીધો છે એવાની યથોક્ત વૈદિક કે તાન્ત્રિક યજ્ઞોપટે બ્રહ્મમાં સ્થિતિને માટે સર્વેનિર્ણયનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩.

૪ એજ મનને અસંજ યોગાત્મક વિદ્યાપર્વે, અન્તા-કરણાધ્યાયમરૂપી અવિદ્યાના પર્વનું નાશક છે, તેનું, જ્ઞાનવટે બ્રહ્મભાવ પ્રકરણમાં તપ એ ઇન્દ્રિયોનું યોગ્ય કરનાર હોવાથી, વિસ્તારથી નારાયણના તપના નિરૂપણ સાથે સર્વે અવતાર ચરિત્રના કથનથી નિત્ય હરિકથાના શ્રવણનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૪.

૫ એજ તપોરૂપ વિદ્યાપર્વે, ઇન્દ્રિયાધ્યાયરૂપ-અવિદ્યાના પર્વનો નાશ કરનાર છે, તે; જ્ઞાનવટે બ્રહ્મભાવ પ્રકરણમાં, કનિષ્ઠાધિકારીનો સન્નિવેશ થવા માટે અબજનની નિન્દા કરી, અધિકારને અનુસરી યુગને અનુકૂલ ભજનનું કથન કરી હરિપૂજનનું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૫.

૧) ભક્તિથી સાયુજ્ય પ્રકરણ;

૧ આ ભક્તિરૂપ વિદ્યાપર્વે, દેહાધ્યાયરૂપ અવિદ્યા-પર્વનો નાશ કરનાર છે, તે; ભક્તિથી સાયુજ્ય પ્રકરણમાં, જ્ઞાનવટે જેણે પ્રકૃતિ અને તેના ગુણોનો ત્યાગ કર્યો છે એવા નિર્દોષનેજ સાયુજ્યનો હેતુ એવી ભક્તિ સમ્ભવતી હોવાથી અને દેવોની

સ્તુતિથી ભગવત્સ્વરૂપનો યોધ કરેલો હોવાથી,
 ૧. પ્રજ્ઞાશુ અને ચાદવો પ્રત્યે પ્રભુએ જે કહ્યું તેમાં
 મનુષ્યનાટ્યના ત્યાગની ઇચ્છાનું યોધન હોવાથી,
 ૨. વિષયને ભક્તિનું અુચ્ચ અંગ, જે મૂલ પ્રકૃતિ-
 નાશક છે, તેનાય ત્યાગની ઇચ્છા કરવાનર ભગવ-
 ત્સ્વરૂપનું નિરૂપણ છઠા અધ્યાયમાં કરવામાં
 આવ્યું છે. ૬.

૨. ભગવાને ઉપદેશીલા સાધનોવડેજ પ્રાકૃત સંસર્ગના
 નાશના યોધનને માટે પ્રાકૃતાંકુર-મહત્તરત્વનો
 નાશ કરનાર સંક્ષિપ્ત જ્ઞાનોપદેશપૂર્વક, પુરુષત્વમાં
 સ્વબુદ્ધિથીજ દોષ નિવૃત્તિપૂર્વક જ્ઞાનના સમ્ભવનું
 સાધન કરે એવા અવધૂતના પ્રસંગમાં શરીર-
 પ્રકૃતિ-અપરૂપ પૃથ્વીથી કેપોત સુધીની બુદ્ધિથી
 ઉપશિત શુરુશિક્ષાવડે કાચિકદોષની નિવૃત્તિ-
 પૂર્વક જ્ઞાનનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં કર્યું
 છે. ૭. .

૩. ત્રિવૃત્ત અહંકારના નાશનો યોધ કરાવે તેવા
 કામ-ઇન્દ્રિયના વર્ગની આશાની મિવૃત્તિ કરનાર
 અજગરથી પિંગલા સુધી નવ શુરુની શિક્ષાવડે
 રાજસભાવ નિવર્તનથી વાગાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયોના
 દોષનું નિરૂપણ આઠમા અધ્યાયમાં કરવામાં
 આવ્યું છે. ૮.

૪. બુદ્ધિસાથે સાર્વિકને પણ વિઘાદિના સંગ્રહની
 નિવૃત્તિ કરે તેવા પૂર્વસાધક આઠ શુરુઓની
 શિક્ષાવડે માનસ દોષની નિવૃત્તિપૂર્વક જ્ઞાનનું
 નિરૂપણ નવમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૯.

૫ આચરેલો છે, યથોક્ત વર્ણાશ્રમધર્મ જેણે એવા
 બ્રમ્હચરિય અને બ્રાહ્મધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાને,
 તેમજ મુક્તિવટે દેદાદિથી ભિન્ન એવા આત્માનું
 ચિન્તન કરનાર, જેણે અન્યનો અભિનિવેશ ઠોડી
 ઠીપો છે, જે શુદ્ધ છે, જે વિવિધ (અળગો) છે,
 તેનેજ બ્રહ્માનું કારણ બને, એવા જ્ઞાનનો સમ્ભવ
 હોવાથી, અન્યાભિનિવેશની નિવૃત્તિને માટે, તથા
 બાહ્ય સર્વ લોકનો ત્યાગ કરવવામાટે, મુક્તિનું
 નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે.

ઉત્તમાધિકારીમાં સર્વ લોકનું ત્યાગ્યત્વ હોવા
 ઉતાં, મધ્યમાધિકારીને જે સર્વત્યાગમાં અશક્ત
 છે, તેમને, સર્વમાલોકિકની નિવૃત્તિને માટે ધર્મમાં
 પ્રવૃત્તિને અર્થ અને કૃત્રીય જન્માન્તરમાં ત્યાગનું
 મામરું આજુબા, અને યજ્ઞરૂપ એવા સ્વર્ગાર્થિ
 લોકમાં પ્રાણત્વનું નિરૂપણ પણ દશમા અધ્યા-
 યમાં છે. ૧૦.

૬ બ્રહ્મામાં હેતુ એવા જ્ઞાનની સિદ્ધિને માટે આત્માને
 વિશે અનેકપણાના બ્રમ્હની નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રહાને-
 વિશે નિશ્ચલ મનને ધારણ કરવા માટે આન્તર
 બદ્ધલવના ત્યાગ્યત્વમાં મુક્તિનું નિરૂપણ અધ્યા-
 રમા અધ્યાયમાં કર્યું છે.

પ્રહાને વિશે મનને ધારણ કરવા અશક્ત હોય
 તેને સત્સંજવટે અને સત્પુરુષોએ કથન કરેલી
 બ્રહ્મવટે સર્વ સમ્ભવ હોવાથી અન્તરમાં સાધુના
 પ્રાણત્વને માટે કૃપાણુત્વાદિ ગુણવાળા સાધુત્વના

નિરૂપણ પૂર્વક તેણે ઉપદેશ કરેલી મર્યાદા ભક્તિનું
નિરૂપણ પણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૧.

૭ સત્પુરુષ મર્યાદા અને પુષ્ટિભેદે એ પ્રકારના હોવાથી
આતિશય ભગવદનુગ્રહથી પુષ્ટિ સાધુના સંગમાં કે
ભગત્સંગમાં ભગવાન્ ઉપર નિરતિશય કેવલ
સ્નેહની ઉત્પત્તિ થતાં ભગવાન્જ વરય થતાં
મર્યાદાભાગના સાધનોના અભાવે પણ કેવલ
પુષ્ટિથીજ સાંખ્યાદિકથી અપ્રાપ્ય એવા પરબ્રહ્મની
પ્રાપ્તિથી નિઃશેષ સર્વાર્થની સિદ્ધિનું કથન
હોવાથી, પુષ્ટિનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે.
જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ એ બંનેના આશ્ર-
યણથી અને બંને સ્વરૂપે એકબીજાથી વિરુદ્ધ
સાધનોનું શ્રવણ થતું હોવાથી, ઉત્પત્તિ થયેલા
સન્દેહની નિવૃત્તિને માટે ભગવદાત્મક અને માયિક
પ્રપંચોના મૂલ, મધ્ય અને અવસાનવડે યુક્તિ-
સહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં
છે. ૧૨.

૮ માયામય અને ભગવદાત્મક પ્રપંચોનું સ્વરૂપ
જાણીને માયાના ગુણથી સત્વથીજ માયિક પ્રપં-
ચની નિવૃત્તિ કરાવીને ભગવદાત્મક પ્રપંચમાં
ભગવદાત્મકત્વેજ સ્થિતિ કરવી, એમ જ્ઞાપન
કરવા માટે સત્વગદિના નિરૂપણ પૂર્વક વિષયોને
વિષે દુઃખમાં હેતુત્વને જાણીને હોવા છતાં પણ
પ્રમત્ત અને અહંકારાવિષ્ટોના સર્વનાશ થાય છે;
શ્રદ્ધાશ્રુ અને અપ્રમત્ત તથા દોષને દેખનારને,
ધીમે ધીમે ભગવાનમાં મનને જોડતો હોવાથી,

૫ આચરેલો છે, યથાસ્થ વર્ણાશ્રમધર્મ જેવો એવા અમરદામિત અને પ્રાણધર્મમાં નિષ્કાશાળને, તેમજ મુક્તિવટે રેદારિયી ભિન્ન એવા આત્માનું ચિન્તન કરનાર, જેવો અન્યનો અભિનિવેશ હોયી દીધો છે, જે શુદ્ધ છે, જે વિવિધ (અળગો) છે, તેનેજ બહિર્નું કાચુ બને, એવા જ્ઞાનનો અગ્રભ દોવાથી, અન્યાભિનિવેશની નિવૃત્તિને માટે, તથા ભાદ મર્વ લોકનો ત્યાગ કરવવામાટે, મુક્તિનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે.

ઉત્તમાધિકારીમાં મર્વ લોકનું ત્યાગ્યત્વ હોવા છતાં, મધ્યમાધિકારીને કે જે મર્વત્યાગમાં અશક્ત છે, તેમને, મર્વલાલોકિકની નિવૃત્તિને માટે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિને અર્થ અને ફરીથી જન્માન્તરમાં ત્યાગનું મામર્ય આપવા, અને ચતુર્થ એવા સ્વર્ગાદિ લોકમાં પ્રાપ્ત્યનું નિરૂપણ પણ દશમા અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

૬ બહિર્માં હેતુ એવા જ્ઞાનની મિદ્ધિને માટે આત્માને વિષે અને કષણના જામની નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રહરણ-વિષે નિઃશ્વ મનને ધારણ કરવા માટે આન્તર બદ્ધવના ત્યાગ્યત્વમાં મુક્તિનું નિરૂપણ અગ્યા-રમા અધ્યાયમાં થયું છે.

પ્રહરણે વિષે મનને ધારણ કરવા અશક્ત હોય તેને સત્સંગવટે અને સત્પુરુષોએ ઠંથન કરેલી બહિર્વટે મર્વ અગ્રભ દોવાથી અન્તરમાં સાધુના પ્રાપ્ત્યને માટે કૃપાહુત્વાદિ શુભવાળા સાધુત્વના

નિરૂપણ પૂર્વક તેણે ઉપદેશ કરેલી મર્યાદા લક્ષિતનું
નિરૂપણ પણ અભ્યારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૧.

૭ સત્પુરુષ મર્યાદા અને પુષ્ટિભેદે જે પ્રકારના હોવાથી
અતિશય લગવદનુગ્રહથી પુષ્ટિ સાધુના સંગમાં કે
ભગત્સંગમાં ભગવાન ઉપર નિરતિશય કેવલ
સ્નેહની ઉત્પત્તિ થતાં ભગવાનજ વશ થતાં
મર્યાદામાર્ગના સાધનોના અભાવે પણ કેવલ
પુષ્ટિથીજ સાંખ્યાદિકથી અપ્રાપ્ય એવા પરબ્રહ્મની
પ્રાપ્તિથી નિઃશેષ સર્વાર્થની સિદ્ધિનું કથન
હોવાથી, પુષ્ટિનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે.
જ્ઞાનમાર્ગ અને લક્ષિતમાર્ગ એ બંનેના આશ્ર-
યણથી અને બંને સ્થલે એકબીજાથી વિરુદ્ધ
સાધનોનું શ્રવણ થતું હોવાથી, ઉત્પન્ન થયેલા
સન્દેહની નિવૃત્તિને માટે ભગવદ્દાત્મક અને માયિક
પ્રપંચોના મૂલ, મધ્ય અને અવસાનવડે યુક્તિ-
સહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં
છે. ૧૨.

૮ માયામય અને ભગવદ્દાત્મક પ્રપંચોનું સ્વરૂપ
જાણીને માયાના ગુણથી સત્વથીજ માયિક પ્રપં-
ચની નિવૃત્તિ કરાવીને ભગવદ્દાત્મક પ્રપંચમાં
ભગવદ્દાત્મકત્વેજ સ્થિતિ કરવી, એમ જાપન
કરવા માટે સત્વાદિના નિરૂપણ પૂર્વક વિષયોને
વિષે દુઃખમાં હેતુત્વને જાણતો હોવા છતાં પણ
પ્રમત્ત અને અહંકારાવિષ્ટનો સર્વનાશ થાય છે,
શ્રદ્ધાહુ અને અપ્રમત્ત તથા દોષને દેખનારને,
પ્રીતે પ્રીતે ભગવાનમાં મનને જોડતો હોવાથી,

કમે કરીને સર્વ સિદ્ધિ થાય છે; એમ તાપન કરવા માટે હ સેવકિતથી શ્રદ્ધાલુને ગુરુએ કહેલી યુક્તિથી સર્વ લગવાનું છે એમ પરોક્ષજ્ઞાન થતાં ભજનવડે નિઃશેષ સંશયની નિવૃત્તિ થાય છે અને તે પછી બુદ્ધિમાં ભર્ગવદાવેશ થવાથી અનેકત્વની નિવૃત્તિથી બન્ધ અહંકારથી થાય છે એમ જાણ્યા પછી સંસારની ચિન્તાની નિવૃત્તિ થાય છે. વૃત્તિ-ત્રયનો સાક્ષી જોવા લુપ્તું વૈલક્ષણ્ય સમજતાં તુરીય સ્થિતિવડે ઉભયના પરિત્યાગથી ગુણ અને ચિત્તનો અન્યોન્ય વિપ્રલેષ થતાં બુદ્ધિ વિશુદ્ધ થાય છે, તે પછી ગીતામાં કહેલા પ્રકારે શાન્તત્વ આવતા પ્રાણબાવ પછી પરમકાષ્ઠાપત્ત જ્ઞાનમાં પરમભક્તિવડે યથાર્થ લગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં લુપ્તો ભગવાનમાં પ્રવેશ થયા પછી પૂર્ણરૂપ કૃષ્ણાવતું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં છે ૧૩.

૬ અન્ય પુરુષોએ મતિવૈષમ્યને લીધે ભિન્ન વેદાર્થનું કથન કર્યું હોય તો પણ હંનોક્તનું જ શ્રદ્ધા કરવું. પરમ શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી તેમજ ભગવદાવેશથી ઉભયનો પરિત્યાગ કરવાથીજ પરમ સાધનવડે ભગવાનમાં પ્રવેશ થતાં કૃષ્ણત્વરૂપ પરમશૂભ વેદતાત્પર્યવિષયત્વના નિરૂપણથી શ્રદ્ધાહેતુથી, યુક્તિથી, હીનભાવરૂપી દોષની નિવૃત્તિથી, શ્રદ્ધાના બોધનપૂર્વક ધ્યાનરૂપ સાધન સહિત ભક્તિનું નિરૂપણ ચૌદમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧૪.

૧૦ ધ્યાનમાં આવી પડેલી સિદ્ધિઓ અન્તરાયરૂપે હોવાથી આવેશ પ્રવેશમાં બાધક હોવાને લીધે, વિવૃત્તિને માટે અને કૃષ્ણથીજ સર્વ છે એમ દૃઢનિશ્ચયસહિત ધ્યાનવડે આવેશ-પ્રવેશ-ની સિદ્ધિને માટે, તેની સિદ્ધિના કારણરૂપે ધ્યાનના લેહનું નિરૂપણ પંદરમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૫.

૧૧ ભક્તિથી થયેલા ચાલત્વાવિરૂપ સર્વરૂપત્વથી જ્ઞાનનું પ્રવેશપ્રત્યે વ્યાપારત્વ કથન કરવાથી આવત્વાદિહને જણાવવા માટે અને સર્વરૂપોને વિષે ભજનનું ફલ સાધકત્વ હોવા છતાં, મૂલરૂપ કૃષ્ણના ભજનનું જ કૃષ્ણત્વરૂપ પૂર્ણફલસાધકત્વ છે, એમ જણાવવા માટે અર્જુનના સારથિરૂપે ઉક્ત પ્રકારે સકલ વિભૂતિનું નિરૂપણ સોળમાં અધ્યાયમાં આવે છે. ૧૬.

૧૨ જે વર્ણોશ્રમાદિથી શુદ્ધ હોય અને પાખંડી ન હોય તેનેજ ભગવદ્ભક્તિનો સમ્ભવ હોવાથી વર્ણોની પ્રવૃત્તિને ઉપયોગી પહેલાં જો આશ્રમોના (બ્રહ્મચર્ય અને ગૃહસ્થાશ્રમ) ધર્મોનું નિરૂપણ સત્તરમાં અધ્યાયમાં છે. ૧૭

૧૩ નિવૃત્તિને ઉપયોગી એવા પાછલા જો આશ્રમો (વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ) જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ જેને સિદ્ધિ છે એવા અત્યાશ્રમી (આશ્રમાતીત) અને જ્ઞાનરહિત વિરક્તના ધર્મોનું નિરૂપણ અદારમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૮.

૧૪ ભક્તિને ઉપયોગી વિષયના વૈતૃષ્ય (વિષયની તૃષ્ણાનું ન હોવાપણું) અને અન્યત્ર શ્રદ્ધાની નિવૃત્તિપૂર્વક (અન્યાશ્રયના ત્યાગપૂર્વક) પ્રભુમાં શ્રદ્ધાના કારણરૂપે રહેલા એવા યથોક્ત યમાદિક સાધન અને જ્ઞાનાચરણથી સિદ્ધ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનું ભીંમે કહેલા પ્રકારે કથન હોવાથી, ભક્તિની પરમ્પરાના કારણનું નિરૂપણ,

અને શ્રદ્ધામુક્તિ ઇત્યાદિથી ભક્તિના સાક્ષાત્ કારણનું નિરૂપણ ઓગલ્લીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે ૧૯

૧૫ ભક્તિનો હેતુ જે જ્ઞાન તેનું ચિન્હ એવું શુદ્ધ દોષની દૃષ્ટિનું રાહિત્ય એવા શુદ્ધતા સન્દેહની નિવૃત્તિપૂર્વક શુદ્ધત્વની દૃઢતામાટે કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગના અધિકારીઓને વિષે કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગ, શુદ્ધદોષની દૃષ્ટિનું નિવર્તન કરનાર તરીકે શુદ્ધત્વનું કથન હોવાથી ત્રણે માર્ગના વિરોધના પરિહારનું નિરૂપણ વીશમાં અધ્યાયમાં કર્યું છે ૨૦.

૧૬ યથોક્ત ત્રણે માર્ગના ઉપાયોના યથાર્થ રીતે અવગત કર્મમાં જે અશક્ય છે, અને તેમાં શ્રદ્ધાવાળા કરતા અતિ જઘન્ય (હીન) અધિકારીનો ખીંમે ખીંમે ત્યાગ કરવારૂપ અનુકંપને માટે શુદ્ધિના નિર્ણયનું નિરૂપણ,

વેદમાં શુદ્ધદોષનું કથન અનુકંપ માટે છે, નહિ કે વસ્તુલેદના ઓધનને માટે, એમ જણાવવા વેદના

નિર્ણયનું નિરૂપણ એકવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૧.

૧૭ તત્ત્વોની અઠ્ઠાવીશ સંખ્યાની નિવૃત્તિવાળા વ્યવહારને ઉપયોગી થાય તે રીતે તેનું સાર્થકત્વ હોવાથી હોદના પર્યવસાનમાં અને વિશિષ્ટ-શક્તિ એવા (જેની શક્તિ જુદી જુદી પડેલી છે એવા) પ્રજ્ઞાની પાસેથી ઉત્પન્ન થયેલા પરસ્પર અત્યન્ત વિલક્ષણ એવા પ્રકૃતિ પુરુષના બીજૈ-ક્રમના પર્યવસાનમાં પણ સ્વાત્મજ્ઞાન માત્રથી જેમનું પર્યવસાન છે એવા, ભગવાનથી પરાવૃત્ત બુદ્ધિવાળાઓને માયાવટે ત્રિવિધ ભાનનો સમ્ભવ હોવાથી, હોદબુદ્ધિની અનુવૃત્તિથી મનના ઢોપથી અપરાધનો સમ્ભવ થતાં નિર્મોક્ષથી અપરાધના અભાવને માટે અતિક્રમના સહનરૂપી લક્ષણોથી સહિત દૃષ્ટાની કર્તૃત્વતાનું નિરૂપણ બાવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૨.

૧૮ સાધનનું આચરણ કરતો હોય એવા જીવનને પણ પૂર્વ વાસનાને લીધે દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં, ભગવાન ઉપર ઢોપારોપણ કરે તો અપરાધનો સમ્ભવ હોવાથી, તેની નિવૃત્તિને માટે નિર્વિવરણ ભિન્ન એ કહેણું, સ્વકર્મ અવશ્ય ભોક્તૃત્વ છે એવી ભાવનાથી મનને દૃષ્ટનું સાધન, નાર્ય જનો મે ઇત્યાદિથી ઉક્ત એણું, સર્વસાધનના પર્યવસાનરૂપ, સુખદુઃખના અભાવનું કારણ, મનના પરિત્યાગનું, નિરૂપણ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૩.

૧૬ મનના પરિભ્રામમાં અન્ય માધનેની અપેક્ષાના અભાવે પણ મનનેજ સાધક બનાવવાની ઇચ્છામાં સર્વના યથાર્થપણના સાપક્ષે મોહનો અભાવ કહે એવા શુદ્ધ સાંખ્યનું નિરૂપણ યોગીશ્વરે અધ્યાયમાં કરવામાં આણું છે. ૨૪.

૨૦ માંખ્યમાં કહેલા જ્ઞાનની અપરોક્ષતાની દશામાંજ સર્વથા મોહના નિવર્તકત્વે પરોક્ષદશામાં શુદ્ધોની પ્રવળતાથી, શુદ્ધોવડે મોહનો સમ્ભવ થતાં તેના નિવારણ માટે નિર્ગુણ પદાર્થોના સ્વરૂપના નિરૂપણ પૂર્વક શુદ્ધના જયના પ્રકારનું નિરૂપણ યોગીશ્વરે અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૫.

૨૧ જેણે શુદ્ધોના જયને પણ છતી લીધી છે અને મોહરહિત છે તેનો પણ મંગદોષથી નાશ થવા સમ્ભવ હોવાથી સ્વાત્માથીજ પ્રબુદ્ધ એવા પુરુષ-વસ્તુવડે કહેવાયેલી રીતિથી મંગના ત્યાગથી અને સત્સંગથી રૂદ્રીથી જાતિલાભ થાય છે; એમ નિરૂપણ યોગીશ્વરે અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૨૬.

૨૨ સંગથી જાતિનું સ્મરણ નહ થઈ ગયું હોય તો પણ સ્વતંત્ર પૂર્વમિદ્ધસાનના ઉદયથી સંગથી નાશ પામેલી જાતિનું સ્મરણ થવાને માટે વેદ અને તંત્ર કે મિશ્ર પ્રકારે હરિપૂજનું નિરૂપણ મહાવીરેશ્વરે અધ્યાયમાં કરેલું છે. ૨૭.

૨૪ જાતિસ્મરણનું, અર્થ સાધનપૂર્વક ઉપપત્તિ સહિત જ્ઞાનનિરૂપણ અઠાવીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૮.

૨૪ પૂર્વોક્ત સાધનોમાં અશક્ત હોય પણ ફલ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હોય એવા (અધિકારી) ના સર્વ મિશ્રિત સુગમ પ્રકારનું નિરૂપણ ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૨૬.

(૩) ઇચ્છાથી બ્રહ્મમુક્તિ પ્રકરણમાં:—

૧ મમતારૂપક એવા યાદવાદિકના નાશના કથનથી મમતાના ત્યાગના અલિનયનું ત્રીશમા અધ્યાયમાં નિરૂપણ છે. ૩૦.

૨ અહંતારૂપક તત્તુત્યાગ (શરીરના ત્યાગ) નું કથન કર્યું તેથી અહંતાના ત્યાગના અલિનયનું નિરૂપણ એકત્રીશમા અધ્યાયમાં છે. ૩૧.

મુક્તિનું નિરૂપણ કરનાર એકાદશ સ્કન્ધ સમ્પૂર્ણ.

દ્વાદશસ્કન્ધ.

(૧) હરિના આશ્રય પ્રકરણમાં:—

૧ રૂદ્ર પર્યવસાનથી લોકના નાશનું નિરૂપણ પ્રથમાધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૧.

૨ અધર્મની સરપૂતિથી ધર્મના નાશનું નિરૂપણ બીજા અધ્યાયમાં આવે છે. ૨.

૩ લોક અને ધર્મનો નાશ થતાં કલિકનું સર્વ-સાધારણ આશ્રયત્વ હોવા છતાં જીવોની ઉપર દયામાં ઘણા કાલ સુધી વિલમ્બને સહન કરવાનો હોવાથી, તેની પહેલાં પણ દયામાં વિલમ્બનું કારણ એવા ગર્વદોષના કીર્તનવડે નિવૃત્તિથી પૂનઃ દિકવડે રૂપાત્મક અને શવણ કીર્તનવડે નામાત્મક એવા પ્રસન્ન તથા સ્વાત્મપ્રદર્શક એવા હરિના પૂર્ણાશ્રયત્વનું નિરૂપણ ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૩.

(૨) જગદાશ્રય પ્રકરણમાં:—

૧ પ્રપંચનો આર પ્રકારે પ્રલય કથન કરવાથી, તેના કર્તૃત્વે ક્રિયાશક્તિથી વિશિષ્ટ પ્રલયાવશેષરૂપી આન્તર-આશ્રયનું નિરૂપણ ચોથા અધ્યાયમાં છે. ૪.

૨ પુરાણોમાં વર્ણવેલા ભગવાનનું સ્મરણ કરાવીને મૃત્યુના ભયનું નિવારણ કરવા માટે જન્મસ્મરણ-દિકથી રહિત એવા આત્માનું સ્વરૂપ કથન કરીને, જન્મસ્મરણાદિ દેહપર્યવસાય છે, એમ કહી, સંસાર અવસ્તુરૂપે છે અને આગન્તુક છે એમ યોધ કરાવીને, આન્તર જીવનું પ્રજ્ઞાત્વ ચિન્તાન

કર્ચોથી, પ્રહારને વિષે આધાન થતાં સર્વત્ર લેહ રહિત પ્રહારભાનનું કથન હોવાથી, જ્ઞાનશક્તિથી વિશિષ્ટ એવા આન્તર-આશ્રયનું નિરૂપણ પાંચમા અધ્યાયમાં છે. ૫.

(૩) આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણેને જાણનારનારના આશ્રયના પ્રકરણમાં—

૧ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના લેહથી ભિન્ન વેદાદિકવડેજ યથાર્થ ત્રણે (આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક) નું જ્ઞાન સમ્ભવિત હોવાથી, રાજના વૃત્તાન્તથી રાજના પ્રહારભાવ, પછી, પદનિરૂપણવડે ફલ, તે પછી સાધનના નિરૂપણથી વક્તા એવા સૂતનો પોતાનો શ્રવણાધિકારને પણ પૂર્વોત્તર આશ્રયના અંગતે જણાવીને (આધ્યાત્મિકાદિ) ત્રણેનું જ્ઞાપન કરે એવી પ્રવૃત્તિને ઉપયોગી ફલ-સહિત ત્રણેનું (આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણેનું) નિરૂપણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કર્યું ૬.

૨ ત્રણેનું જ્ઞાપન કરે એવી નિવૃત્તિને ઉપયોગી ફલ યુક્ત અથર્વ અને પુરાણાદિનું નિરૂપણ સાતમા અધ્યાયમાં આવે છે.

આ પ્રકરણમાં—જેણે વેદાદિકથી યથાર્થ રીતે ત્રણેનું સ્વરૂપ જાણી લીધું છે અને જેને સાધને-વડે સાક્ષાત્કાર થયેલો છે, જે ફક્તે શ્રવણાદિનો કર્તા શુકલુબ્ધ છે એવા છવને પણ ખીજ અતા-દશનો આશ્રય ફળે છે. ૭.

(૪) સર્વાન્તર-આશય પ્રકરણમાં:—

૧ ત્રિવિધ લક્ષિતના, તેને મેળવી આપનારથી માર્ક-
પડેયને વિષે કંમે કરી ત્રિવિધ લક્ષિતના, ઉદ્ભવથી;
તપથી શકિત એવા ઇન્દ્રે મોકલેલા કામાદિ
ગણાવડે જેનો પ્રતિધાત મયો નથી એવા તપના
બાધક ભગવદ્વાક્યના કરણથી નિધાનો બાધ
યતો હોવાથી;

ભગવાનના આગળ અને સ્તુતિવડે નિધાના ફલનું'યે
બાધન હોવાથી;

અત્યન્ત નિષ્ઠાથી મળેલી ઉપાસનારૂપી કર્મમાર્ગી-
યત્તે ભૌતિક લક્ષિતનું નિરૂપણ આક્રમા અધ્યા-
યમાં છે. ૮.

૨ પરથી અનુભવમાં આવેલી માયાના ત્રિશુલાત્મક-
ત્વથી ગુણદ્રવ્યનો પર્યાય થતાં સર્વશુભથી
અચિન્ત્ય અનન્ત શક્તિ એવા ભગવાનના દર્શનમાં
પણ તેને વિષે પ્રવેશ અને નિર્ગમનવડે
સુખદુઃખની ઉદ્ભિથી સર્વશુભવાળાને પણ
ભગુત્સ્વપ્રવત્ પર્યાયથી જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના
જનક એવા દુઃખના પર્યાવસાનના બાધનથી,
'પુનઃ અતિક્રિદ્ધ એવા પ્રભુની દૃષ્ટિથી જોવાયેલા
લક્ષના કલેશનું કારણ ત્યાગ કર્યાથી, પ્રભુના
મિત્રનમાટે અભિગમ થતાં પ્રભુને દૃઢ્યમાં પ્રવેશ
થાય અને માયાના વિરોધાનના કથનથી અત્યન્ત
નિધાને પ્રાપ્ત થયેલા કલેશવડે ભગવન્માર્ગાત્મક
જ્ઞાનમાર્ગીયત્તે આધ્યાત્મિક લક્ષિતનું નિરૂપણ
તવમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૯.

૩ લક્ષિતમાર્ગના ઉપદેશથી લક્ષિતમાર્ગમાં અધિકૃત એવા લક્ષિત મહાદેવજીના પ્રસાદથી, માર્કેટડેયને વિષે લક્ષિતત્વ, સર્વજ્ઞત્વ, અને સુસ્થિત્વનું કથન હોવાથી, માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક લગવચ્છરણુગમન, સર્વની અપેક્ષાથી રહિતપણું અને લક્ષિતના માહાત્મ્યપૂર્વક તેમને વિષે લક્ષિત; એકાન્તલક્ષિતથી પર્યટન ઇત્યાદિ પ્રકારે લક્ષિતમાર્ગને અનુસરી અત્યન્ત લક્ષિતનિષ્ઠાના કથનથી પણ આધિદૈવિક લક્ષિતનું નિરૂપણ દશમા અધ્યાયમાં છે. ૧૦.

આ પ્રકરણમાં ત્રણે પ્રકારની લક્ષિતથી અતિ-રિક્ત આશ્રયરૂપા સ્વતન્ત્ર લક્ષિતનો વિષય, સર્વ સાધનને અનુકૂલ પ્રભુનોજ આશ્રય ફલરૂપે છે.

(પ) પરમાશ્રય પ્રકરણમાં:—

૧ સૂર્યોપાધિક કાલવડે સાચેજ એવા પુરુષારાધન પૂર્વક શ્રીલાગવતના વાક્યવડે કથાના યોગરૂપી આધિદૈવિક ભાગવતનું નિરૂપણ અગ્યારમા અધ્યાયમાં કર્યું છે. ૧૧.

૨ શ્રીલાગવતના વાક્યથી કેવલ કથારૂપ આધ્યાત્મિક ભાગવતનું નિરૂપણ બારમા અધ્યાયમાં છે. ૧૨.

૩ ફલની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યે પુરાણત્વાદિરૂપે કેવલ કથા-યોગરૂપી આધિભૌતિક ભાગવતનું નિરૂપણ તેરમા અધ્યાયમાં છે. ૧૩.

આ પ્રકરણમાં તુરીયરૂપ એવા, સર્વ વેદાન્તના સારરૂપે જ્ઞાતાને વિષે ચરમાનન્દજનક એવા, સ્વાન્તરિયતિ સર્વત્વે સ્વયં ક્ષેત્રરૂપ થનાર એવા, બહાપાદ ઇત્યાદિમાં ગાત્રકીર્તિ આપદવડે અને તેનો વિમર્શ (વિચાર) કરનાર પ્રલોકવડે પણ (વચરણ કરેલા પ્રકારવાળા એવા, ભાગવતનું આશ્રયત્વ ક્ષેત્રરૂપે છે

મને તો અન્ય પણ લાગે છે - ભગવાનની લક્ષ્યોને વિષે જે પ્રકારે ક્ષેત્રજ્ઞાનની ઇચ્છા છે.—

લોક અને વેદનો નાશ પણ,

સર્વ સાધનોથી નિરપેક્ષપણે કેવલ કૃપાથીજ મહત્સ ગદ્ગદાશ, આ એક પ્રકાર

જાતે સાધનોને અનુકૂલ બનીને, સાધનાના કેમથી; એ બીજો પ્રકાર

તેમજ જેમને વિષે પ્રથમ પ્રકાર છે તેમને વિષે પ્રથમ પ્રકરણના પ્રકારથી લોકવેદનો નાશ હોય તો પણ અને સર્વ સાધનોનો અભાવ હોય તો પણ કેવલ મહત્સ ગદ્ગદાશ તેમના દ્વારા, પ્રથમ પૂર્ણ હરિ બહાર પ્રકટ થઈને ક્ષેત્રરૂપ પૂજનાદિવડે રૂપથી અને ક્ષેત્રરૂપ શ્રવણ કીર્તનવડે નામથી અન્ત પ્રકરણમાં પ્રવેશી, સર્વ દોષોનું નિવારણ કરી, હરિ પૂર્ણાશ્રય થાય છે,

જેમને વિષે દ્વિતીય પ્રકાર હોય ॥ તેમને વિષે તો વિલોમ રીતે આગળના ચાર પ્રકારમાં જણાવેલા પ્રકારે, ત્યાં પૂર્વ જ્ઞાનના અભાવથી સાધનવડે

રહિત હોવાની દશામાં, પાંચમા પ્રકરણમાં કહેલું છે, તેમ, ભૌતિક પુરાણત્વાદિરૂપ ભાગવત શ્રવણ-વડે આશ્રય છે; તે પછી ચોઠાક અધિકારમાં ઉત્કર્ષ થતાં, સમાધિમાં અનુભવીને વ્યાસે કહેલું ભાગવત શ્રવણવડે આશ્રય અને છે; તેથી પણ વિશેષ અધિકારનો ઉત્કર્ષ થતાં તત્ત્વોક્ત પુરુષારાધન પૂર્વક વ્યાસોક્ત, આશ્રય થાય છે; તેથી ચતુર્થ પ્રકરણમાં કહેલી ત્રિવિધાલક્ષિત અનુક્રમે થાય છે અને તેવડે ત્રીજા પ્રકરણમાં ઉક્ત વેદાદિના અર્થનો અનુભવ થતાં અધ્યાત્મિકાદિ ત્રિવિધા લક્ષિત થાય; ભગવત્સ્વરૂપનો અનુભવ થયા પછી લક્ષતત્વ આવે અને તેવડે દ્વિતીય પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ અન્તર્યામીરૂપ છવનો આશ્રય અને પ્રલયથી અવશેષ જગતનો આશ્રય એવા પ્રભુનું હૃદયમાં પ્રાકટ્ય થાય. તે પછી પરમ અનુમત્ત થતાં પ્રથમ પ્રકરણોક્ત, લોકવેદાતીત, સર્વ નિરપેક્ષ, પ્રભુનું અન્તર્બહિઃ પ્રાકટ્ય થતાં ફલરૂપ શ્રવણાદિક કરવું. ફલરૂપ વિધિની અપેક્ષા વિના પણ પૂજાદિરૂપ સેવન કરવું. એજ પરમાશ્રય છે.

એ રીતે બારમા સ્કન્ધમાં જણાવેલા પાંચે પ્રકરણોની, આશ્રયના નિરૂપકત્વે, સંગતિ થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણે નિર્જનનોની નિઃસાધનતાની સ્થિતિ સતત જોઈને, પોતે, નિઃસાધનને ફલરૂપે હોવાથી ગોકુલમાં વાસ કર્યો. ૧.

શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણને નમન કર્ણ છું; કે જેમની
કૃપાના લેશમાત્રથી કુદ્ર લુપ્ત પણ શ્રીકૃષ્ણવાસ
એવા ગોકુલરાયને મેળવી શકે. ૨.

શ્રીભાગવતના તત્ત્વોના પ્રદીપની પણ ને આવરણ-
લંગ ટીકા શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી
મહારાજે કરી, તને જોઈને, અને વિચારીને મેં
બધા અધ્યાયોના અર્થો મારા પોતાના મનના
સંતોષને માટે લખ્યા. ૩-૪.

તો પણ છુદ્ધ કોષથી ને અયુક્ત હોય કે અવિ-
ચારિત હોય તેનું શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણ
કમળનો આશ્રય લેનારા વિદ્વાનોએ શોધન
કરવું. ૫.

“કરેલા અપરાધને સત્પુરુષો સમા કરવા યોગ્ય
છે.” એ વચનથી શોધન સમયે કોષ ન કરવો.
શ્રીરસ્તુ.

ઇતિ આશ્રય નિરૂપણાત્મક દ્વાદશસ્કન્ધ સમ્પૂર્ણ.

શ્રીભાગવતાર્ય નિબન્ધને અનુસરી શ્રીગોકુલરાયજીએ
કરેલા અધ્યાયાર્થનું ગુર્જર ભાષાન્તર-

સમ્પૂર્ણ.

ગોલોકવાસી

શેઠ નારાયણદાસ તથા જોડાનંદ આસનમહાના
દ્રુષ્ટ દંડમાંથી

પ્રકટ થયેલાં અને પ્રકટ થવાનાં પુસ્તકો—

૧ ચંદે શિક્ષાપત્ર. શ્રીહરિરાયજીકૃત. શ્રીગોપીનાથજીકૃત
ધિવરણ સહિત. મજલાપામાં, મહોટા અક્ષરે મુદ્રિત. આ ગ્રંથ
પ્રત્યેક વૈષ્ણવને નિત્ય મનનોપયોગી છે. મહોટી સાઇઝ ૪૦-૫૦-
૫૫ પાકું બાઇડિંગ. પૃષ્ઠસંખ્યા ૪૫૦ ઉપરાંત. પદતર
કિંમતે. રૂ. ૧.

૨ જુગાસુર-ચતુ શ્લોકો. ભક્તિમાર્ગીય ધર્મ-અર્થ-કામ-
મોક્ષરૂપી ચારે પુરુષાર્થોનું વિવેચન કરે છે. ૦-૪-૦

૩ શ્રોમાગવતાર્થનિબંધાનુસારી-અધ્યાયાર્થ. શ્રીગોકુલરાયજી-
કૃત. સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી અનુવાદ. રૂ. ૦-૮-૦

૪ સહસ્રીભાવના. શ્રીહરિરાયજીકૃત. મૂળ સંસ્કૃત તથા
ગુજરાતી સાધાન્તર સાથે. ૦-૧૨-૦

૫ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા. (ભાગ-૨ જો.) સુરતવાળા શાસ્ત્રી
શ્રીમનલાલ હરિશંકરકૃત. રૂ. ૦-૧૨-૦

હું સમયમાંજ પ્રકટ થનારાં
પ્રેસમાં છાપવા આપેલાં પુસ્તકોઃ—

૧ શ્રીવલ્લભાચાર્યવિંશત્કલ્પવૃક્ષ - ભટ્ટ - નિર્ભયરામકૃત
સંસ્કૃત શ્લોક, ગુજરાતી ભાષાન્તર અને આજસુધી પ્રકટ
થયેલા શ્રીવલ્લભવંશની તે તે ધરને અનુસરી પૃથક્ પૃથક્
નામાવલિસહિત.

૨ કીર્તન સંગ્રહ - ઘર્મોત્સવ તથા ધમારના કીર્તનો. શેઠ
ગોવિન્દરામ દ્વારકાદાસ તરફથી પ્રકટ થયેલ હોતો, તેજ ઘણા
મોટા ટાઇપમાં મનિરોમાં ઉપયોગી થાય તેવો.

૩ શ્રીમદ્વલ્લભસૂત્રાણુમાખ્ય-કારીવાળા ગો. શ્રીગિરિધરજી
મહારાજકૃત વિવરણ અને પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તરપક્ષો ઉપર અન્ય
શાસ્ત્રોના પદાર્થોને સ્પષ્ટ કરતી ટિપ્પણી સાથે. (સંસ્કૃત)

દૂસરીઓએ છાપવામાટે મંજૂર કરી જેતા સંશોધન કે
લાપાન્તરોનું કામ હાથ ધર્યું છે તેવા પુસ્તકોનાં નામ—

૧ શ્રીકલ્યાણરાયજીકૃત નિબન્ધ ટિપ્પણી.

૨ શ્રીસુષોધિનોંજી પ્રથમસ્કન્ધ ગુજરાતી લાપાન્તર.

૩ " દ્વિતીયસ્કન્ધ હિન્દી લાપાન્તર.

૪ " તૃતીયસ્કન્ધ લાપાન્તર.

૫ સત્સિદ્ધાન્તમાર્તેન્ડ.

૬ શ્રીમદ્ભાગવતનો પાદશ સ્વર્ગ.

૬ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા રસિકરંજિની, તત્ત્વદીપિકા અને અમૃત-
ગિણી ટીકાઓ સાથે. .

આ ઉપરાંત શ્રીસુષોધિની છનું લાપાન્તર, અલુભામ્ય ઉપર
લગભગ ૫૦૨ જેટલી ટીકાઓ મળી આવે છે તેમાંથી પ્રાપ્ય
ટીકાઓ, નિબન્ધનું સંપૂર્ણ સાહિત્ય તેમજ સામ્પ્રદાયિક
અપ્રકાશિત ગ્રંથો જલદીથી પ્રકટ થાય તેવી યોજનાઓને
અનુસરાય છે.

- જે વૈષ્ણવો 'અને' વિદ્વાનોની પાસે પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રાચીન સાહિત્ય હોય તેમણે તેના પ્રકાશન માટે દ્રષ્ટીઓ સાથે પર વ્યવહાર કરી મૂળ કોપીઓ મોકલી આપવા તેમને વિનંતિ છે

આ દ્રષ્ટકંડમાંથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો પડતર કિંમતે આપવામાં આવે છે.

પુસ્તકો મેળવવાનું ઠેકાણું:—

૧ શેઠ નારાયણદાસ તથા જેઠાનંદ આસનમલ દ્રષ્ટકંડોશીસ, ૨૩૬, કાલ્યાણદેવી રોડ મુંબઈ ૨.

૨ ભારતમાર્તંડક પડિત ગદ્યલાલ પાઠશાળા ઢેચેરૂલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

૩ શેઠ નારાયણદાસ તથા જેઠાનંદ આસનમલ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય રેમપાર્ટરોડ મુંબઈ બજાર કરાંચી.

૪ શેઠ નારાયણદાસ તથા જેઠાનંદ આસનમલ, ગોશાલા ઉદ્ધવકુંડ. જી. મથુરા.

૫ પં. નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલય, કાલ્યાણદેવી રોડ, મુંબઈ ૨.